

LUNDS
UNIVERSITET
Socialhögskolan

Samtal om lidandet i det sociala arbetet

Lena Källström

Examensarbete för filosofie master

VT 2015

Handledare: Christina Erneling

Smärta är oundviklig
Lidande är frivilligt
Buddha

Abstract

Author: Lena Källström

Title: "Conversations about suffering in social work" (Translated title)

Supervisor: Christina Erneling

Assessor:

The aim of this thesis is to investigate how social workers conceptualise, name, relate to and understand the suffering s/he encounters when meeting clients, both from the perspective of self and the other. The study investigates the view of the individual social worker to describe the encounter with help seekers where suffering as a phenomenon is mediated, interpreted and understood

This work is of a descriptive character. In this study I use focus group interviews as data collection method since I want to capture how social workers express suffering as a concept and as a phenomenon in conversations with other social workers. In this respect, the advantage of using focus group interviews as method is that it allowed social workers to contemplate, name and relate to – and in some sense also understand suffering in relation to clients – both from the perspective of the self and the other. My material comes from four video recorded focus group interviews where 18 social workers and one treatment assistant participated. Video recordings allowed me to not only analyse what was said in the room, but also how things were expressed and the silent interactions between the informants.

The theories I apply to my empirical material are a social constructivist perspective, modernity theory, the philosophy of dialogue, social responsivity theory and the sociology of emotion. Suffering is here understood not only as a feeling experienced by the individual, but also as something enunciated and expressed in a social encounter.

The conclusion from the analysis of the empirical material is that, generally, social workers lack a common language to express suffering as a phenomenon in social work – in spite of the fact that all informants very well recognise and are touched by the phenomenon as such. Suffering as a concept is thus strikingly absent, at the same time as suffering as phenomenon is highly present in the profession. The lack of a common concept definition leaves social workers in a conceptual confusion which might be accompanied by an emotional void. This, in turn, might negatively affect not only the encounter between social worker and client, but also the social worker's relation to the self. A common language for suffering as a phenomenon in social work could therefore give social workers an important tool for dealing with the very core of social work: the encounter between the self as social worker and the other as client.

English key words: Social work, social worker, client, professional encounter, suffering as concept, profession, focus group interviews, social encounter.

Svenska nyckelord: Socialt arbete, socialarbetare, klient, professionellt möte, lidande, profession, fokusgruppintervju, mellanmänskligt möte.

Förord

Jag har alltid, i djupet av det som är jag, blivit berörd av att möta andra människors smärta. Som om den vore min egen har det onda i den andra också gjort ont i mig. Detta var nog den egentliga anledningen, begriper jag i dag, till att jag en gång i tiden ville bli socialarbetare. Jag ville ta bort smärtan i den andre, så att det inte gjorde så ont i mitt eget bröst. Jag ville göra skillnad och jag ville försöka medverka till att världen där ute, i alla fall, blev lite bättre.

Under åren som gått, det är ganska många nu, har jag mött ett flertal människor som befunnit sig i svåra livssituationer av olika slag. De flesta av dessa har, med mig som socialarbetare vid sin sida, på många olika sätt kämpat för ett bättre liv. I detta har de, som jag ser det, också många gånger burit på ett tröstlöst lidande. Detta lidande har många gånger varit ordlöst mellan oss, men likväl starkt påtagligt. Som en osynlig skugga har det funnits i rummet och som en dold siluett har det även smugit sig in i, tror jag, det innersta som är jag.

I nära samtal med andra socialarbetare genom åren har jag förstått att jag i min profession långt när är ensam om att uppleva den andres lidande i mötet med klienten. Jag har även både sett och hört att detta lidande ofta skapat resonans också hos andra socialarbetare. Ibland så starkt att de faktiskt haft svårt att stå ut och inte sällan så starkt att de inte längre mäktat med att utföra sitt arbete, utan istället hamnat i perioder av långa sjukskrivningar.

Under åren som gått har jag också sett många socionomkandidater och nyutbildade socionomer förskräckas och duka under av det sociala arbetets praktiska verklighet och jag vet även, inte minst via de upprop som finns på sociala medier, att det bland yrkesverksamma socionomer i Sverige i dag finns en utbredd trötthet och kraftlöshet. Samtidigt, bredvid detta, riktas till och från stark kritik mot socialarbetarna som yrkeskår eftersom de, utifrån olika specifika ärenden som uppmärksammas i massmedia, inte anses uppfylla de professionella krav som ställs på dem vad gäller att skydda de svaga i samhället. I allt detta, menar jag, är lidandet som fenomen något som är centralt. Det finns där hela tiden, men det har inte något namn. Bredvid lagstiftning, etik och yrkeskunskap vilar lidandet som en osynlig skepnad. Det tar sig in genom huden och tar form vid sidan av den professionella identiteten och påverkar i högsta grad det sociala arbetets vardagsverklighet. Trots detta finns det inga ord för detta lidande, inte heller några begrepp som är kompatibla. Lidandet som fenomen i det sociala arbetet omges istället, som jag ser det, av en förtätad tystnad.

Innehåll

Kapitel 1. Introduktion och problemformulering.....	1
1.1 Syfte.....	2
1.2 Frågeställningar.....	3
1.3 Avgränsningar och förtydligande.....	3
Kapitel 2. Bakgrund och begrepp.....	3
2.1 Socialt arbete som profession.....	4
2.2 Begreppsförklaringar.....	7
Lidande som fenomen	7
Det mänskliga lidandet i religionen.....	8
Det mänskliga lidandet i vårdvetenskapen.....	10
Kapitel 3. Kunskapsläget.....	11
3.1 Forskning om self- care.....	12
3.2 Forskning om socialt arbete och emotionell intelligens.....	13
3.3 Forskning om socialt arbete och coping.....	15
3.4 Sammanfattning av tidigare forskning.....	16
Kapitel 4. Teoretiskt ramverk	16
4.1 Min ingång i studien.....	16
4.2 Ett socialkonstruktivistiskt perspektiv.....	17
4.3 Modernitetsteori.....	20
4.4 Dialogfilosofi och social responsivitet.....	23
4.5 Emotionssociologi.....	26
Kapitel 5. Metod	29
5.1 Forskningsansats	29
5.2 Datainsamlingsmetod	29
5.3 Gruppdiskussioner som metod	31
5.4 Urvalsförfarande och tillvägagångssätt	33
5.5 Det empiriska materialet och tillvägagångssätt	34
Gruppdiskussionerna	34
Videodokumentationen.....	35
Transkriberingens genomförande	36
Analysens genomförande	36
5.6 Kvalitetsaspekten.....	38
5.7 Förförståelse	39
5.8 Etiska överväganden.....	40

Kapitel 6. Resultat och analys	42
6.1 Lidandebegreppets generella innebörd.....	42
Den som lider har ont, mycket ont.....	42
Kroppslig smärta, psykisk ohälsa och socialt...?	43
Lidandet som upplevs inifrån och som definieras utifrån	45
Det man inte orkar se	46
6.2 Lidandet i professionen	48
Professionens kärna, eller...?	48
Att hantera det som inte är hanterbart.....	51
Andra ord och positiva omformuleringar	52
Den som lider är passiv.....	54
När de sociala institutionerna skapar lidande	57
När dokumentationen ersätter berättelserna	59
6.3 Hur relaterar socialarbetaren till det lidande som hen möter i professionen?	61
Det viktiga bemötandet.....	61
Det känns i hjärtat och det finns i rummet.....	63
Gränser som suddas ut	65
Professionella verktyg och hanterbarhet.....	66

Kapitel 7. Slutdiskussion..... 69

Kan lidandebegreppet ge något till det sociala arbetet?	70
---	----

Referenser

Elektroniska källor

Bilaga A- Intervjuguide

Bilaga B- Brev till socialtjänst

Bilaga C- Brev till deltagande socionomer

Bilaga D- Den metodologiska läroprocessen

Bilaga E- Vad jag trodde mig veta innan jag genomförde min studie

Kapitel 1. Introduktion och problemformulering

Att vara människa innebär att möta livet i alla dess former och skepnader. Att leva är den mest komplicerade och svårfacetterade konst som människan kan ägna sig åt (Fromm, 1982). Att vara människa inbegriper att vara i kontakt med, och känna, både lustfyllda, neutrala och olustfyllda känslor. Att leva inkluderar både glädje och sorg och kräver av oss människor att vi inte bara möter det begärliga utan också förmår konfrontera det motsägelsefulla, tunga och komplexa i vår tillvaro (Lögstrup, 1994). De flesta av oss människor lider under perioder av livet och ingen av oss går fri från sorg och smärta. Livet och livscykeln i sig bär många olika omständigheter i sitt sköte som förhindrar lycka (Fromm, 2004).

När vi inte förmår att handskas med det svåra i livet kan plågan och olusten förvandlas och förstelna i ett mer oroande och livsberövande tillstånd och övergå i det som vi allmänt benämner för "lidande" (Kåver, 2007). Givetvis finns det många olika sorters lidanden som manifesterar sig på olika nivåer i samhället. Oavsett detta faktum landar dock även dessa lidanden på något sätt också i den enskilde. Det lidande som orsakas av sociala orättvisor, ojämn fördelningspolitik samt andra samhällseliga problem och som drabbar olika grupper kollektivt innebär således även det, ett personligt lidande. Lidandet kan ibland ha tydliga och uppenbara orsaker, men kan stundom också uppfattas som obegripligt och oförståeligt. Den som lider kan se sig som obefogat drabbad (Ibid.).

Det sociala arbetet i praktiken består till stor del av möten mellan människor; oftast en socialarbetare och en hjälpsökande. Precis som i andra hjälprelationer innebär detta att den hjälpsökande har någon form av problem som socialarbetaren förväntas antingen lindra eller bota (Maslach, 2015). Relationen är ojämlig till sin karaktär och bygger på ett asymmetriskt förhållande. Människan som, antingen söker hjälp på egen hand eller som på annat sätt kommer i kontakt med socialarbetaren, befinner sig nästan uteslutande i någon form av svårighet. Hen söker, eller förväntas söka, hjälp för att hen inte på egen hand mäktar med att hantera det svåra i sin livssituation (Gren, 1996). Man kan också säga att hen har hamnat i någon form av lidande (Kåver, 2007).

Efter snart 25 års erfarenhet av praktiskt socialt arbete har jag som hjälpare, genom möten med människor i svåra livssituationer, nästan dagligen kommit i kontakt med det mänskliga lidandet i någon form. Både hos dem som sökt min hjälp, men även genom det lidande som, genom mötet med den andre, återspeglats i mig själv (Fromm, 1982). Detta har krävt av mig

att jag, i rollen som hjälpare, har haft kapacitet att härbärgera och hantera plågsamma och smärtsamma känslor (Arlebrink, 2012). Detta har även förutsatt att jag som socialarbetare, inte bara mäktat med min egen livssituation och eventuella lidande, utan även förmått möta och ta emot andra människors livsleda. Lidandet som fenomen är således genom sin ofta förekommande närvaro, som jag ser det, ett centralt tema i socialt arbete.

Att som socialarbetare möta en människa i nöd inbegriper den andres förväntan om att bli sedd, mottagen och lyssnad på (Asplund, 1987). Det sociala arbetets praktik tillhandahåller dock inte alltid de förutsättningar som behövs för att man som socialarbetare ska kunna svara an på den hjälpsökandes förväntningar. Inte heller erbjuder det alltid socialarbetaren det stöd hen personligen behöver för att mäka med att finnas till för den andre. Kanske skulle dock socialarbetarnas förutsättningar och förmåga att mäka med att möta människor i nöd öka om socialt arbete som disciplin fick mer kunskap om hur socialarbetarna själva uppfattar och förstår det lidande de möter i sitt arbete? Kanske skulle socialarbetarna i detta kunna få ett gemensamt språk för det lidande som de möter? I dag omges lidandet i det sociala arbetet som företeelse, som jag ser det, av en stor tystnad.

I detta forskningsprojekt ämnar jag, för att öka kunskapen om lidandet som fenomen i socialt arbete, genomföra en kvalitativ studie där jag i samtal med socialarbetare, genom fokusgruppintervjuer, försöker fånga socialarbetarnas egen benämning, uppfattning och förståelse av lidande som begrepp och fenomen.

1.1 Syfte

Detta arbete syftar till att, ur den enskilde socialarbetarens synvinkel, undersöka de möten, mellan socialarbetaren och den hjälpsökande, vari lidande som fenomen förmedlas, tolkas och förstås. De teorier som jag använder mig av för att begripa och tolka mitt material är; det socialkonstruktivistiska perspektivet, modernitetsteorin, dialogfilosofin och teorin om social responsivitet samt emotionssociologin. Lidandet ses i detta arbete inte enbart som en känsla som erfars av individen, utan även som något som på något vis formuleras, och kommer till uttryck i ett mellanmänniskt möte.

Syftet med denna studie är att ta reda på hur socialarbetaren uppfattar, benämner, förhåller sig till, och förstår, det lidande som hen möter i relation till sina klienter- både ur den andres och det egna perspektivet.

1.2 Frågeställningar

- Vilken innebörd har begreppet lidande generellt för socialarbetaren?
- Hur uppfattar, benämner, och pratar socialarbetaren om, det lidande som hen möter i sin profession?
- Hur relaterar, förhåller sig och hanterar, socialarbetaren till det specifika lidande som hen möter hos den hjälpsökande och vad väcker detta lidande hos socialarbetaren själv?

1.3 Avgränsningar och förtydligande

Denna studie vill undersöka hur socialarbetare själva talar om, mäktar med och förstår, det lidande som de möter både i den andre och i sig själv genom sina klienter i sitt arbete. Syftet är sålunda att försöka fånga den subjektiva upplevelsen som socialarbetaren har av att dagligen möta och förväntas härbärgera och hantera andras psykiska och ibland även fysiska lidande. Tanken bakom studien är sålunda, inte att på något sätt försöka formulera någon allmängiltig sanning om det mänskliga lidandet, utan snarare att förhoppningsvis hitta fram till socialarbetarens subjektiva upplevelse och variationerna av det samma. Studien är begränsad i tid och rum och kan således endast säga något om hur de socialarbetare som jag mött och samtalat med förhåller sig till studiens frågeställningar. Arbetet är av beskrivande karaktär.

Denna studie fokuserar på, och söker efter ord för, lidandet som fenomen i det mellanmänniska mötet mellan socialarbetare och klient. Inom ramen för detta arbete saknas möjlighet att belysa makt- eller genusperspektivet. Sannolikt kan emellertid även dessa perspektiv tillföra spännande kunskap om lidande som fenomen i socialt arbete. Frågor som ”vem definierar lidandet”, ”kan man koppla lidande som fenomen till olika former av diskriminerande maktordningar i ett samhälle”, et cetera. skulle till exempel också vara intressanta att belysa, men får alltså ligga utanför ramen av detta arbete.

Kapitel 2. Bakgrund och begrepp

I detta kapitel kommer jag till att börja med försöka belysa socialt arbete som profession, både ur ett teoretiskt perspektiv, men också från en praktisk synvinkel. Jag kommer därefter att belysa lidande som begrepp samtidigt som jag redogör för lidandebegreppet i olika sammanhang, vilka på olika sätt har betydelse för förståelsen av mitt arbete. Genom detta

förfarande har jag försökt ringa in det som jag vill fokusera. Vart och ett av dessa begreppssammanhang är sålunda, på ett sätt, var för sig, centrala eftersom de alla hjälper till att klargöra min tanke om lidande som fenomen och hur detta är kopplat till det sociala arbetet som profession. De begreppssammanhang som jag kommer att beskriva är; lidande som fenomen, det mänskliga lidandet i religionen och det mänskliga lidandet i vårdvetenskapen.

2.1 Socialt arbete som profession

Socialt arbete är en profession som rymmer många dimensioner och som har som övergripande mål att förbättra levnadsförhållandena för medborgarna, samtidigt som det som profession även ska tillgodose samhällets behov (Svensson, 2007). Det sociala arbetet är således tudelat till sin karaktär i det att det bygger på viljan att hjälpa andra, samtidigt som det också används som ett medel för att kontrollera människor och mänskligt beteende (Morén, 2010). Kontrollen har tillkommit för att motverka sociala spänningar och har smugit sig in i professionen genom ideologi och socialpolitik.

Även om det inte råder enighet kring hur det sociala arbetet som profession utvecklats är dock många forskare inom ämnet överens om att det professionella sociala arbetet formerades i det moderna västerlandets vagga och blev en lösning på de nya sociala problem som blottades i samband med industrialiseringen och den stora samhällsomvandlingen under 1800-talet (Meeuwisse, Swärd, 2006). Filantropins kristna etik och välfärdsstatens socialpolitiska strävan gav tillsammans form åt den normativa grund varpå det sociala arbetet utvecklades. Normerna som det sociala arbetet vilat på har sedan förändrats över tid eftersom de skapas i relation till politik, människosyn och övrig samhällsutveckling (Svensson, 2007). Socialt arbete är en spegelbild av det samhälle vari det verkar, där skilda teorier och idéströmningar tillsammans med den sociala och kulturella kontexten är av avgörande betydelse (Payne, 2002).

Socialt arbete är mångfacetterat, på så sätt att det som ämne saknar enhetlig definition. Det sociala arbetet rymmer allt från praktisk verksamhet, grundutbildning till forskning (Nygren, 2006). Det sociala arbetet som praktikfält kännetecknas av ständig förändring och har under de senaste decennierna, i takt med den övriga samhällsförändringen, genomgått omfattande omvandlingar. Förändrad politik har inneburit att nya teorier och nya metoder tagit form samtidigt som samhällsutvecklingen i sig också medfört att nya målgrupper tillkommit (Ibid.).

Socialt arbete som utbildning, har också, genomgått en omfattande förändring sedan 1977, när ämnet blev en del av den svenska universitetsstrukturen. Detta eftersom utbildningen i det sociala arbetet måste stå i relation till det omgivande samhället och den dynamik som omger det samma. I takt med att samhället förändras ändras också kunskapskraven, vilket får till följd att utbildningsinstitutionerna ständigt måste revidera sin utbildningsplan. Det som är viktig kunskap i dag, kan ha förlorat sin betydelse i morgon (Nygren, 2006). Utbildningen i socialt arbete i Sverige varierar dock, till viss del, från institution till institution, vilket är en följd av att de olika utbildningssätena anammat olika ämnesdefinitioner och kunskapstraditioner. Några lärosäten har premierat en mer abstrakt, och på så sätt mindre trendkänslig, ämnesdefinition, medan andra istället understött en mer praktikanpassad och på så sätt mer föränderlig ämnesdefinition (Ibid.).

Forskningen i socialt arbete karaktäriseras, även den, av föränderlighet och mångsidighet, vilket även detta, visar på svårigheterna med att urskilja ämnets specifika särart (Meeuwisse, Swärd, 2006). Generellt går dock att urskilja att det sociala arbetets teori inbegriper studier av socialt utsatta människors livsvillkor och erfarenheter. Betydelsefullt för ämnet verkar även, när man tittar på de forskningsämnen som vuxit fram, vara att studera orsaker bakom, och konsekvenser av, sociala problem på individ, grupp- och samhällsnivå. Av vikt synes också vara att studera hur olika insatser utformas i syfte att förebygga eller avhjälpa sociala problem (Nygren, 2006).

Sedan 1990-talet har det sociala arbetet som profession genomgått en tydlig professionalisering, samtidigt som det svenska välfärdssystemet monterats ner och marginaliseringen ökat (Denvall, Heule & Kristiansen, 2011). Professionaliseringen har medfört att kunskapen i det sociala arbetet ökat, men den har även fått till följd att det uppstått en tydlig åtskillnad mellan brukare och professionella. Denna åtskillnad är en konsekvens av akademiseringen av det sociala arbetet som ämne och grundar sig bland annat på skilda språkbruk, kulturer och erfarenheter. Genom utbildningssystemet får alltså inte bara de blivande socialarbetarna nyttig kunskap utan också erfarenheter och språkbruk som särskiljer, och fjärrar dem, från dem som de i sin profession är satta att hjälpa (Ibid.). Avståndet i sig ligger sedan som en barriär mellan professionell och brukare och försvårar identifieringen och igenkännandet dem båda emellan. Detta får, i sin tur, till följd att det lättare uppstår kategoriseringar av brukarna och att strukturella orsaker till problem åläggs individen. Den

ökade akademiseringen av det sociala arbetet är sålunda inte bara av godo, utan kan även medföra att rådande maktstrukturer och dominansförhållanden vidmakthålles och förtätas (Denvall, Heule & Kristiansen, 2011).

Vid sidan om den ökade professionaliseringen har, alltsedan slutet av 1990-talet, även en ökad tilltro till, och växande krav på, evidensbaserad praktik uppstått inom det sociala arbetet som profession. Denna utveckling är nära sammankopplad med de idéströmningar som råder i hela det moderna samhället och som åsyftar att offentliga behandlingsåtgärder ska bygga på vetenskapligt beprövad kunskap (Bohlin & Sager, 2011). Begreppet evidens kan kort och gott tolkas som vetenskapligt stöd för insatsers effekter. Evidensbaserad kunskap som begrepp och företeelse springer ur den medicinska forskningen och de förutsättningar som råder inom den samma och har därefter applicerats även på andra professioner. I det sociala arbetet har den evidensbaserade kunskapssynen till viss del skapat förvirring, eftersom det i det sociala arbetet ofta råder andra och ofta mer komplicerade, orsakssamband än inom medicinen (Bergmark & Lundström, 2011). Sociala problem är ofta invecklade och sammansatta och i behov av att förstås och tolkas snarare än av att mätas och det är därför inte helt självklart att den evidensbaserade kunskapen kan tas för givet i det sociala arbetet. Det är därför viktigt att hela tiden ge rum åt, och upprätthålla, en kritisk diskussion kring vad kunskap är och kring hur kunskap kan och bör användas (Ibid.). Risker är annars att den evidensbaserade praktiken genererar en förkrympt kunskapssyn där genuin utveckling av kunskap och metod hindras.

Den ökade professionaliseringen och den stora tilltron på evidensbaserade metoder till trots råder det emellertid i dag en akut kris inom det sociala arbetets praktik. I Dagens Nyheter (den 7 april 2015) går bland annat att läsa att det råder en stor oro bland de kommunala personalcheferna runt om i landet. Oron grundar sig på att det råder stor brist på kvalificerad personal och att det finns en stor kompetensbrist vad gäller det sociala och kurativa arbetet i kommunerna. Detta i sin tur, är en följd av att det råder en orimlig arbetsbelastning på socialkontoren och att personalomsättningen är hög. De mer erfarna och mer erfarna socionomerna söker sig bort och ersätts av nyutbildad personal eller inhyrda stafett-socionomer. Konsekvensen av detta blir enorma kostnadsökningar för kommunerna, samtidigt som kvalitet och kontinuitet blir kraftigt eftersatt. Under våren 2015 startade Akademikerförbundet SSR, med anledning av att arbetssituationen inom Socialtjänsten i landet är ohållbar, kampanjen "Slutsnackat" (DN den 8 april 2015). Denna kampanj tydliggör

behovet av mer personal, mindre administration, mer tid för klienter och för reflektion, ordentlig introduktion samt kompetensutveckling med mera.

2.2 Begreppsförklaringar

Lidande som fenomen

Verbet ”att lida” förklaras i Svenska akademins ordbok med följande ord; genomgå, uthärda, tåla, lida (smärtor o.d.). Substantivet ”lidande” däremot, innebär enligt samma källa; plåga, smärta, kval, elände, pina och prövning. Lidandet som substantiv förutsätter sålunda ett annat substantiv för att bli meningsfullt, på så sätt att det som begrepp fokuserar på upplevelsen, och känslan av, lidandet. Lidandet förutsätter någon som lider.

Att beskriva lidande är enligt många en svår uppgift eftersom det som företeelse inbegriper flera olika dimensioner och perspektiv (Arlebrink, 2012, Arman, 2012). Enligt Arman & Rehnsfelt (2011) kan lidande begripas som en personlig helhetsupplevelse av att konfronteras med det som av den enskilde upplevs som ont. Anledningen och roten till det onda kan variera och ha sitt upphov i såväl utifrån, som inifrån kommande, faktorer. Kännetecknande för lidandet är dock att det är en upplevelse som berör hela den mänskliga existensen, på så sätt att det på en och samma gång tar hela människan i besittning på ett fysiskt, känslomässigt såväl som andligt/ existentiellt plan (Arman, 2012). Lidandet ger sig till känna genom oro, smärta och ångest.

Lidandet kan även förstås som en social företeelse, som något som förmedlas och tas emot människor emellan och som därav får ett sammanhang och en innebörd – ett språk. Som ett fenomen som på så sätt ägs av flera och som en process som inbegriper minst ett jag och ett du. Lidandet kan i detta förstås som en process som försiggår på en scen utanför de enskilda aktörerna (Asplund, 1987).

Lidandet utgör, vare sig vi vill det eller inte, en del i alla människors liv. Lidandet i sig är av ondo, men människan kan ibland sätta det i ett sammanhang och på så sätt ge lidandet en mening. Lidandet kan i detta avseende på sikt, ganska motsägelsefullt, bidra till ett minskat lidande (Eriksson, 2001). Den nutida människan ser ofta lidandet som en ofrånkomlig del av livet och som något som ska bekämpas och hanteras (Arlebrink, 2012).

Vår tids syn på lidande är dock, precis som så mycket annat, vare sig universell eller evig. Alla samhällen skapar sin egen verklighet och synen på lidande har påverkats också av detta

faktum. Likaså visar oss historien att levnadsvillkoren för mänskligheten genom tiderna drastiskt har förändrats och att var tid således har burit sin alldeles egen plåga, sitt eget lidande (Ferrell & Coyle, 2008). I det svenska bondesamhället såg man lidandet som en helt naturlig del av livet som med hjälp av folklig magi och ålderdomlig fatalism erhöll mening för den lidande. Tron på den moderna läkarvetenskapen var svag, medan tilltron till de gamla traditionerna var desto starkare (Johannisson, 1992). Det traditionella samhället vände sig till sina helare och vi, i vår tid, förlitar oss på våra terapeuter.

Det mänskliga lidandet i religionen

Lidande som begrepp kopplas inte sällan samman med religion. Frågan om det mänskliga lidandet tillhör de stora livsfrågorna och har således sedan urminnes tider varit föremål för människans behov av att förstå, tolka och hantera sin livssituation (Bråkenhielm, 1992). I detta har, för många människor, religionen fått en viktig betydelse. I stort sett alla religioner bygger sina religiösa trossatser kring existentiella frågeställningar där frågan om det mänskliga lidandet har en grundläggande ställning. Genom den religiösa tron kan lidandet kopplas till ett sammanhang och få en mening. Genom detta blir lidandet uthärdligt och hanterbart, istället för tröstlöst och meningslöst (Ibid.).

Ur religionsbeteendevetenskapligt perspektiv använder man sig av två huvudstrategier när det gäller studiet av religion; den substantiella religionsdefinitionen och den funktionella religionsdefinitionen. Denna förra försöker fånga och benämna vad religion är och den senare studerar vad religion gör (Geels & Wikström, 2012). Jag har här utgått från den funktionella definitionen när jag tittat på religionens relation till lidande som fenomen. Jag är medveten om att denna definition är omfattande och går utanför det som traditionellt uppfattas som religion. Inom den funktionella religionsdefinitionen ser man religionen som en repertoar av symboliska handlingar och föreställningar som tillhandahåller människor en hanterbar relation till den egna existensen (Bellah, 1970).

De flesta religioner har myter och föreställningar om lidande som fenomen (Berger, 1967). Inte ovanligt är myten om att den enskilda människan frivilligt bör utsätta sig för lidande i form av exempelvis hunger och törst för att få större förståelse för människor i nöd. Det finns också flertalet föreställningar om lidande som smittar och om martyrer som genom eget lidandet tar på sig andras livssmärta. Samtliga av våra världsreligioner har olika symboler för

lidande (Ibid.). Inom kristendomen är den mest kända symbolen för lidandet Kristus på korset.

Inom den religiösa världen står lidandebegreppet ofta i förbindelse med föreställningen om försoning (Camnerin, 2008). I försoningstanken lever idén att den enskilda människan kan försonas med sitt öde och med sitt lidande. Genom detta kan lidandet få en egen mening i den enskildes livshistoria. Kopplat till tanken om försoning finns även frågan om teodicéproblemet, det vill säga frågan om hur vi kan förstå världens ondska utifrån Guds allsmåktighet och rättfärdighet. Otaliga försök att lösa teodicéproblemet har följt historien. En väg ut ur den gudomliga paradoxen är att göra upp med tanken att Gud är allsmåktig. I detta krävs dock att teologin utformas och ständigt omformas efter människors livserfarenhet och den omgivande kontexten (Ibid.). För att upprätthålla en teologi som bygger trossatser på försoning bör teologin även förändra sina dogmer i tre andra avseende; att avvisa tanken att det är nödvändigt att lida, visa på den gudomliga närvaron i lidandet samt visa på hur det gudomliga ständigt kämpar mot lidande och död (Ibid.).

Kopplat till de allra flesta religioner finns även olika moraluppfattningar och etiska påbud. Tankar och dogmer kring hur var och en bör vara och bete sig för att försonas med andra, Gud och sin egen livssituation, vari lidandet ingår som en oundviklig beståndsdel. Ett viktigt spörsmål i detta sammanhang är förpliktelsen att inte skapa lidande (Unger, 1992). ”Den gyllene regeln” är en fundamental moralisk riktlinje som förekommer inom de flesta religioner och som innefattar det moraliska imperativet ”gör mot andra det som du gör mot dig själv”. Inom kristendomen har detta till viss del ersatts av ”Älska din nästa såsom dig själv” (3 Mos. 19:18). ”Din nästa” syftar i detta på alla människor, vänner såväl som fiender (Bråkenhielm, 1992).

De etiska påbuden inom de olika religionerna är satta för att ange riktlinjer och sätta gränser för mänsklig samvaro och mänskligt handlande. De etiska påbuden visar på moraliska principer som vägleder människan i de existentiella spörsmålen, varav frågan om det mänskliga lidandet är central (Heberlein, 2014). De olika religionerna visar sålunda på både trossatser och moraliska riktlinjer för hur den enskilde människan kan, och bör, förhålla sig till det mänskliga lidandet.

Det mänskliga lidandet i vårdvetenskapen

Lidande som fenomen är ett centralt begrepp inom vårdvetenskapen. Grundforskningen inom ämnet har som överordnad uppgift att utforma goda exempel för det ideala vårdandet och fokuserar primärt på att utveckla kunskap kring sådant som berör hälsa, lidande och vårdande. Grundforskningen inom vårdvetenskapen ser även som sin uppgift att söka förståelse för dessa dimensioner också i den kliniska vardagsverkligheten (Gustavsson, 2008). Forskningen inom vårdvetenskap inriktar sig alltså i mångt och mycket just kring fenomenet lidande och anknyter bland annat till begrepp och fenomen som tröst, försoning, medlidande och empati. Lidande som företeelse kopplas dock i detta sammanhang endast samman med det lidande som är förbundet med sjukdom, ohälsa, åldrande, förlust och död (Ibid.).

En grundförutsättning för det ideala vårdandet ses inom vårdvetenskapen som att fullt ut vilja den andra, patienten, människan väl. Att vilja den andre väl inbegriper att den som ger vård möter den andre med respekt och ödmjukhet (Roxberg, 2005). Det goda vårdandet bygger på tanken om mellanmänsklig ömsesidighet och tar avstamp i grunduppfattningen att vi som människor alltid står i ett mellanmänskligt beroendeförhållande till varandra. Att vårda blir i detta perspektiv också att dela, och i detta, ”att dela”, blir förmågan att ta emot central (Eriksson, 1987). Vårdandet får här en starkt etisk innebörd som tar avstamp i vårdandets ethos och caritasmotiv. Vårdvetenskapen positionerar sig i detta mycket nära de existentiella livsåskådningar som alla sätter människans relation i centrum, vilket visar sig inte minst i att den ofta hänvisar till filosofer som Levinas, Buber, Jaspers och Lögstrup. Gemensamt för dessa filosofer är att de betonar vikten av att se den andre som subjekt. Buber menar att mötet mellan två människor aldrig bör inskränkas till ett jag-det förhållande, (Buber, 1990). Den andre, du, blir verklig först i mötet med ”jag”. Jag- du relationen vilar på förståelse och igenkännande genom antingen kommunikation eller direkt och omedelbar inlevelse i den andre (Israel, 1998).

Synen på vårdandets etiska innebörd är således tydligt framhållen inom vårdvetenskapen och kretsar kring mötet mellan den andre och den som vårdar. Vårdvetenskapen lutar sig i detta bland annat på Lèvinas syn på mötet mellan mig och ”den helt andre”. Enligt Lévinas (1992) uppstår en etisk relation, som förekommer både systematisering och kunskap, i mötet med ”den helt andre”. Först i relationen ansikte mot ansikte till den andre möjliggörs förståelsen av den andres ”annanhet”. I detta möte överlämnas också ansvaret av den andre. Buber å sin sida

menar att en relation endast kan tas emot eller försummas och kränkas. När relationen kränks uppkommer en existentiell skuld som uteslutande kan gottgöras i mötet med den som blivit kränkt (Buber, 1992).

Synen på det mänskliga lidandet inom vårdvetenskapen bygger på den existentiella uppfattningen att lidandet är en ofrånkomlig del av livet. Den goda vårdens uppgift är dock att lindra lidandet. Denna lindring kan ske genom rent konkret omvårdnad, men behöver också i många sammanhang, sträcka sig utöver den praktiska sfären. I mötet med den lidande andre, patienten, måste vårdaren ibland möta den andre på ren existentiell nivå. I detta får mötet mellan den andre och vårdaren inte bara formen av ett möte mellan patient och vårdare utan snarare karaktären av en mellanmänsklig dialog. Vårdarens uppgift kan i dessa situationer vara att konfrontera den andre med sitt eget lidande (Rehnsfeldt & Eriksson, 2004). För att förmå detta måste vårdaren vara i kontakt med sitt eget lidande. Risken är annars stor att hen inte förmår möta den andres, patientens lidande. Vårdarens ansvar i detta ligger på det mellanmänskliga planet. Allt lidande som är blockerat, undångömt och dolt är onåbart för lindring eller utveckling (Arman & Rehnsfeldt, 2011). När vårdaren inte mäktar möta den andres lidande faller patientens lidande lätt utanför hälso-och sjukvårdens vårdansvar. Den andre, patienten, blir då avvisad och lämnad ensam med sitt lidande. Detta kan medföra att patientens upplevda lidande ökar, eftersom hen nu, vid sidan om sitt primära lidande, även måste hantera den vårdgivande institutionens avvisande. Inom vårdvetenskapen benämner man denna företeelse, det vill säga det lidande som orsakas av den vårdgivande institutionen, som vårdlidande (Ibid.).

Inom vårdvetenskapen är lidandet direkt förbundet med vårdandet. Vårdandets kärna blir i detta också dess mening, på så sätt att man inom vårdvetenskapen förutsätter att vårdandets och vårdarens ethos direkt avspeglar sig i det konkreta mötet med den andre, patienten (Arman & Rehnsfeldt, 2011).

Kapitel 3. Kunskapsläget

Jag har i mitt sökande efter tidigare forskning om socialt arbete och lidande fått sparsamt med träffar. Det finns dock en uppsjö tidigare arbeten om socialt arbete och klienter som lider av specifika åkommor, allt från olika cancersjukdomar till allvarlig mental ohälsa. Jag har också under mitt grävande i olika sökmotorer funnit en del forskning som tydligt gränsar till mitt eget ämne. Jag har i detta letat rätt på forskning om socialt arbete kopplat till begreppet ”self-

care”, socialt arbete och emotionell intelligens samt socialt arbete och ”coping”. Under mitt letande efter tidigare forskning om socialt arbete och lidande har jag även kommit i kontakt med en hel del spännande vetenskapliga arbeten om lidande inom vården. Även om dessa arbeten tillhör det vårdvetenskapliga fältet är de intressanta också för mig, eftersom de, trots att de belyser en annan kontext än det sociala arbetets, till stor del belyser det mellanmänniska mötet mellan den som ger, respektive tar emot, vård. Jag menar därför att också denna forskning är av intresse för mitt arbete. Jag har dock i detta arbete valt att redogöra för den samma i föregående kapitel under rubriken ”Det mänskliga lidandet inom vårdvetenskapen”.

Forskning om ”self-care”

Termen ”self-care” har enligt Cox och Steiner (2013) blivit tämligen vanligt förekommande inom socialt arbete under de senaste åren, även om den inte till fullo har utforskats. Begreppet används i flera olika bemärkelser. Vissa författare och forskare menar att ”self-care” bör ses som ett generellt etiskt imperativ som ska omgärda det sociala arbetets praktik såväl som den enskilda socialarbetarens privata livsstil (Norcross & Guy, 2007). I detta resonemang föreslås bland annat olika praktiska åtgärder som ökar socialarbetarens förmåga till omhändertagande och omsorg om sig själv i det att hen i sitt yrke ständigt förväntas ta hand om, och finnas till för andra (Walsh, 2011). Andra menar att ”self-care” som begrepp främst bör förstås och fångas i relation till frågeställningar och teorier om vad som förorsakar samt förebygger den stress som uppkommer i samband med de mellanmänniska möten som sker i det sociala arbetets praktik. Denna inriktning grundar sig i mångt och mycket på Pearlmans and Saakvitnes (1995) teori om ”vicarious traumatization”, ställföreträdande traumatisering. Med ställföreträdande traumatisering avses den process där klientens trauma obemärkt överförs emotionellt till socialarbetaren. Den ställföreträdande traumatiseringen får till följd att socialarbetaren själv upplever sig som drabbad och därav tappar sin empati och sitt engagemang för klienten för att istället hemfalla åt ett cynisk och oengagerat förhållningssätt gentemot både klienten och sig själv som hjälpare. Socialarbetaren har på så sätt blivit emotionellt smittad av sin klient samtidigt som hen förlorat sin förmåga att hjälpa (Ibid.) Denna form av ställföreträdande traumatisering kan uppkomma när socialarbetaren blir vittne till, eller på annat sätt får ta del av, klientens upplevelser av övergrepp, våld och utsatthet.

Forskning visar dock att ställföreträdande traumatisering inte drabbar samtliga socialarbetare (Cox & Steiner, 2013), utan att vissa är mer sårbara än andra. Cunningham (2003) har undersökt vilka faktorer som påverkar den ställföreträdande traumatiseringen hos socialarbetare och har i sitt arbete funnit att risken att drabbas i stor omfattning hänger samman med socialarbetarens egen historia, erfarenhet av yrket samt typen av trauma som bevittnas. Socialarbetare som arbetar med klienter som blivit utsatta av trauma som förorsakats av andra människor har enligt Cunningham (2003) svårare att skydda sig än dem som arbetar med klienter som drabbats av existentiella trauman som hänger samman med livet i sig själv, till exempel, sjukdom. Cox och Steiner (2013) har i sin forskning funnit att flertalet av de socialarbetare som intervjuades, (i ett empiriskt begränsat material), uppvisade en emotionell och kognitiv motståndskraft mot klientens trauma. Dessa socialarbetare kunde trots, det svåra de tagit del av via sin klient, vidmakthålla en positiv och hoppfull syn på sig själva som hjälpare och på det sociala arbetet som profession. Dessa socialarbetare hade förmåga att fokusera på det lilla som fungerade och blev bra, istället för att fundera på det som inte fungerade (Ibid.). Cox och Steiner fann i sin studie även vikten av kompetent handledning och av en organisation som tillåter och uppmuntrar socialarbetaren att prata om, och dela, sina upplevelser och känslor från klientarbetet.

Forskning om socialt arbete och emotionell intelligens

Emotionell intelligens är ett omstritt begrepp som sedan mitten av 1990-talet florerat inom olika vetenskapliga discipliner såväl som inom populärvetenskapen och som under senare år plockats upp av forskare som intresserar sig för socialt arbete och den klientkontakt som kommer till stånd i det praktiska sociala arbetet. Siebert, Siebert och Taylor- McLaughlin är tre forskare som har intresserat sig för emotionell intelligens och socialarbetares känslighet för "emotional contagion", känslomitta (2007). Med "emotional contagion" avser de företeelsen när en person delar en annan persons känsla, utan att för den skull ha delat upplevelse som är upprinnelsen till känslan. Känslomittan är på så sätt en rent emotionell process som äger rum i det direkta mötet mellan människor. Personerna som möts delar känsla utan att dela erfarenhet. Begreppet emotional contagion används flitigt inom forskning om, och litteratur kring, "vicarious traumatization" och "secondary traumatic stress" (Sabin-Farrell & Turpin, 2003). I denna forskning synliggörs den påverkan som traumatiserade människors upplevelser kan ha också på dem som är satt att hjälpa den som varit utsatt, till exempel socialarbetare. Känslomittan kan alltså uppstå när en socialarbetare möter en klient

som varit illa och får då till följd att inte bara klienten lider utan att även socialarbetaren/hjälparen känner sig drabbad (Ibid.). "Emotional contagion" är inte det samma som empati (Siebert, Siebert och Taylor- McLaughlin, 2007) eftersom empati inte bara är att **känna med** en annan person, utan istället att **känna för** och också **förstå** den andre. Empatin förutsätter alltså en förmåga till mentalisering och en förmåga hos hjälparen att särskilja sig själv från den andre, medan "emotional contagion" innebär en sammanblandning av hjälpare och hjälpsökare. Siebert, Siebert och Taylor- McLaughlin har i sin forskning funnit att socialarbetare som grupp, generellt är mer utsatta än andra vad gäller att utveckla depression och att bli utbrända, och menar att detta till stor del beror på att de socialarbetare som är känsliga för "emotional contagion" är benägna att fara illa i mötet med klienten eftersom de lätt smittas av klientens känsla. I detta är risken stor att de förlorar sig själva och sin tilltro till andra och världen (Ibid.). Siebert, Siebert och Taylor- McLaughlin betonar i sitt arbete vikten av att blivande socialarbetare under sin utbildning tränas i att särskilja just empati och "emotional contagion" och i detta utvecklar sin empatiska förmåga och emotionella intelligens. Utbildningen borde enligt Siebert, Siebert och Taylor- McLaughlin även understryka och medvetandegöra sambandet mellan depression, utbrändhet och bristande professionalitet och "emotional contagion".

Begreppet emotionell intelligens är aktuellt också i Gentrys artikel om "Compassion fatigue" (2008). "Compassion fatigue" är den negativa följden av att hjälpa andra och uppstår som en form av känslomässig utmattning hos hjälparen som i sin tur påverkar också det arbete som ska utföras. Gentry påtalar vikten av att socialarbetaren/ hjälparen förstår och tränas i att se följderna av ett alltför stort engagemang i de hjälpsökandes situation. Han betonar vikten av utbildning och professionella och välavvägda interventioner för socialarbetarna/ hjälparna så att de får redskap att hantera sin roll och situation som hjälpare (Ibid.). Knight (2010) visar i sin artikel hur "vicarious trauma" tar sig uttryck hos blivande socialarbetare och deras handledare på fältet. Hon har i sin forskning funnit olika riskfaktorer för att utveckla "vicarious trauma" och menar att dessa till stor del skulle kunna minska om medvetenheten och kunskapen om problemet ökade och om blivande socialarbetare blev ordentligt förberedda på den verklighet som de är satta att möta i det praktiska sociala arbetet. Knight (2010) menar vidare att det saknas utbildning och kunskap om "vicarious trauma" inom utbildningsinstitutionerna och att få ser sambanden mellan "vicarious trauma" och fenomen som utbrändhet.

Gemensamt för Siebert, Siebert och Taylor- McLaughlin, Gentry och Knight är att de alla visar på behovet av mer forskning kring ”vicarious trauma”, ”emotional contagion” och ”compassion fatigue”.

Forskning om socialt arbete och ”coping”

”Coping” är ett begrepp som till stor del emanerar från Richard Lazarus och Susan Folkmans forskning om stress. Lazarus och Folkman definierade ”coping” som människans förmåga att hantera olika former av stress (Lazarus & Folkman, 1984). I sin forskning fann de att människor till och från hamnar i olika livssituationer som utmanar deras regelrätta copingssystem. Vi människor har alla skilda copingstilar och använder oss av olika copingstrategier. Lazarus och Folkman särskiljer problem-, från känslfokuserad coping och menar att dessa begrepp är två skilda strategier för att handskas med svårigheter (Ibid.). Problemfokuserad coping syftar på relationen till den faktiska problemsituationen medan känslfokuserad coping avser förhållandet till de känslor som den problemfyllda situationen ger upphov till. Lazarus och Folkman (1984) definierar känslor som sammansatta strukturerade psykologiska reaktioner, som utgörs av kognitiva värderingar, impulser att agera, och somatiska reaktioner. Våra val av copinstrategier är avhängiga de resurser vi besitter som människor. De färdigheter som vi använder oss av för att bemästra svårigheter benämns som ”coping skills”.

På senare år har forskare kopplat copingbegreppet till det sociala arbetet och den stress som socialarbetaren utsätts för i mötet med klientens problematik (Cox, Steiner 2013). Man har då funnit att socialarbetaren i sin roll som hjälpare inte sällan, genom mötet med klienten, även själv erfar en stresskänsla som ibland kan vara svår att hantera. Park och Folkman (1997) har utvecklat en teoretisk modell för att förstå hur individens förmåga att skapa mening påverkar individens stress- och copingprocess också i detta avseende. De särskiljer i denna modell den globala känslan av mening och den situationsbetingade känslan av mening. Den globala känslan av mening innefattar individens grundläggande syn på världen, livet och sig själv. Den globala känslan av mening tar form redan tidigt i livet och är sedan ganska konstant, även om den till viss del kan modifieras under livets gång. Den situationsbetingade känslan av mening är relaterade till situationen i sig och är därför starkt kopplad till den aktuella miljön och de aktuella personer som omger den samma. Den situationsbetingade känslan av mening står i relation den globala känslan av mening på så sätt att den tar avstamp i den samma. Inför

varje ny stresserfarenhet gör individen en bedömning av den aktuella situationen för att avgöra om denna stämmer överens med den globala känslan av mening. Om så inte är fallet startar en kognitiv omprövningsprocess för att återupprätta känslan av mening och för att göra situationen hanterbar (Ibid.). Folkman (2008) har senare utvecklat sin teoretiska modell för att förstå hur individen i svåra situationer söker mening, begriplighet och hanterbarhet. I denna modell använder hon begreppet ”meaning-focused coping” samtidigt som hon understryker betydelsen av positiva känslor. I sin forskning har hon funnit att individer som förmår fylla en händelse med positiv betydelse och en känsla av mening också förstärker själva händelsens positiva dimensioner. Detta är enligt Folkman (2008) en viktig aspekt att belysa och fortsätta undersöka också inom stressforskningen eftersom denna strategi är hjälpsam för individen även i svåra och problemfyllda situationer. Detta är, enligt Folkman (Ibid.) även en viktig aspekt att ta i beaktan för praktiker som möter klienter som befinner sig i stressfyllda situationer. Framtida forskning behöver förstå och ta reda på vad som är ursprunget till de positiva känslorna samtidigt som den också behöver undersöka hur de positiva känslorna genereras och vidmakthålles.

Sammanfattning av tidigare forskning

Jag har i min genomgång av tidigare forskning funnit flera studier och artiklar om ”vicarious trauma”, ”emotional contagion”, ”compassion fatigue” och coping. Samtliga av dessa har visat på viktig kunskap kring vad som kan hända i mötet mellan socialarbetare/ hjälpare och klient/ hjälpsökande i det sociala arbetet. Jag har även funnit många studier som har belyst socialt arbete med klienter som lider av en specifik åkomma eller dylikt. Jag har dock inte funnit någon forskning eller några studier som har belyst socialt arbete kopplat till lidande som begrepp eller fenomen. Min ambition med detta arbete är därför att visa på betydelsen av att ökad förståelse för, och behovet av mer forskning kring lidande som begrepp och fenomen kopplat till det sociala arbetet som profession.

Kapitel 4. Teoretiskt ramverk

4.1 Min ingång i studien

En teori är en betraktelse av den tid vari den skapas. Teoretiska resonemang är mer eller mindre skärpta försök att fånga den verklighet vi är satta att förstå (May, 2013, Bryman, 2011). Till skillnad från inom kvantitativ forskning, önskar man inom kvalitativ forskning gärna att teori ska emanera ur insamlad data. Detta för att inte göra våld på den verklighet

man som forskare är satt att studera (Bryman, 2011). Allteftersom den kvalitativa metodiken utvecklats har dock även forskare med kvalitativa forskningsansatser visat allt större intresse för teoriprövning. En omfattande del av den kvalitativa forskningen i dag inbegriper sålunda någon form av teoriprövning under datainsamlingen (Ibid.).

I detta arbete har jag, redan innan jag gett mig ut på fältet för att samla in data, valt att utgå från fyra teoretiska perspektiv. Syftet med detta har varit att med hjälp av redan existerande begrepp och teori hitta verktyg och redskap för att ringa in, och avgränsa, mitt ämne. På så sätt har mitt val av teoretiska perspektiv blivit en teoretisk förförståelse. Utan denna hade jag inte haft någon riktning att utgå från i mitt kunskapssökande. Jag är väl medveten om att alla begrepp jag tillägnat mig från de olika teoretiska perspektiven kanske inte kommer att vara användbara på mitt material och jag förstår att verkligheten inte bara överträffar dikten utan ibland även teorin. För den kvalitativa forskaren måste det därför vara av yttersta vikt att man också vågar ”kill your darlings”, så att man inte likt Askungens enfaldiga styvsystrar försöker pressa in alltför stora fötter i för små skor.

Som teoretisk grund till mitt forskningsprojekt kommer jag att använda mig av socialkonstruktivistiskt perspektiv, modernitetsteori, dialogfilosofi, socialpsykologen Johan Asplunds teori om social responsivitet samt emotionssociologi.

4.2 Ett socialkonstruktivistiskt perspektiv

Utifrån min erfarenhet som människa och socialarbetare är det min uppfattning att väldigt lite, om än något, av det vi förnimmer och erfar endast är vad det synes vara. Som svar på detta talar den sociala konstruktivismen som framhåller att den sociala verklighet som omger oss är en social konstruktion. Det socialkonstruktivistiska betraktelsesättet har under de senaste decennierna vunnit mark inom flera forskningsdiscipliner. Detta har medfört att begreppet har blivit stött och blött i många olika sammanhang och i denna process till viss del förlorat sin stringens. Det socialkonstruktivistiska perspektivet kännetecknas därför i dag av en viss begreppsförvirring, vilket får till följd att det också urvattnats (Barlebo Wennerberg, 2010). Min användning av begreppet i denna studie åsyftar den sociala verkligheten. Den verklighet som var dag återfinnes i det mellanmännsliga samspel som vi människor hänger oss åt.

Enligt denna tolkning av det socialkonstruktivistiska perspektivet finns det inte någon social verklighet som är fristående den mellanmännsliga tolkningen av den samma (Berger & Luckman, 1991). Den sociala verkligheten skapas och vidmakthålles hela tiden av

människorna som ingår i det som benämns vara den gemensamma verkligheten. Det som vi namnger som social verklighet är således en social konstruktion som genom tiden skapats och också hela tiden omskapas av olika mänskliga aktörer och intressenter (Blom & Morén, 2007). Det sker dock hela tiden även en växelverkan mellan de mänskliga aktörerna och den av dem skapade verkligheten, på så sätt att även den sistnämnda, i sin tur, genom just sin konstitution återskapar sig själv genom den mänskliga socialisationsprocessen.

I tillkomsten av den sociala verkligheten har språket en central roll. Med hjälp av språket benämner, kategoriserar och institutionaliserar människan verkligheten som omger henne (Berger & Luckman, 1991). Socialkonstruktivismen för fram en tydlig kritik av den så kallade naiva språkuppfattningen, som menar att det finns en uppenbar och enkelt tydlig förbindelse mellan de benämningar som finns på de föremål som omger oss och själva föremålen. Socialkonstruktivismen menar istället att ordens mening är föremål för en ständigt pågående process där betydelsen av de enskilda orden mejslas ut genom människans användning av de samma (Barlebo Wennberg, 2010). Språket som vi tillägnar oss, fungerar således som en grundläggande förutsättning för en förståelse av oss själva, vår existens och den värld som omger oss. Språket fungerar även som en garant för att vi ska hantera de sociala arenor som omger oss (Walls, 1992). Att förstå ett språk blir i detta resonemang inte bara att lära sig ordens och meningarnas otvetydiga språkliga betydelse, utan mer en fråga om att behärska en ”socialverbal” teknik, det vill säga att begripa och bemästra hur de verbala uttrycken och meningssatserna kan och bör användas för att följa de i vardagen skapade sociala livsvillkoren. Inom socialkonstruktivismen finns således en relativistisk uppfattning av vad språk är, på så sätt att man där menar att språket utgör fonden i de skilda kulturerna och dess olika livsformer (Wittgenstein, 2012). Språket är alltså inte bara ett verbalt uttryck, utan även en social handling. Språket och de handlingar som omger det samma benämns tillsammans av Wittgenstein (2012) som ”språkspel”. Språkspelen berättar för oss om den verklighet som ryms bakom orden och blir därför den metodiska dialogens främsta verktyg.

Enligt socialkonstruktivismen är samhället både en subjektiv och en objektiv verklighet som vidmakthålles genom externalisering, objektivering och internalisering och som också kan förstås utifrån ett dialektiskt perspektiv utifrån dessa tre moment (Berger & Luckman, 1991). Människan kommer till världen förutbestämd för att ingå i det gemensamma sociala. Genom internaliseringsprocessen i den primära socialisationen börjar hen bli till som samhällsvarelse.

Den primära socialisationen innehåller inte bara kognitiv kunskapsinhämtning, utan blir till i ett socialt rum som är starkt färgat av ett känslomässigt ackompanjement. Detta emotionella raster härrör inte minst från barnets känslomässiga anknytning till de signifikanta andra som finns nära. Genom barnets identifiering med de signifikanta andra axlar barnet roller, förhållningssätt och allmänna livsstrategier som de sedan, genom internaliseringsprocessen, gör till sina egna. På den primära socialisationsprocessen följer den sekundära socialisationsprocessen. Den sekundära socialisationsprocessen är den som sker när individen träder in i nya livsområden i samhällets objektiva verklighet (Berger & Luckman, 1991).

Människan som art har, enligt Berger och Luckman (1991), en naturlig dragning till att, för att underlätta sin navigering i tillvaron, skapa vanor. Dessa vanor, som innebär en externalisering, ger människan en form av trygghet och riktning som innebär en psykologisk lättnad. När de mänskliga vanorna sprids uppstår sociala institutioner som, när den enskilde tillägnat sig dem, tas för givna (Barlebo Wennberg, 2010). Denna process innebär en objektivering på så sätt att den sociala verkligheten med dess institutioner uppfattas som en objektiv verklighet, som något som existerar oaktat de människor som konstruerat den.

Eftersom det, enligt det konstruktivistiska perspektivet, inte finns någon social verklighet som är oberoende människans tolkning av, och förhållande till, den samma är det, enligt samma perspektiv, givetvis inte heller möjligt att få kunskap om en oberoende social verklighet. Den sociala världen konstrueras och upprätthålles genom den mening och det värde som den blir tilldelad (Barlebo Wennberg, 2010). Den kunskap som man sålunda kan erhålla om den sociala verkligheten kan därför aldrig betraktas som en gång för alla given och sann (Blom & Morén, 2007). Det socialkonstruktivistiska perspektivet innefattar på så sätt en betydande komponent av relativism eftersom det betonar den subjektiva tolkningen och förståelsen av den sociala verkligheten. Socialkonstruktivismen motsätter sig kvantifiering i sitt kunskapssökande och förespråkar istället kvalitativa metoder, då den vetenskapliga ansatsen huvudsakligen är att försöka fånga subjektivt normativa värden och uppfattningar. Forskarens roll blir i detta att bemöda sig om att fånga bakomliggande och dolda tolkningar, uppfattningar och värdeomdömen (Ibid.). Den nya kunskapen ses i detta som ännu en ny konstruktion och betraktas inte som något slutgiltigt resultat. Den nya kunskapen är, enligt det socialkonstruktivistiska perspektivet, sålunda alltid öppen för ytterligare tolkningar och förändringar.

Inom socialkonstruktivismen menar man alltså att också kunskapen om den sociala verkligheten är socialt konstruerad (Barlebo Wennerberg, 2010) och att sociala fakta vilar på kunskap från ontologiskt objektiva egenskaper och ontologiskt subjektiva egenskaper. De förra avser de individuella särdragen hos tingen i sig, oavsett om de står i relation till ett subjekt eller ej. De andra, däremot, förutsätter ett subjekt för att existera. Lidande kan i detta resonemang betecknas som ontologiskt subjektiv, på så sätt att det förutsätter att någon, ett subjekt, förnimmer det. Utan detta subjekt förlorar alltså lidandet, utifrån det socialkonstruktivistiska perspektivet, sin mening och sin existens (Ibid.). Detta betyder, om jag förstår det rätt, att man inom socialkonstruktivismen skulle kunna mena att lidandet finns i sig, men blir till, och kommer till uttryck först i relation till någon som lider. Lidandet tar sedan, genom subjektet, form i det att det blir till språk och handling.

4.3 Modernitetsteori

När man ska försöka analysera ett empiriskt material ingående enligt det socialkonstruktivistiska perspektivet måste, som jag ser det, det socialkonstruktivistiska synsättet sättas i relation till tid och rum. För att förstå innebörden av informanternas berättelser och utsagor kan jag inte bara undersöka konstruktionen i sig, utan måste jag också försöka begripa den tid och det rum vari konstruktionerna skapas och vidmakthålles. Jag har därför, i detta arbete, valt att även använda mig av Anthony Giddens och Ulrich Becks modernitetsteorier.

Det moderna samhället har, enligt Giddens (1999), ett minskat fokus på kollektiva, sociala traditioner och koncentrerar sig på den enskilda individens valmöjligheter och frihet att skapa och ge form åt sitt eget liv och sin egen gestalt. Det moderna samhället genomsyras av föreställningen om att individen kan gå sin egen väg och själv ta makten över sitt liv och sin livshistoria. Denna föreställning sammantagen med vetenskapen om upprepade tekniska framsteg och globalisering får till följd att den upplevda verkligheten ter sig mer svåröverskådlig och komplex än tidigare.

Kännetecknade för det moderna samhället är enligt Giddens (1999) följande; särskiljandet av tid och rum, urbäddningsmekanismer och institutionell reflexivitet. Särskiljandet av tid och rum åsyftar det fenomen som kännetecknar det moderna samhället i just åtskiljandet av tid och rum, det vill säga att tid och rum inte längre nödvändigtvis står i paritet till varandra eftersom nya kommunikationsmöjligheter och ny teknik möjliggjort att tid och rum kan

särskiljas genom bland annat koordinering. I traditionella samhällen var rum och tid intimt förknippade med varandra på så sätt att man var på en och samma plats vid en bestämd tid. Urbäddningsmekanismerna som Giddens beskriver (1999) åsyftar det faktum att sociala relationer lösgörs från lokala sammanhang och inordnas i större globala kontexter där tid och rum är åtskilda. För att individerna ska kunna hantera dessa mekanismer tillhandahåller det moderna samhället abstrakta system som består av symboliska tecken och expertsystem. De abstrakta systemen är beroende av individernas tillit och vice versa. Tillit i detta avseende avser en mental inställning som individen kanske inte medvetet kan välja, utan som något som grundar sig på ett mer generellt beslut. Pengar och det globala finanssystemet är ett tydligt symboliskt tecken. Expertsystemen visar på hur individen ska hantera de problem och utmaningar som uppkommer i vardagslivet. Expertsystemen invaderar allt från de sociala relationerna till de mest privata sidorna av självet. De abstrakta systemen sätter sin prägel på vardagslivet i sin helhet och ger individen en mängd tolknings- och handlingsmöjligheter. Experterna tillhandahåller råd och vägledning, men har alla sin egen syn på vad som är rätt och riktigt.

Reflexivitet är ett av Giddens centrala begrepp. Med institutionell reflexivitet åsyftar Giddens (1999) det moderna samhällets ständiga revidering av kunskap och sanningar. Detta är intimt förknippat med den enorma kunskapsstillväxt som genomsyrar vardagen. Det som är sant i dag kan ha förlorat sin mening i morgon. Även självidentiteten blir enligt Giddens ett reflexivt projekt där identiteten ständigt skapas och omskapas. Självidentiteten får på så sätt en tydlig temporalitet, på så sätt att den jag är i dag kan vara någon annan i morgon. I detta beständiga reflekterande försöker individen samtidigt sträva efter att skapa en sammanhängande livsberättelse som dock även denna, ideligen revideras. Individen väljer identitet efter kontext och konstruerar sin livshistoria utefter val och möjligheter, vilket får till följd att identiteten ofta präglas av både ambivalens och komplexitet (Ibid.).

Ontologisk trygghet är ett annat av Giddens nyckelbegrepp. Detta begrepp utvecklar han från R.D Laing och E.H Erikson. Den ontologiska tryggheten är förutsättningen för vår existens, utan denna riskerar vi att helt förlora oss själva. Den ontologiska tryggheten medför att individen känner sig hel, verklig och fullt ut närvarande i tid och rum. Den ontologiska otryggheten innebär att individen känner sig lida brist på övertygelsen om det egna självets och andras genuina existens. Den ontologiska tryggheten utvecklas av att individen redan som barn blir bemött och respekterat för den det är och fortskrider sedan under hela

socialisationsprocessen. I den tillräckligt goda uppväxten byggs den ontologiska tryggheten, och den tillit som hör den samma till, in i barnet. Barnet blir på så vis vaccinerat mot livets svårigheter. Tilliten blir sedan förutsättningen för att barnet och individen ska våga prova nya saker och upplevelser. Tilliten blir också villkoret för att barnet och individen ska förmå stå emot de svårigheter som uppstår i samband med misslyckanden och förluster.

Den ontologiska tryggheten blir, enligt Giddens (1999), viktig i det ständigt föränderliga samhälle som moderniteten erbjuder och fungerar, när den är där, som en kompass som hjälper individen att navigera rätt bland alla val och möjligheter. Den ontologiska tryggheten är på så sätt starkt förbunden med individens syn på sig själv och på sin identitet. När den ontologiska tryggheten däremot saknas, är individen som ett rö för vinden i det moderna samhället där den yttre tryggheten och stabiliteten lyser med sin frånvaro. Det traditionella samhället krävde inte lika mycket av individen utan gav en trygghet genom stabilitet och tradition. Tillståndet av ontologisk otrygghet medför också en rädsla för att den egna identiteten och självet ska förintas och utplånas i relation till andra.

Enligt Giddens (1999) utvecklar vi människor, genom rutiner av det vardagliga, också en känsla av ontologisk trygghet. Rutinerna hjälper oss att hantera det som inte känns hanterbart och blir på så sätt en hjälp mot den ångest som ofrånkomligen tillhör den mänskliga existensen. Rutineringen av det vardagliga tillsammans med upprättandet av regler blir på så sätt verktyg som håller samman tillvaron. När individen fråntas eller, på annat sätt, blir av med sina trygghetssystem faller hen ofta samman och förlorar tilliten, vilket får till följd att hen också får det svårare att klara av livet. De med ontologisk grundtrygghet har dock betydligt större chanser att klara sig när detta sker (Ibid.).

Även Beck (1998) beskriver hur den moderna välfärdsstatens utveckling och människans ökade levnadsstandard medfört en ökad individualisering under 1990-talets andra hälft. Denna förändring innebar en frigörelse från olika sociala system och fick en inverkan på konstruktionen av bland annat; klass, könsroller och intima sociala relationer. Tidigare sociala markörer och identifikationstecken spelade ut sin roll och ersattes av nya. Den allmänt ökade välfärden och de generellt förbättrade levnadsförhållandena fick till följd att alla fick det bättre. De sociala skillnaderna förblev dock oförändrade och den gamla klasstillhörigheten ersattes av en ny, mindre uttalad, klassåtskillnad. Becks resonemang visar på (1998), att individualiseringen medfört att traditionella sociala sfärer och system omformats och

förändrats, men framhåller att detta inte är det samma som att större hänsyn tagits till människan som fri individ. Istället har individualiseringen inneburit en paradoxal process av församhälleligande där individen blivit beroende av nya strömningar, trender och sociala institutioner. Detta, i sin tur, har medfört att individen också blivit alltmer utsatt för politisk kontroll och statlig styrning. Individualiseringen har på så sätt medfört en standardisering av individens levnadssätt (Beck, 1998).

Den moderna arbetsmarknaden präglas enligt Beck (1998) av nya arbetsformer där det uppstått ett ingenmansland mellan sysselsättning kontra arbetslöshet och där omfattningen av oregelbundet och informellt arbete ökat väsentligt i omfattning. Denna förändring sammantaget med den diskursiva individualiseringen får enligt Beck (Ibid.) till följd att samhällliga och politiska systemfel, för den enskilde, omvandlas till individuella misslyckanden. Grundläggande och ibland även globala samhällliga problem kan i detta sken framstå som personliga nederlag. På så sätt får problemen en mindre politisk betydelse eftersom skuldbördan förskjuts från dem som styr och fattar politiska beslut till dem som politiken drabbar. Arbetslöshetens yttre orsaker förvandlas till individens bristande förmåga och kan till slut även införlivas med individens bild av sig själv (Beck, 1998). Denna metamorfos återspeglar även samhällets övriga samhällliga sfärer där politiska och materiella problem i individualismens namn omdanas till personliga misslyckanden.

4.4 Dialogfilosofi och social responsivitet

Socialt arbete i praktiken förutsätter ett mänskligt möte och kommer inte till stånd utan att en jag- du- relation upprättas. Till hjälp för min förståelse av socialarbetares förhållande till lidande har jag därför också använt mig av dialogfilosofin och socialpsykologen Asplunds teori om social responsivitet. Bubers dialogfilosofi och Asplunds teori om social responsivitet har flera likheter och kan därför, som jag ser det, tillsammans fungera som verktyg för att förstå delar av mitt empiriska material.

Dialogfilosofin springer ur Martin Bubers religionsfilosofiska resonemang om människans inneboende längtan att höra till och relatera (Israel, 1998), och har sin utgångspunkt i hans arbete "Jag och Du" som första gången gavs ut 1923. Den existentiella ensamheten är en del av människans öde och var och en av oss bär därför med oss en djup önskan om att höra till och finnas i ett sammanhang. Upplevelsen av att vara existentiellt ensam är roten till ångest, oro och olust (Fromm, 2004) och kan endast botas med kärlek till någon eller något utanför

det egna självet. Kärleken, i vid bemärkelse, enligt Fromm, tar dock inte bort den existentiella ensamheten, men gör den mer uthärdlig. Buber (1990) menar att vi inte existerar utan eller utanför våra relationer. Ett jag finns inte utan ett Du. En förutsättning för en äkta ömsesidighet är dock att det finns en åtskillnad mellan Jag och Du eftersom ömsesidighet i sig förutsätter två separata parter. Vi relaterar till varandra genom hela livscykeln och finns till i relation till vår omgivning utifrån olika roller och relationer. Det väsentliga i den enskilda människans liv är att hen finns till i genuina mellanmänniska relationer (Israel, 1998). Detta blir möjligt först när ett direkt och äkta möte mellan Jaget och Duet tar form. Det äkta mötet förutsätter dock att respektive part, med respekt, kan se den andre som jämställd och särskild från sig själv och sina egna behov.

Bubers dialogfilosofi skiljer mellan Jag- Du-relationen och Jag- Det-relationen (Israel, 1998). I Jag- Du relationen möts individerna i en ömsesidighet subjekt till subjekt. I Jag- Det-relationen förhåller sig individerna till varandra utifrån en mer förtingligad subjekt-, objektrelation. Jag- Du- relationen kännetecknas av kravlöshet och ömsesidighet, medan Jag- Det-relationen karaktäriseras av villkor och ensidighet. I Jag- Du-relationen mår båda parterna om varandra, vilket ger djup samhörighet och förståelse. Denna känsla av samhörighet fyller det existentiella tomrummet för var och en och gör relationen i sig unik. I Jag- Det-relationen blir den andra ett objekt, någon som man kan ha nytta av för egna behov. I denna relation når parterna aldrig varandra på djupet, vilket ur ett mellanmänniskt perspektiv, ofta ger en bitter eftersmak. Jag- Det-relationen blir därför i längden alltid både otillfredsställande och tom (Buber, 1990). I det moderna samhället, där det instrumentella förnuftet råder och det naturvetenskapliga vetenskapsidealet är allmänt utbrett, är risken dock, enligt Buber, stor att människans längtan efter, och behov av, genuina relationer urholkas.

Asplund, framhåller, precis som Buber, i flera av sina arbeten, att en fundamental önskan hos människan är att finna gensvar hos andra (Redmalm, 2011). Detta gensvar benämner han för social responsivitet. Social responsivitet kan översättas till samhälleligt gensvar. Med detta syftar Asplund (1987) på det grundläggande mellanmänniska växelspel som försiggår människor emellan och på det sociala gensvar som de ger, och förväntas ge, varandra. Vad den ena gör är en respons på vad den andre gjort. Denna respons kan också förekomma den andres gensvar och svara mot något som ännu inte har tagit form.

Asplund (1987) ser människan som en i grunden socialt responsiv varelse som är i stort behov av gensvar från sin omgivning. Utan respons tynar hon bort som människa och mister både mening och mål med livet. Den sociala responsiviteten förutsätter, som så många andra begrepp också sitt motsattsförhållande, den asociala responsiviteten. Samtliga gensvar åtföljs av ett emotionellt ackompanjemang, men när gensvaret lyser med sin frånvaro tystnar även detta. Asplund menar att den hjälpsökandes lidande, om det väcker gensvar hos socialarbetaren, får mening för den hjälpsökande.

I det moderna samhället har den konkreta socialiteten till stor del ersatts av den abstrakta socialiteten (Asplund, 1987). Denna är sitt eget självändamål och består av interaktioner som bestäms av position och roll och som därför, ur ett genuint mellanmänniskt perspektiv, saknar syfte. I den abstrakta socialiteten blir de mellanmänniska gensvaren, responser som saknar förankring. I detta förvandlas även det emotionella ackompanjemanget på så sätt att också känslorna endast blir abstrakta stämningar, känslor utan innehåll. När känslorna blir rena affekter blir tomrummet människorna emellan allt större, samtidigt som interaktionen dem emellan präglas av allt större torftighet. När den sociala responsiviteten stannar av försvinner på så sätt också den sanna emotionaliteten (Redmalm, 2011).

Språket är nära förknippat med den sociala responsiviteten och båda företeelserna förutsätter varandra. Den sociala responsiviteten är i sig ouplösligt förenad med språket och den mellanmänniska kommunikationen och den sociala responsiviteten är även den, ett språk i sig som innehåller både frågor och svar (Asplund, 1987). Utan social responsivitet alltså inget språk eftersom språket, för att utvecklas, förutsätter någon som svarar. Att avge gensvar innebär dock inte bara att replikera, utan även att förekomma den andres gensvar genom att förmå sätta sig in i den andres situation.

I den konkreta socialiteten förväntas gensvar. Om detta gensvar uteblir utövas, det som Asplund benämner som, mikromakt. Mikromakt uppstår när någon förvägrar en annan social responsivitet och istället förhåller sig asocialt responslös i mötet (Asplund, 1987). I denna interaktion blir emellertid båda parter drabbade av maktutövningen eftersom Jaget hos Asplund, precis som hos Buber, förutsätter ett Du för att bli verkligt. Först genom att svara an på den andre, bekräftar Jaget sin egen existens (Ibid.). Det uteblivna gensvaret speglas på så sätt tillbaka på personen som utövar mikromakten.

I den abstrakta socialiteten förväntar vi oss egentligen inte någonting av varandra, utan räknar vi istället med att våra medmänniskor ska uppfylla de förväntningar som tillhör respektive

rollprestation (Redmalm, 2011). I denna socialitet upphör emotionaliteten och människas subjektstatus. Våra medmänniskor blir då objektifierade samtidigt som vi också fråntar oss själva rätten till vårt eget Jag.

Under det moderna samhällets framväxt har, enligt Asplund, (1987) en intensiv ökning av yrken som består av social interaktion tagit form. Dessa yrken kännetecknas till sin karaktär av konkret social aktivitet. Yrkesutövarna inom dessa yrkeskategorier är dock, precis som alla andra samhällsmedlemmar, tvehövdade på så sätt att de både är konkreta gestalter såväl som abstrakta samhällsvarelser. Även aktiviteten bakom dessa verksamheter präglas av dubbelhet, på så sätt att de både är "ett rent socialt vara" och en konkret social yrkesutövning (Ibid, sid 173). Svårigheten inom dessa yrken är, enligt Asplund (Ibid.), att bibehålla den konkreta socialiteten. Risken är annars stor för att fenomenet utbrändhet ska infinna sig. Utbrändhet tar form när den abstrakta socialiteten ersatt den konkreta socialiteten och när den professionelle vårdaren relaterar till sina patienter och klienter som abstrakta samhällsvarelser och vice versa. På så sätt urholkas relationen dem båda emellan samtidigt som de blir till objekt i varandras ögon. Beroende på hur vårdinrättningar etableras kan, enligt Asplund (Ibid.), de olika formerna av socialitet främjas alternativt stävjas.

4.5 Emotionssociologi

Inom socialkonstruktivismen lägger man stor vikt vid språket (Barlebo Wennberg, 2010), men allt ryms inte i, och omfattas inte av, språket. Människans innersta förblir ofta ordlöst och i detta också oåtkomligt och obegripligt. För att förstå även det ordlösa i mitt empiriska material har jag därför valt att även till viss del använda mig av emotionssociologiska teorier. Min tanke är att jag genom dessa kan få andra perspektiv och en djupare förståelse för det sociala arbete som bedrivs på mina informanterns arbetsplatser.

Människans känsloliv var föremål för sociologiska studier redan hos flera av sociologins klassiska teoretiker, men fick sedan, under ett par decennier, stå tillbaka för forskning där förnuft och rationalitet premierades. Dessa studier lutade sig huvudsakligen på vetenskapsideal som emanerade från den traditionella vetenskapssynen där vetenskapen förväntades ge den sanna bilden av verkligheten (Dahlgren, Starrin, 2012). Under 1970-talet började dock det ämne som i dag går under beteckningen emotionssociologi ta form och nu menar många beteendevetare att emotioner är fundamentet för all mänsklig samvaro. Emotioner kan i detta ses som sociala fenomen som tydligt visar på relationerna människor emellan, likväl som på samspelet mellan människa och samhälle (Starrin, Wettergren,

Lindgren, 2008). Emotioner blir i detta perspektiv de grundläggande förutsättningarna för all mänsklig socialitet. Hur emotioner kommer till uttryck är emellertid nära behäftat med de sociala förhållanden som kringgärdar individen (Barlebo Wennerberg, 2011). Emotioner är inte något som uppkommer inom individen, utan något som skapas i den sociala interaktionen människor emellan.

Hochschild synliggjorde i sitt arbete ”The managed Heart” (1983) begreppet emotionellt arbete. Med detta begrepp åsyftade hon den kommersialisering av känslor som kom till stånd i det moderna samhället i samband med att känslohantering blev en del av den samhällliga tjänstproduktionen. Det som tidigare tillhört den privata sfären blev på så vis offentligt, vilket fick till följd att t.ex. ett leende inte bara var privat handling utan också en allmän dito som fått ett pris (Dahlgren, Starrin, 2012). Det emotionella arbetet kännetecknas, enligt Hochschild (1983), av tre komponenter; att kontakten mellan den som bedriver det emotionella arbetet och kunden sker ansikte mot ansikte, eller röst mot röst, att den som bedriver det emotionella arbetet kan frambringa ett emotionellt tillstånd hos kunden, samt att arbetsgivaren utövar kontroll över den anställdes emotionella aktiviteter, genom utbildning och kontroll i olika former.

Enligt Hochschild (1983) kan känslor regleras och hanteras antingen genom ytagerande eller genom djupagerande. Ytagerande är när man som professionell visar upp en känsla, samtidigt som man känner en annan. Djupagerande är när man som professionell, genom eget känsloarbeta och känslohantering, förmår framkalla den känsla man vill ge uttryck för. Den uttryckta känslan uppfattas på så sätt som mer äkta (Starrin, Wettergren, Lindgren, 2008). När det uppstår en alltför stor åtskillnad mellan vad den professionelle faktiskt känner, och förväntas ge uttryck för, uppstår en emotiv dissonans (Hochschild, 1983). Denna disharmoni sliter på den enskilde och är en konsekvens av att kommersialiseringen av känslor i det emotionella arbetet ger arbetsgivaren makt att bestämma och kontrollera vad personalen bör visa upp utåt. Den omfattande kontrollen över det emotionella arbetet kommer till stånd via utbildning, yrkesguider och manualer (Starrin, Wettergren, Lindgren, 2008). Dessa styrinstrument tydliggör och offentliggör de explicita och implicita krav som arbetsgivaren har på de anställda.

Enligt Hochschild (1983) är vinsterna med den ökade kommersiella känslohanteringen i det moderna samhället större än förlusterna, eftersom hantering och reglering av känslor är en färdighet som är nödvändig i ett utvecklat samhälle. Problem uppstår dock när vinstintresset

driver på rationaliseringar och nerdragningar, vilket får till följd att ytagerande kontinuerligt måste ersätta djupagerande. Följden blir då en ökad emotiv dissonans hos den professionelle samtidigt som innehållet i de professionella mötena utarmas (Ibid.).

Lindgren och Olsson (2008) visar genom sin forskning på hur organisationer utgör platser för normbestämda och organiserade mellanmännsliga interaktioner. De normer och föreskrifter som styr organisationen finns formellt nedskrivna i olika tjänstedokument, men förs också vidare och upprätthålls via oskrivna regler som är så självklara och inlärdas så att de inte behöver nedtecknas. Varje position i organisationen har sitt utrymme och ger därför också olika handlingsutrymme för individen. De emotionella riktlinjerna anger ramen för organisationen, samtidigt som de också, genom oavbrutna interaktioner, är under ständig omförhandling. Lindgren och Olsson har, i sin forskning, främst intresserat sig för hur samhällsliga organisationsförändringar inom sjukvården har inverkat på det emotionella arbetet bland vårdpersonal från 1990-talet fram till i dag.

Med emotionellt arbete åsyftar Lindgren och Olsson (2008) det arbete som utförs i organisationer som på olika sätt konfronteras med kunder, klienter eller patienter. Det emotionella arbetet innebär att de anställda, utifrån respektive organisations policy, måste hantera och reglera sina emotioner till sig själva och organisationens kunder, klienter eller patienter, samtidigt som de också måste kunna hantera de emotioner som uppstår i relation till arbetsgruppen och kollegerna. För att förstå den emotionella hanteringen i arbetsgruppen kollegerna emellan, använder Lindgren och Olsson (2008) sig av sociologisk ritualteori enligt Durkheim. Med hjälp av denna teori åskådliggör de, de ritualer som skapar samhörighet, lojalitet och emotionell energi mellan kollegerna. Genom sina studier visar de på hur samhällsliga rationaliseringar och organisationsförändringar, på grund av bland annat snävare tidsramar, undergräver de ritualer som genererar emotionell energi hos arbetsgruppen. Denna förändring får sedan, i sin tur, också konsekvenser för det emotionella arbete som utförs i relation till de anställda själva och till patienterna. Vinstintresset har i detta överskuggat patientens omvårdnad, vilket får till följd att relationen mellan vårdgivare och vårdtagare effektiviseras och i detta också förtingligas.

För att komma tillrätta med den kris som Lindgren och Olsson (2008) fångat i sina forskningsprojekt, poängterar de vikten av att framöver utveckla och vårda organisationsformer där de anställda kan få möjlighet att ladda ny emotionell energi. Detta är en

grundförutsättning för att de anställda ska orka genomföra sitt arbete och för att patienterna ska få den vård som de är berättigade till.

Kapitel 5. Metod

5.1 Forskningsansats

Forskningsansatsen i denna studie bygger på uppfattningen att människan är reflekterande, tolkande och aktiv i skapandet av sitt eget sociala liv. Intresset ligger i att undersöka hur socialarbetare tolkar, benämner och förstår det lidande som de konfronteras med i mötet med sina klienter. I detta inte sagt att det inte finns en verklighet också utanför människans medvetande som det är rimligt att söka vetskap om (Meeuwisse, Swärd, Eliasson-Lappalainen, Jacobsson, 2008). I försöket att genom fokusgrupper komma till tals med ett antal socialarbetare, kommer dock troligtvis även denna verklighet att på ett eller annat sätt bli synlig genom de olika socialarbetarnas förhållande till, och tolkning av, den samma.

Denna studie vilar på det ontologiska antagandet att verkligheten är en mellanmänsklig konstruktion. I denna konstruktion, menar vissa forskare, har också forskaren en alldeles egen betydelse som på något sätt kommer att framgå i den bild som så småningom kommer utkristallisera sig under forskningsprocessen (Bryman, 2011). Inom den sociala konstruktivismen betonar man den språkliga sociala interaktionen som en förutsättning för kunskap. Det är i de språkliga relationerna i den sociala samhörigheten som kunskapen genereras (Thomassen, 2007).

5.2. Datainsamlingsmetod

Vetenskapliga metoder är forskarens redskap för att systematisera den kunskap som hen inhämtar om världen. Vetenskapens huvudsakliga uppgift är att eftersträva lärdom om den mänskliga tillvaron (Thomassen, 2007). Inom samhällsvetenskapen försöker man med kvantitativ metod att införliva naturvetenskapliga normer och tillvägagångssätt med en deduktiv syn på relationen mellan teori och praktisk forskning. Den kvantitativa forskningen inom samhällsvetenskapen kan åskådliggöras som en forskningsstrategi som fokuserar kvantifiering vid insamling och analys av data (Bryman, 2011). Med den kvalitativa metoden, försöker man dock inom samhällsvetenskapen, att tolka och förstå den ständigt föränderliga verklighet som sammanfaller med människornas kreativa och konstruerande begåvning. Inom den kvalitativa forskningen framhåller man det induktiva synsättet på förhållandet mellan

teori och forskning. Vikten blir i detta inte att pröva redan existerande teorier, utan snarare att generera nya (Ryen, 2004).

Många forskare menar (Allwood, 2004, Bryman, 2011, May, 2013)) att det finns flera problem med att särskilja kvalitativa och kvantitativa ansatser åt och att forskningen inom de olika inriktningarna i verkligheten ofta överlappar varandra. I denna studie kommer jag emellertid, i min datainsamling, att använda mig av fokusgruppintervjuer. Fokusgruppintervjuer är en form av kvalitativ datainsamlingsmetod med riktade gruppintervjuer med en mindre grupp människor som under en bestämd tid får samtala om ett givet ämne under ledning av en moderator (Wibeck, 2011). Jag är medveten om att mitt val, att använda mig av fokusgruppintervjuer som datainsamlingsmetod, är en relativt tidskrävande metod. Detta inte minst eftersom intentionen med fokusgrupper är tvehövdad; dels att som forskare följa samtalet kring ett bestämt ämne samt att samtidigt uppmärksamma interaktionen i rummet mellan fokusgruppdeltagarna. Observationen av interaktionen mellan deltagarna är en av de främsta förtjänsterna med fokusgrupper (Wibeck, 2000). Metoden genererar sålunda en stor mängd material som sedan ska tolkas, förstås och analyseras.

Genom att som forskare delta i en fokusgrupp får man möjlighet att på egen hand fånga de strategier som människor använder sig av för att förstå, skapa mening åt, och förhålla sig till ett avgränsat ämne. Metoden i sig infångar alltså inte bara det som uttalas i ord, utan också det som sker i det tysta, i rummet under samtalets gång (Wibeck, 2011). En annan förtjänst med fokusgrupper som metod är att deltagarna som grupp oftast skapar en dynamik som i flera fall kan vara av utvecklande, stödjande och reflekterande karaktär.

Deltagarna kan enligt Wibeck (2000), även om ämnet är känsligt och svårt, ställa frågor till varandra. I detta kan de oftast tillsammans utveckla sina tankegångar samtidigt som de kan uppmuntra varandra till nya tankar. Fokusgruppmetoden har visat sig lämpad när det gäller forskning kring frågor och ämnen som kan upplevas som personliga och känsliga. Metoden i sig reducerar forskarens kontroll och makt under själva intervjutillfället till gagn för deltagarna (Ibid.).

Forskarens, moderatorns, roll i rummet är att verka som en katalysator. Hur osynlig respektive synlig man som forskare/moderator bestämmer sig för att vara är till viss del avhängigt hur strukturerad samtalet i fokusgruppen ska vara. Vid en ostrukturerad intervju bör forskaren/moderatoren hålla sig i bakgrunden och närvara utan att direkt synas under samtalets gång. Vid en strukturerad intervju måste dock forskaren/moderatoren anta en mer synlig och

styrande position (Wibeck, 2000). Tanken bakom den ostrukturerade intervjun är att fullt ut låta deltagarna få tala utan styrning och inblandning av forskaren/ moderatorn. I detta blir forskaren/moderatorn mindre bunden till det som försiggår i rummet och får på så sätt lättare distans till deltagarna och möjlighet att friare studera interaktionen och lyssna till vad som sägs (Ibid.).

Ju mindre forskaren/moderatorn styr, desto mindre risk att dennes egen förförståelse och föreställningar smittar av sig på gruppen (Wibeck, 2000). Samtalsledarens/ moderators roll är att möjligen följa upp trådar och att stämma av så att samtalet håller sig till det givna ämnet. Intervjun kan dokumenteras med hjälp av videokamera och/ eller ljudinspelning för att sedan i forskarens egen kammare transkriberas och analyseras (Ibid.).

5.3 Gruppdiskussioner som metod

I mitt arbete om lidande har jag varit intresserad av att, ur socialarbetarens perspektiv, undersöka de möten, mellan socialarbetare och den hjälpsökande, vari lidande som fenomen förmedlas, tolkas och förstås. Eftersom mitt arbete har en socialkonstruktivistisk ansats menar jag att sociala konstruktioner skapas genom interaktion. Min tanke var därför att, i detta arbete, försöka fånga hur socialarbetarens syn på lidande kom till uttryck i samtal med andra socialarbetare. Genom att använda mig av fokusgrupp som metod har jag därför samlat in data från gruppinteraktioner socialarbetare emellan kring det ämne jag valt att utforska. Fördelen med att använda fokusgrupp som metod i detta avseende har varit att socialarbetarna tillsammans kunnat utforska, benämna, förhålla sig till och förhoppningsvis på något vis också förstå det lidande som hen möter i relation till sina klienter, både ur den andres och det egna perspektivet. I detta har mitt empiriska material fått form av en dynamisk diskussion socialarbetare emellan, vilket inte på samma sätt kunnat tillgodoses i enskilda intervjuer (May, 2013).

Efter noggranna överväganden under min metodologiska förberedelsefas, (se bilaga D), valde jag att använda mig av strukturerade fokusgruppintervjuer för min slutgiltiga datainsamling. Detta huvudsakligen med anledning av att jag under mina pilotintervjuer fann att mitt ämne uppfattades som både känsligt och ovant, vilket gjorde deltagarna sårbara och osäkra. Fördelarna med att använda strukturerade fokusgrupper, fann jag sedan, var bland annat att jag i rollen som moderator kunde försäkra mig om att få svar på just de frågor som jag var nyfiken på, samt att jag också kunde styra frågorna såväl som gruppdynamiken i rummet (Wibeck, 2011). I detta kunde jag styra bort från alltför långa utsvävningar från ämnet,

samtidigt som jag kunde se till att alla deltagare i rummet kom till uttryck. I detta menar jag att samtalet i grupperna blev mer fokuserade samtidigt som fler röster blev hörda. Jag utgick från en intervjuguide med tio frågor, (se bilaga A), och ställde samma frågor till samtliga fokusgrupper. Alla gruppsamtal följde sålunda samma grundstruktur samtidigt som det också var möjligt för varje grupp att till viss del skapa sina egna samtalsmönster. Detta blev tydligt inte minst under transkriberingen där jag kunde urskilja vilka områden fokusgruppdeltagarna hade svårare för, och kanske till och med motstånd mot att diskutera, samtidigt som jag kunde upptäcka teman som jag inte förutsett skulle komma upp.

När man använder sig av fokusgrupper som metod kan det även vara av vikt att reflektera över vilken roll man ikläder sig som moderator. I strukturerade fokusgruppintervjuer får moderatorn ofta rollen av en traditionell intervjuare (Wibeck, 2011) som introducerar ett ämne som hen sedan följer upp allteftersom samtalet har sin gång. Jag tänker dock att denne traditionella intervjuare kan se mycket olika ut beroende på personlighet och stil. I mitt fall har jag under samtliga intervjuer intagit en strukturerade, men ändå tillbakahållen och, på ett sätt ganska passiv roll. Detta blir tydligt för mig både under min transkribering men även när jag tittar på videoinspelningarna av mina fokusgruppintervjuer. Jag låter deltagarna i långa stunder diskutera fritt med varandra och visar då endast att jag är en aktiv lyssnare genom att ställa förtydligande frågor när jag inte fullt ut förstår den andra. Troligtvis hänger denna, min personliga stil, samman med att jag under många år i praktiskt socialt arbete arbetat med familje- och gruppsamtal där jag hittat ett förhållningssätt som jag av olika anledningar känt mig bekväm med. Jag har även i mötet med andra alltid varit mer intresserad av den andre än av mig själv, som jag redan känner, vilket kanske också hänger samman med en lång erfarenhet av socialt arbete i praktiken.

När man reflekterar över moderatorns roll, kan det även vara av vikt att tänka på vad moderatorn representerar för gruppdeltagarna och hur detta påverkar det som sker under gruppsamtalets gång (Wibeck, 2000). Att som jag, som socialarbetare själv, få komma, och få access till, att intervjua andra socialarbetare är speciellt på många sätt. Många saker blir på ett sätt väldigt självklara och igenkännbara i mötet och det är mycket tydligt att jag som moderator till viss del, delar samma kulturella bakgrund som deltagarna i rummet. Detta får till följd att stämningen under intervjuerna väldigt snabbt blir avslappnad och självklar, vilket på ett annat sätt försvårar mitt uppdrag som moderator eftersom detta förutsätter en viss distans och "annanhet". Risken med att vara alltför lik deltagarna blir inte mindre eftersom deltagarna besitter en god förmåga att relatera till nya människor och nya sociala

sammanhang, vilket får till följd att de är oerhört lyhörda och hörsamma också på mig som moderator. En av mina tydliga utmaningar i detta arbete har därför varit att under fokusgruppintervjuerna försöka hålla fast vid mitt kritiska forskningsperspektiv.

5.4 Urvalsförfarande och tillvägagångssätt

Jag har i mitt arbete använt mig av så kallat snöbolls- eller kedjeurval. Detta med anledning av att jag ganska tidigt anände och insåg svårigheterna med att samla ofta tungt arbetsbelastade socialarbetare till fokusgruppintervjuer på samma tid och plats. Jag tog därför initialt kontakt med två vänner, som båda arbetar inom kommunal socialtjänst i två mindre kommuner i Skåne. Via dessa nyckelpersoner fick jag sedan kontakt med mina respondenter.

Min ene vän, som själv arbetar som socialsekreterare, pratade med sin chef om mitt arbete och därefter skickade jag ett mail, (se bilaga B), till denna chef för att presentera mig själv, min handledare och mitt arbete. Jag fick därefter svar att jag var välkommen till arbetsplatsen och att en av socialsekreterarna där skulle sammankalla en grupp om fem socialsekreterare till fokusgruppintervju på ett bestämt datum. Jag sände iväg ytterligare ett mail (se bilaga C) till ansvarig socialsekreterare, och bad henne att vidarebefordra mitt mail till de socialsekreterare som var intresserade av att ställa upp på en gruppintervju. I detta mail beskrev jag mitt arbete och mina funderingar kring mitt ämne mer utförligt.

Min andra vän, som vid tiden för insamlingen av min empiri, själv arbetade som verksamhetschef i en av de tilltänkta kommunerna, pratade med sina dåvarande kollegor, som också alla arbetade som verksamhetschefer i mindre kommuner i Skåne, om mitt arbete och därefter skickade jag ett mail till dem (bilaga B) för att presentera mig själv, min handledare och mitt arbete. Jag fick då snabbt svar från samtliga verksamhetschefer som framförde att de skulle presentera mitt arbete och framföra min önskan om att få komma till respektive arbetsplats för att göra fokusgruppintervju, för sin personal. Efter detta hörde verksamhetscheferna från två kommuner på nytt av sig för att meddela att de fått napp och att flera av deras socialsekreterare var intresserade av att ställa upp på gruppintervju. Min vän sedan tidigare hade då även pratat med sin personal och också där fanns socialsekreterare som var intresserade av att medverka vid en fokusgruppintervju. Jag fick namn på utvalda kontaktpersoner och skickade iväg mitt mer utförliga mail (bilaga C) till dem att vidarebefordra till intresserade kollegor. Verksamhetschefen i den tredje kommunen hörde också av sig på nytt, men för att meddela att personalen i hans kommun upplevde att de var alltför tungt arbetsbelastade så att de inte hade tid att medverka i min studie.

Via kontaktpersonerna i de olika kommunerna fick jag alltså sedan kontakt med mina respondenter. Kontaktpersonerna var alla mycket hjälpsamma och tog sig tid att fråga kollegor och samordna tid och plats för respektive intervju. För mig som student var denna hjälp guld värd.

Gruppernas sammansättning blev sedan ganska blandade vad gäller ålder, erfarenhet, år i yrket och kön. Det som dock var gemensamt för alla respondenter var att de själva, utifrån eget intresse, valde att medverka vid fokusgruppintervjun. Mina respondenter var således alla socialsekreterare som själva tog sig tid och utrymme att gå ifrån sina tungt belastade tjänster för att under en stund göra något annat. Mina tankar i detta är att dessa socialsekreterare kanske alla var socialarbetare som var duktiga på att prioritera och strukturera sina arbeten. Möjligen hade mitt empiriska material fått en annan karaktär om jag hade haft möjlighet att samtala med de socialsekreterare som verkligen inte ansåg sig ha tid att sitta ner en stund för att samtala om något som inte direkt berörde deras dagliga arbetsuppgifter.

5.5 Det empiriska materialet och tillvägagångsättet

Gruppdiskussionerna

Mitt slutgiltiga empiriska material består av fyra ljud- och filminspelade fokusgruppintervjuer med socialsekreterare från fyra mindre kommuner i Skåne. I två av intervjuerna deltog vardera fem socialsekreterare. I en av intervjuerna deltog fyra socialsekreterare och en behandlingsassistent och i en av intervjuerna deltog fyra socialsekreterare. Mitt material baserar sig sålunda på fokusgruppsamtal med arton socialsekreterare och en behandlingsassistent.

För att förbereda mig på eventuellt bortfall kallade jag fem deltagare till varje intervju. Mitt mål var att ha fyra socialsekreterare i rummet, och om jag kallade fem, så fanns där utrymme för om någon skulle utebli. Wibeck (2000) diskuterar betydelsen av gruppens storlek vid fokusgruppintervjuer och menar att det oftast är lämpligt att intervjua mellan fyra till sex personer. Wibeck (2011) föreslår även mindre grupper då temat för intervjun kan upplevas som kontroversiellt och känsligt och moderatören är genuint intresserad av deltagarnas personliga tankar och känslor. För egen del hade jag också via mina pilotstudier erfarit att fyra personer i rummet är ganska lagom för att få till stånd ett dynamiskt samtal där alla närvarande får plats och utrymme.

I mina slutgiltiga intervjuer blev det dock bara ett bortfall, vilket fick till följd att det i samtliga, förutom en, var fem deltagare närvarande i varje fokusgruppintervju. Grupperna var homogena på så sätt att deltagarna i respektive kommun delade både erfarenheter och intressen med varandra. Deltagarna delade på grund av sitt arbete också vardagsverklighet. Detta medförde att samtalet i alla grupper ganska omedelbart flöt på och att deltagarna obehindrat, redan från början, delade åsikter och även personlig information med varandra. Deltagarna visade även på en synnerligen god förmåga att lyssna på varandra och på att diskutera i grupp, vilket med all sannolikhet hänger samman med deras yrkeskompetens. Gruppintervjuerna blev därför trevliga möten där många tankar och känslor ventilerades och prövades. Varje intervju var unik och specifik till sin karaktär, men samtalen som kom till stånd vid de olika intervjutillfällena mellan informanterna blev ändå förvånansvärt lika.

Fokusgruppintervjuerna ägde rum på respektive socialkontor i anslutning till socialsekreterarnas egna kontor. Jag hade bett om att få tillgång till mindre samtalsrum och kom en halv timme före varje intervju för att iordningsställa plats och kameran. Jag valde att placera ut deltagarna i halvcirklar runt ett bord så att alla kunde se varandra under samtalets gång. Vid cirkelns öppning placerade jag kameran. Detta möjliggjorde att alla deltagare hela tiden var i bild, samtidigt som de också kunde sitta emot varandra och ha ögonkontakt. Själv placerade jag mig i kanten av cirkelns öppning, vilket gjorde att jag kunde se och ha kontakt med hela gruppen under gruppintervjun. Jag är dock inte fullt synlig i bildupptagningen, utan syns där mest från sidan eller snett bakifrån. Jag tyckte dock att det var viktigare att jag under själva intervjun hade full kontakt med hela gruppen än att jag i efterhand var fullt synlig i bildupptagningen.

Videodokumentationen

En av anledningarna till att jag valde att använda mig av fokusgruppintervju som metod är att jag har ett intresse för, inte bara vad som sägs och uttrycks i ett samtal, utan även av hur det som sägs kommer till uttryck. Detta kan man till viss del fånga genom att lyssna noga på hur människor pratar, men även genom att lyssna på vilket språkbruk de använder sig av (Bryman, 2011). Det som däremot inte sägs, utan som mer framkommer i den icke-verbala kommunikationen deltagarna emellan kan man endast fånga med hjälp av videokamera (Wibeck, 2011). Våra ansiktsuttryck förräder oss människor ofta tydligt och visar omgivningen vilken sinnesstämning som vi befinner oss i även när vi inte själva tänker på det. Vinsten med att fånga deltagarnas ansiktsuttryck är att få tag i information som inte kommer

till uttryck via det talade språket och som därför kan ge mig som intervjuare en bredare och djupare förståelse av deltagarnas berättelser (Andréasson, 2010). Givetvis kan aldrig en bildupptagning återge allt som händer och sker under ett samtal, eftersom en kamera endast fångar skeendet i rummet från en vinkel. Det som sker i det tysta, i interaktionen deltagarna emellan, kan man dock endast studera med hjälp av bildupptagning. Jag valde därför, i mitt arbete, att även filma mina fokusgruppintervjuer. Filmerna ser jag som komplement till bandupptagningarna. Jag valde att placera min kamera förhållandevis långt ifrån deltagarna så att alla i rummet tydligt var i bild samtidigt. Detta också för att undvika att deltagarna skulle känna sig besvärade av kameran under samtalets gång.

Transkriberingens genomförande

Samtliga fokusgruppintervjuer i detta arbete är transkriberade av mig själv efter bandupptagning före analys. Vid några tillfällen fick jag titta på videoinspelningen för att försäkra mig om vem av deltagarna som sade vad. Jag hade bra ljudupptagning både på diktafon och i videokamera och kunde därför använda videoupptagningen som komplement under transkriberingen. Jag har valt att göra en ordagrann transkription där jag återgett alla språkförekomster och omtagningar, felsägningar et cetera. Jag har även markerat tystnad, kortare och längre pauser och förtydligat när en deltagare vänder sig till en annan, särskild person i rummet. Skratt och andra ljud har också tecknats ner. Direkt efter varje intervju skrev jag ner minnesanteckningar från samtalet. Jag gav där också varje deltagare en siffra som jag sedan använde mig av under transkriberingen för att kunna särskilja dem från varandra och för att kunna veta vem som sagt vad under intervjuens gång.

Analysens genomförande

Kännetecknande för fokusgrupp som metod är att den genererar en stor mängd data som sedan systematiskt ska brytas ner i en analys (Wibeck, 2000). Att analysera kvalitativa data går bland annat ut på att reducera datamängden, vilket inte sällan är en tidsödande, icke-lineär process som rymmer stora mått av tvivel. Målet med denna process är generera struktur, ordning och mening åt all insamlad data (Ryen, 2004). Analysen av data som inkommit via fokusgrupp har sin början redan när forskaren samlat in material från den första gruppdiskussionen i studien. Datainsamling och analys startar alltså på en och samma gång och blir i detta en parallell process där gruppintervjuer, analys och tolkning faller omlott (Wibeck, 2000).

Jag har själv i denna studie, märkt av hur jag i rollens om forskare, redan i mitt första möte med mina deltagare letat efter mönster och struktur i det som sägs och blir uttalat och tror att detta är ganska ofrånkomligt fenomen när man jobbar med kvalitativa studier. Även forskaren som subjekt är en meningsskapande individ som söker hållpunkter för att navigera i sitt material. Viktigt i detta är dock att vara medveten om denna ständigt pågående process, så att man inte redan i början av processen helt slukas av sin egen tolkning. I kvalitativa studier är det därför, som jag ser det, mycket viktigt att hela tiden vara beredd på att se och lyssna in speciellt det som man inte förväntar sig. Risken är annars stor att man missar själva poängen med analysarbetet, vilket är att, visa på och, redogöra för verkligheten som den upplevs och begrips av deltagarna i studien (Bryman, 2011).

Mitt försök i detta arbete är att genomföra en beskrivande analys med tolkande inslag. Detta val innebär att jag både vill ge en beskrivning av rådata genom att bland annat visa på exempel på hur deltagarna samtalat kring lidande som begrepp och fenomen, samtidigt som jag också vill leta efter deltagarnas meningsskapande kring begreppet och fenomenet i sig. Genom detta tillvägagångssätt hoppas jag kunna hitta deltagarnas både uttalade och outtalade värderingar och värdegrunder (Wibeck, 2011), vilket i sin tur förhoppningsvis kan ge en ökad förståelse för lidande som begrepp och fenomen.

Rent konkret har jag genomfört min analys i flera olika steg. Som jag redan nämnt började jag upptäcka och se olika sammanhang och mönster redan under min första fokusgruppintervju. Även sådant jag inte ens tänkt på innan jag gick ut på fältet. Jag har därefter gjort spontana minnesanteckningar direkt efter varje intervju och har sedan börjat med att, utifrån min diktafon, transkribera varje intervju var sig. Därefter har jag noga gått igenom varje filminspelning.

Utifrån mina transkriberingar har jag sedan läst mitt material i olika omgångar. Jag gjorde först en översiktsanalys där jag började med att titta efter olika kategorier och ämnesaspekter och gick sedan, allteftersom, ner mer i detalj i materialet. Jag utgick i detta från mina tre grundfrågeställningar om lidande, som också tydligt återspeglades i intervjuguiden, och har sedan försökt att hitta olika teman som förhoppningsvis kan tjäna som ett raster för förståelsen av materialet. Eftersom jag valt fokusgruppintervju som metod där en stor vikt ligger på interaktionen i gruppen, har jag tittat på både inte bara vad som sägs utan även hur det sägs. Detta har varit möjligt dels genom val av transkriberingsnivå, men även via min

videodokumentation. Slutligen har jag i min analys också försökt att använda mig av studiens teoretiska ramverk och applicera detta på mitt bearbetade material.

5.6 Kvalitetsaspekten

All forskning har ett kvalitetskrav. Detta poängteras tydligt på flera olika håll i litteraturen (Bryman, 2011, Thomassen, 2007, May, 2013, Thurén, 2013). De krav som betonas är att forskningen ska genomföras med systematik och utifrån vetenskapliga metoder som öppet redovisas. Att hålla hög kvalitet i sin forskning sammanfaller till viss del även med att vara begriplig och tydlig, på så sätt att man som forskare hela tiden är beredd att redovisa sitt material. Bryman (2011) framhåller vikten av att omsorgsfullt tydliggöra syftet med undersökningen. Han understryker också vikten av att förvalta det insamlade materialet på ett varsamt sätt för att sedan metodiskt analysera det samma.

Uppfattningen om vad som kännetecknar god kvalitativ forskning varierar. Den kvalitativa forskningstraditionen är i dag både etablerad och i många fall även tryggt förankrad också i samhällsvetenskaperna. Många är dock fortfarande diskussionerna om den kvalitativa forskningens kvalitet och duglighet (Bryman, 2011). Fortfarande ljuder en kritisk stämma gentemot forskning som inte levererar kvantitativa generaliseringar, signifikanta samband och tabeller. Kritiken mot den kvalitativa forskningen kommer dock inte enbart från dem som står utanför den kvalitativa forskningstraditionen, utan klingar även i de egna leden (Wästerfors & Sjöberg, 2008). En kritisk ståndpunkt härifrån har bland annat varit synen på ”den romantiska tendensen”, ett uttryck som sociologen David Silverman myntat. Med detta avses den kvalitativa forskningstraditionens övertro på att, genom sin metod, fånga det sant genuina och autentiska av verkligheten (Ibid.).

Vanligt förekommande kvalitetskrav inom forskning, som validitet och reliabilitet, är omtvistade fenomen inom den kvalitativa forskningen (Ryen, 2004, Jacobsson, 2008). Särdeles stort är ifrågasättandet av dessa begrepp inom den konstruktivistiska forskningstraditionen där man gärna uttrycker tvivel mot dessa traditionella kvalitetskriterier. Detta eftersom man inom den konstruktivistiska forskningstraditionen starkt framhåller att det inte existerar någon objektiv verklighet att förhålla sig till, utan anser att verkligheten istället ständigt konstrueras i olika mellanmänniska sammanhang (Thomassen, 2007, Bryman, 2011). Sålunda menar man att det givetvis inte heller finns någon möjlighet att överhuvudtaget nå sann kunskap. Kriterier som reliabilitet och validitet uppfattas därför i detta perspektiv endast som en ambition att skapa en artificiell känsla av konsensus (Wibeck,

2000). Många teoretiker menar emellertid att forskare inom den kvalitativa forskningstraditionen vidgat synen på de vetenskapliga kvalitetskriterierna i och med att de bidragit med en ökad metodologisk medvetenhet (Jacobsson, 2008, Wästerfors & Sjöberg, 2008, Fangen & Sellerberg, 2011).

Wibeck (2000) tydliggör, i sin bok om fokusgrupper, ett trovärdigt resonemang kring begreppen reliabilitet och validitet. Hon framhåller att man i en fokusgruppstudie kan uppnå reliabilitet, det vill säga, att olika forskare som är fria från varandra ska komma till samma resultat, genom att låta forskarkollegor ta del av delar av materialet för att få en översikt av det samma. I en diskussion kan man sedan reflektera över de olika tolkningarna och ställa dem emot varandra. Tolkningsarbetet av fokusgruppsintervjuer är ofta komplext och det är lätt hänt att man som ensam utvärderare missförstår, snedvrider eller hör/ ser fel.

Reliabiliteten i fokusgruppsstudier ökar dessutom om samma samtalsledare håller i alla fokusgrupper som ingår i studien (Ibid.).

Wibeck (2000) redovisar i sin bok om fokusgruppintervjuer även sin inställning till validitetsbegreppet. Hon förklarar dock validitetsbegreppet som trovärdighet och framhåller att detta betyder att nämna saker och ting med sitt rätta namn och att verkligen utforska det man har sagt sig göra. Farorna med trovärdigheten i fokusgruppsstudier kan till exempel vara om deltagarna, av någon anledning, inte mäktar med att säga det de egentligen önskar och om fokusgruppintervjuerna sker på en plats där deltagarna av någon anledning inte känner sig komfortabla. Till syvende och sist är forskaren den som måste bestämma om de svar som hen fått är trovärdiga. Denna process kan i sig vara ett reflekterande analysarbete som tar både tid och kraft. Ett annat sätt att höja validiteten är att använda sig av flera metoder och olika material (triangulera) (Jacobson, 2008), det vill säga att bedöma data från fokusgruppintervjuerna med data från andra insamlingsmetoder (Ibid.). Ytterligare ett sätt att höja validiteten i en studie som bygger på fokusgruppintervjuer är att grundligt ta del av annan forskning på området.

5.7 Förförståelse

Varseblivning är aldrig passiv. Människan är inte bara mottagare av världen utan hon är hela tiden aktivt med och skapar den samma (Hustvedt, 2011). Som människa tar vi ut kurs utifrån det vi redan vet och utifrån det som vi vill lära oss mer om. Likaså gäller inom forskningens värld. Det är inte möjligt och inte heller direkt tillrådligt för forskaren att beträda ett forskningsfält utan någon förkunskap (Fangen & Sellerberg, 2011). Forskaren möter allt som

kommer till henne/honom med en subjektiv förförståelse. Utan denna hade hen inte haft någon som helst kunskap att utgå från i sitt kunskapssökande. Det viktiga är dock att ta just denna subjektivitet på allvar och att i forskningsprocessen noggrant klargöra för vad den samma består av (Fangen & Sellerberg, 2011). Utan förförståelse kan man som forskare vare sig tolka eller förstå det man är satt att begripa. Den subjektiva förförståelsen avgör vad som är förståeligt och vad som är oförståeligt. Utan förförståelse skulle forskningen sålunda sakna riktning (Gilje, Grimen, 2007).

När vi kommer till begreppet förförståelse blir det därför av yttersta vikt att redan i arbetets ansats definiera den kunskap och förståelse som forskaren besitter. Förförståelsen kan bestå av förhandsinformation, förhandskunskap och egna fördomar (Fangen & Sellerberg, 2011). Förförståelsen kan både vara till nytta och besvär. Den kan tillhandahålla forskaren en angelägen bild av det fält som ska granskas, men den kan också, som ett vilseledande raster, hindra och hämma den nya kunskap som inhämtas under arbetets gång. De egna fördomarna kan även de, vara till både hjälp och fördärv (Wibeck, 2011). Hjälpsamma blir de om forskaren har förmåga att medvetandegöra och reflektera utifrån dem. Till fördärv blir de när de under arbetets gång tyst och omedvetet smyger sig in bakvägen och lägger sig i vägen för forskarens förmåga att möta den nya kunskapen med öppen blick. Ett tillvägagångssätt som kan vara till hjälp för forskaren i denna process är att allteftersom systematiskt skriva ner sin förförståelse och förkunskap. Detta kan tydligt åskådliggöra just forskarens förförståelse och förkunskap och därför bli ett användbart redskap för reflexion när ny kunskap inhämtas från fältet. Forskarens egen bild av verkligheten kan då i mötet med den nya kunskapen lättare justeras (Fangen & Sellerberg, 2011). Mitt sätt att hantera min egen förförståelse i detta arbete är att jag redan innan jag inhämtande min empiri skrev ner mina antaganden i punktform. Detta förfarande har hjälpt mig att hålla koll på vad jag bar med mig redan från början och att särskilja det som, under arbetets gång, för mig blev ny kunskap (se bilaga E).

Människans såväl som forskarens värld blir obegriplig utan förförståelse (Hansson, 2004). Det är sålunda inte möjligt för vare sig oss människor eller forskaren att närma sig verkligheten utan att utgå från sig själv och sin egen historia. För forskarens del innebär detta att det är forskarens jag som blir den kontextuella prisma vari den sociala verkligheten återspeglas.

5.8 Etiska överväganden

Som forskare inom den samhällsvetenskapliga disciplinen måste man vara medveten om att det kommer att dyka upp olika etiska frågeställningar under hela forskningsprocessen

(Bryman, 2011). Att forska är ett hantverk där det finns stora krav på både kvalitet i arbetet och på integritet hos forskaren (Vetenskapsrådets rapportserie, 1:2 011).

Till hjälp för forskaren finns Vetenskapsrådets anvisningar i rapporten ”God forskningssed”. I denna rapport berörs frågor som rör de grundläggande etiska principerna: frivillighet, integritet, konfidentialitet och anonymitet för de personer som ingår i forskningsprojektet.

Inom den kvalitativa forskningen strävar man i mångt och mycket efter att komma nära de personer som man är satt att studera. I vissa fall förespråkar man också ett inifrånperspektiv, på så att ”Man ser världen med de andras ögon” (Bryman, 2011). Om man som forskare ser sig som anhängare till ovanstående paradig blir det etiska kravet på att ifrågasätta och reflektera över sin egen roll som utvärderare/ forskare än större. Likaså blir det av vikt att noga redogöra för, och reflektera över den egna förförståelsen eftersom utvärderaren/forskaren blir den lins vari den studerade verkligheten tolkas.

I denna studie har det varit betydelsefullt att noga ange syftet med studien, (se bilaga B och C), samt att fråga efter samtycke från deltagarna. De som medverkat har varit informerade om att deras deltagande varit helt frivilligt och att de, om de så velat, när som helst kunnat hoppa av. Deltagarna har också garanteras att deras identitet inte kommer kunna röjas och att deras integritet kommer att respekteras. I fokusgrupp kan det generellt vara svårt att garantera full anonymitet, eftersom det är flera deltagare i rummet samtidigt (Wibeck, 2000). Jag tog dock, som moderator, inför varje intervju, inledningsvis upp frågan och framhöll att deltagarna inte fick lämna ut personlig information om de övriga deltagarna till någon. Detta var viktigt för mig eftersom jag anade att samtalen i grupperna ibland skulle bli både känsliga och personliga. Min tanke med detta var att, trots att full anonymitet inte kunde utlovas, i alla fall möjliggöra och säkra konfidentialitet i rummet. Jag informerade även informanterna om att all personbunden information skulle samlas in, avidentifieras och sparas på en säker plats under själva forskningsprojektet, för att sedan, när studien är klar avyttras. Informanterna blev i början av varje intervju informerade om att de, om de önskade, kunde ta kontakt med mig eller min handledare via telefon eller mail. Tanken med detta var att inte lämna någon av informanterna ensam med eventuella frågor, tankar eller känslor som uppkommit i samband med mina fokusgruppintervjuer. Jag utlovade också en upptryckt papperskopia på mitt slutgiltiga arbete till vardera grupp efter det att denna uppsats är färdigställd.

Slutligen bör här sägas att de etiska frågeställningarna aldrig är enkla att svara på. De genererar istället snarare hela tiden nya frågor. Viktigt är dock att som utvärderare/forskare

aldrig glömma att ”Du är en till som jag” (inuitiskt ordspråk), det vill säga att alltid, i forskningssammanhang såväl som annars, värna om den andre som om den vore jag själv.

Kapitel 6. Resultat och analys

Min framställning av resultaten från mina fokusgruppintervjuer kommer att utgå från tre övergripande teman: lidandebegreppets generella innebörd, lidandet i professionen och hur relaterar socialarbetaren till det lidande som hen möter i professionen? Dessa teman går alla direkt att härleda till mina tre frågeställningar, men kan ibland överlappa varandra. Under varje tema har jag spaltat upp materialet i olika underrubriker. Mitt försök i detta arbete är att genomföra en beskrivande analys med tolkande inslag. Detta val innebär att jag både vill ge en beskrivning av rådata genom att bland annat visa på exempel på hur deltagarna samtalat kring lidande som begrepp och fenomen, samtidigt som jag också vill leta efter deltagarnas meningsskapande kring begreppet och fenomenet i sig. De citat jag valt att ta med är representativa för materialet som helhet. Genom detta tillvägagångssätt hoppas jag kunna hitta deltagarnas både uttalade och outtalade värderingar och värdegrunder (Wibeck, 2011), vilket i sin tur förhoppningsvis kan ge en ökad förståelse för lidande som begrepp och fenomen.

6.1 Lidandebegreppets generella innebörd

Enligt det socialkonstruktivistiska perspektivet tar ett fenomen form och blir till först när det namnges i ett socialt sammanhang (Berger & Luckman, 1991). Genom att titta på konstruktionen av ett fenomen blir det därför också möjligt att förstå konstruktionens tillblivelse, samtidigt som man också kan förstå vad konstruktionen i sig inbegriper. På så sätt blir definitionen av fenomenet intersubjektiv genom att den tar gestalt i ett kollektivt samspel individer emellan. (Payne, 2002). Den intersubjektiva definitionen styr uppfattningen och varseblivningen av fenomenet och ligger till grund för de allmänna föreställningarna om det samma. När ett fenomen omges av tystnad har det således, enligt det konstruktivistiska betraktelsesättet, inte heller tagit form eller blivit satt i ett sammanhang som kan förstås.

Den som lider har ont, mycket ont

I mitt material blir det väldigt tydligt att socialsekreterarna i första hand kopplar samman lidandebegreppet med smärta av någon form, och ofta stark, ihållande smärta som inte går över, oavsett vad. Många av informanterna associerar också begreppet direkt till den rent

fysiska smärtan, som uppkommer i samband med svåra och, i tankevärlden, ofta obotliga sjukdomar som till exempel svår cancer:

- Jo, men det här var lite förvånande... när det stod det här med lidande i ditt brev (refererar till mitt personliga brev som gick ut till informanterna innan intervjuerna). Jag har ju kopplat det här med lidande till smärta och sjukdom tidigare... vård med sjukdomar... och att man kanske lider när man har cancer och så...

Lidandebegreppet sammankopplas med det som gör ont, så ont att det nästan inte går att stå ut, eller få lindring, i. Lidandebegreppet upplevs som något som är starkt, oåterkalleligt och också svårt att bevittna. Det ses som ett statiskt tillstånd som det är svårt att förändra, både för den som lider och för den som ser på. Det är något som finns, men som inte går att påverka eller direkt hantera. Det är något som är mörkt och stilla. Lidandebegreppet associeras också till tidsbegreppet på så sätt att det inte ses som något direkt övergående. Den som lider är inte bara i en tillfällig kris, utan befinner sig mer i ett befast tillstånd av smärta som påverkar hela personen och den personliga existensen:

- Jag tänker att för mig är det nog också att något är befast och har varit under en tid... inte att något är en kris just nu, utan att det varit jobbigt under en längre tid...
- Det är ett väldigt starkt ord... liksom inte något som är övergående precis... utan mer något som präglar en person... hela personen, liksom...

Informanternas bild av lidande som begrepp präglas av en stor samstämmighet. De är eniga om betydelsen av begreppet och både visar och uppger att det är ett ord som de sällan använder i vardagen. Begreppet upplevs som tungt och svårhanterligt, vilket också visar sig i videoupptagningarna, när informanterna försöker beskriva begreppet för mig, varandra och sig själva. De trevar sig ofta fram i språket och blir påtagligt allvarliga i mimik och kroppshållning under denna del av samtalet. Det som känns syns alltså också i rummet.

Kroppslig smärta, psykisk ohälsa och socialt...?

Lidande är för informanterna alltså det samma som stark smärta och kopplas många gånger under samtalens gång samman med den rent fysiska existensen. Flera informanter menar dock att även att psykisk smärta kan orsaka lidande. De benämner då detta som psykisk ohälsa, vilket yttrar sig bland annat i sorg, uppgivenhet, lustlöshet och känsla av vanmakt.

- Jag tänker också att man inte kan glädjas åt det som man vanligtvis... alltså när definitionen på att "må bra" försvinner...

Psykisk ohälsa, eller psykiskt lidande, menar informanterna, kan drabba i princip alla, och följer inte sällan det rent fysiska lidandet. Det kan dock även stå för sig själv och vara en följd av tragiska livshändelser, förluster eller traumatiska händelser. Kännetecknande för det psykiska lidandet är, i det stora hela, det samma som för det fysiska lidandet; det är något djupt och starkt som tar hela personen i besittning och som även blir påtagligt också för den som är bredvid den som lider.

Lidande som begrepp i det sociala arbetet har inte någon av informanterna tidigare hört talas om. Frågan väcker förvåning, men också intresse. Samtliga framhåller dock att de känner igen det fenomen som jag beskrev i mitt brev till dem för att presentera mitt ämne, men de har inte tidigare kopplat ihop det sociala arbetet med just lidandebegreppet som sådant.

- Jo, men det är lite så här förvånande... att koppla lidandebegreppet till socialtjänsten... det är lite nytt och det tänker man inte så ofta på och så... men det var en intressant koppling...

Flera informanter tycker dock att kopplingen känns spännande och kommer därför osökt in på samtal om lidande som fenomen. Vid detta ämne råder det en stor samstämmighet i samtliga grupper, vilket förstärks av informanternas kroppsspråk och därför blir tydligt också i mina videoinspelningar där jag kan se att informanterna noga lyssnar på varandra och bekräftar varandra genom att nicka och humma instämmande; lidande som fenomen är vanligt förekommande inom det sociala arbetet, inte minst i det arbete som bedrivs på de svenska socialkontoren runt om i landet. Lidande som begrepp saknas dock och sammankopplas av hävd mer med andra professionella och existentiella sfärer. Socialbyråernas klienter lider, men lidandet saknar namn eller kallas för något annat. Kroppslig smärta, psykisk ohälsa är konkret och går att ta på, men det som socialtjänstens klienter uppenbarligen ändå lider av, är namnlöst eller benämns med andra ord.

I mitt empiriska material blir det alltså tydligt att lidande som generellt begrepp i första hand härleds till fysisk, men också till psykisk smärta, som på olika sätt är ihållande. I detta delar informanterna samma sociokulturella värdegrund och är i stort sett samstämmiga i sin syn på hur lidande som begrepp generellt ska förstås och tolkas (Berger & Luckman, 1991). Det blir

dock under samtalens gång, i varje grupp, också uppenbart hur informanterna, när jag som intervjuare ställer frågan om lidande i relation till det sociala arbetet som profession, öppnar upp för möjligheten att också benämna lidandet i det sociala arbetet vid namn. Detta visar på den växelverkan som ständigt råder mellan de mänskliga aktörerna och den av dem skapade verkligheten (Blom & Morén, 2007). Under intervjuerna kommer ett samtal informanterna emellan till stånd som möjliggör en ny betydelse av ett språkbruk, vilket i förlängningen, enligt det konstruktivistiska synsättet också kan förändra den sociala verkligheten på sikt (Berger & Luckman, 1991).

Lidandet som upplevs inifrån och lidandet som definieras utifrån

När informanterna ska definiera lidande som fenomen tar de, via lidande som begrepp, avstamp i klientens upplevelse. Informanterna visar här tydligt på sin önskan om att möta klienten i en Jag- Du relation (Buber, 1990) där socialarbetaren möter klienten i en sann ömsesidighet, subjekt till subjekt. I detta visar informanterna också på det som Asplund (1987) benämner som social responsivitet, på det grundläggande växelspel som råder människor emellan och på det sociala gensvar som de vill, och förväntas ge varandra.

Flera informanter menar att lidande som begrepp blir intressant först när det kopplas till subjektet, den som lider. Lidande kännetecknas för dessa socialarbetare av klientens subjektiva upplevelse och känsla och går därför inte att begripa och förstå om man inte kan känna in klientens egen upplevelse eller sätta sig in i klientens situation.

- Jag tänker som dig, (vänder sig till en annan informant), själva lidandet... det måste definieras av subjektet, den enskilde, för hur ska jag annars kunna... det är ju bara personen som kan definiera det och där måste ju vi gå in i den personens värld för att förstå vad just det lidandet handlar om... för att kunna vägleda personen ur lidandet... så för mig är det individuellt på något sätt.

Lidande som begrepp blir i detta sammanhang ytterst subjektivt. Det som är lidande för en klient behöver inte vara det för en annan och kan därför heller aldrig jämföras. Lidandet står på så sätt alltid i proportion till den egna upplevelsen. Hur lidandet upplevs av den enskilde beror på vad man är van vid och vad man har för tidigare erfarenheter. I detta sammanhang kommer samtalet i tre grupper även in på att lidandet som begrepp också definieras olika beroende på vem som betraktar det. Lidandebegreppet blir då inte bara något som upplevs av subjektet, utan även något som definieras av betraktaren utanför subjektet. Mellan detta;

subjektets upplevelse och betraktarens definition kan det byggas broar, men kan det också finnas avgrundsdjupa stup. Den som lider blir därför, för att få hjälp med sitt upplevda lidande, beroende av den som definierar lidandet. Viktigt blir i detta, menar informanterna, att den som är satt att definiera lidandet har förstånd att läsa och känna av subjektets verkliga lidande.

Informanterna snuddar här vid det som Asplund (1987) benämner för den abstrakta socialiteten. Tydligt är att det för informanterna inte alltid är självklart att de/ man som socialarbetare och hjälpare möter klienten utifrån den sociala responsiviteten där det emotionella ackompanjemanget tar plats, utan tvärtom att de/ man också ibland tvingas möta klienten i den asociala responsiviteten där känslorna blir rena affekter och därför också omöjliga att tyda (Ibid.).

Klyftan mellan upplevelse och definition kan även skapa konflikt utifrån synen på vem som anser sig ha definitionsrätt i sak. Några informanter tar upp detta till diskussion och kommer då även in på ett mer globalt perspektiv där vissa menar att det lidande som finns i Sverige är mindre och av annan art än det lidande som finns på andra platser i världen. De kommer då in på länder som härjas av olika former av väpnade konflikter, svält och naturkatastrofer. Frågan väcker mycket känslor, vilket blir tydligt inte minst när jag tittar på mina videoinspelningar. Informanterna blir i denna fråga mycket engagerade och hamnar lite här och var i tillfällig konflikt med varandra, vilket blir tydligt eftersom de höjer rösten och är mindre angelägna om att lyssna på varandra. De får även högre ansiktsfärg och större gester.

- Men, då är vi där igen... vem har definitionsrätt av ordet lidande... är det utomögonen eller är det den som upplever det?

Det man inte orkar se

Lidande som begrepp väcker även känslor och bilder till liv hos informanterna. Detta blir tydligt genom att flera svarar med metaforer på frågan om vad de tänker på när de hör ordet lidande. Min uppfattning är att begrepp som benämner starka känslor ofta blir sammankopplade med bilder. I detta är det uppenbart att känslor som sådana också är nära förbundna med våra sinnesorgan. En informant uttrycker detta tydligt:

- Ja, alltså det första som dök upp det är ju romerna som tigger... det är en bild som dök upp när jag hör ordet lidande... och hur man inte orkar se det ibland... även om man är en sån som tycker att det är spännande med bekymmer, så... det blir liksom övermäktigt på något sätt...

I citatet ovan blir det tydligt hur informanten kopplar samman sin känsla av lidande som begrepp med bilden av det smärtsamma som blir för mycket att ta in. Flera andra informanter pratar även om detta, svårigheterna med att faktiskt orka se andras lidande, och att andras lidande kan bli övermäktigt. I detta måste man försöka att värna om sitt eget, sin egen gräns. Om man skulle se allt, då skulle man bli överbelamrad och ta slut på kraft. Man måste därför ta på sig någon sorts sköld för att stå ut och förbli intakt. Om man skulle ta in allt lidande är risken annars stor att det händer något med en själv...

Även i detta resonemang går det att anknyta till både Buber och Asplund. Buber (1990) menar att en förutsättning för den äkta ömsesidigheten är att det finns en tydlig åtskillnad mellan Jaget och Duet, det vill säga att, i detta sammanhang, socialarbetaren fullt ut förmår särskilja sig själv från den hjälpsökande. Informanterna sätter dock fingret på svårigheterna med att verkligen ta emot och orka se klientens lidande i det sociala arbetets praktik, vilket också, enligt Buber, skulle kunna tolkas som en svårighet att särskilja sig själv från den hjälpsökande och som en svårighet att möta klienten i en äkta ömsesidighet. Asplund (1987) å sin sida framhåller att den abstrakta socialiteten till stor del ersatt den konkreta socialiteten i det moderna samhället. Detta får till följd att yrkesutövarna inom de yrken som huvudsakligen består av social interaktion förhåller sig tvehövdade i mötet med den hjälpsökande på så sätt att de uppträder både som konkreta gestalter såväl som abstrakta samhällsvarelser. I detta riskerar det genuina gensvaret hjälparen och den hjälpsökande att utebli varför också den sanna emotionaliteten försvinner (Ibid.). Hjälparen/ socialarbetaren riskerar i detta att förlora sin egen navigationspunkt och sina egna gränser.

En annan informant berättar om sin bild av lidande som begrepp;

- Jag tänker på en skitig lägenhet som luktar som fan... där barnen är vint för våg och en psykiskt sjuk mamma väntar ytterligare barn...

Informanten ovan fortsatte sedan att berätta om hur lidande som begrepp väckte känslan av vanmakt, av att inte kunna påverka och förändra en situation där lidande som fenomen är så

tydligt att det till och med avsätter spår i den fysiska miljön och luktar illa. Andra informanter gav likartade bilder. Lidande som begrepp verkar sålunda, trots att det inte har något eget namn i det sociala arbetet, vara väldigt närvarande som fenomen också hos socialarbetare. Detta synliggörs genom de bilder som de knyter till begreppet lidande, som hos flera har en social inramning.

När informanterna pratar om ”det som man inte orkar se” ser de trötta och uppgivna ut i mina videoinspelningar. När de berättar om de bilder som de får upp när de tänker på lidande blir det också tydligt att ämnet berör dem starkt känslomässigt. Flera rynkar pannan och drar upp överläppen, och ryggar tillbaka med överkroppen samtidigt som de visar med händerna att det är något som de vill hålla ifrån sig, vilket ger mig uppfattningen om att lidandet verkligen inte är något som man orkar se eller vill vara nära.

Hochschild (1983) har myntat begreppet emotionellt arbete. Med detta avser hon den kommersialisering av känslor som kommit till stånd i det moderna samhället i det att känslohantering förpassats till den samhällseliga tjänsteproduktionen. Kontrollen över det emotionella arbetet sker via utbildning, yrkesguider och manualer. I min studie blir det tydligt att mina informanter inte tillhandahållit vare sig utbildning, manualer eller yrkesguider i hur de ska hantera lidande som fenomen i det sociala arbetet. Följden av detta blir att de själva överrumplas av den hjälpsökandes/ klientens lidande och ibland inte själva står ut. Kanske hänger detta också samman med att det moderna samhället i sig, till stor del föder individer som saknar genuin tilltro till sig själva (Giddens, 1999) och som är i avsaknad av färdigheter att hantera det som vanligtvis hör livet till.

6.2 Lidandet i professionen

Professionens kärna eller...?

Kring lidande som fenomen i relation till det sociala arbetet råder det huvudsakligen två delade uppfattningar bland informanterna där jag tycker gränsen verkar vara vid hur länge man arbetat inom yrket. Jag kommer därför framöver att skilja mellan; de socialarbetare som har lång erfarenhet av yrket och som arbetat mer än fem år med socialt arbete från dem som har mindre erfarenhet av yrket och som arbetat mindre än fem år i professionen. Bland de informanter som har lång erfarenhet av yrket finns det en stor samstämmighet i frågan där

man menar att lidande som fenomen är mycket vanligt förekommande och en del av professionens kärna. Socialarbetarens roll är att lindra och, om möjligt, undanröja smärta och lidande. Detta blir dock, enligt de erfarna informanterna, möjligt först om man som socialarbetare orkar se, och lyssna in, klientens lidande och förtvivlan. Först då kan man göra skillnad och hjälpa till förändring.

- Lidande, det är väl egentligen det som socialt arbete handlar om... att undanröja mänskligt lidande på något sätt, eller?

Hos dessa informanter är lidandet som fenomen ständigt närvarande i det sociala arbetet och något som man som socialarbetare tvingas möta och hantera varje dag. Klienternas situation emanerar från svåra livsbetingelser som ibland varat i generationer.

- Jaa... men uppenbart **ÄR** det ju så... att de människor vi möter bär på ett stort lidande... och... då måste vi uppmärksamma... ja, vi var ju inne på att de själva kanske inte sätter ord på det... eller har en tanke på det...

Socialarbetarens roll blir alltså, enligt dessa informanter, att uppmärksamma och medvetandegöra klientens lidande. Genom detta kan klienten på sikt bli fri från sitt lidande. Möjligheten till förändring ligger alltså, enligt informanterna, hos socialarbetarens förmåga och ork att möta och förstå klientens lidande. I detta kommer det genuina mötet till stånd mellan socialarbetare och klient.

Bland de informanter som har få år i yrket är uppfattningen annorlunda. Uppfattningen här är att lidande som fenomen till viss del förekommer i det sociala arbetet, men att socialarbetarens roll är att se förbi, och föra klienten bort från, detta lidande eftersom det kan finnas en fara i att stanna kvar i klientens känsla och upplevelse.

- Spontant är lidande ett negativt begrepp för mig, men sen beror det alltid vad man lägger för betydelse i ett ord... eh... men för mig, som jag tolkar begreppet just nu... så är begreppet stillastående... visst vi kanske möter människor som är i ett lidande... men min roll är att hjälpa klienten bort från detta lidande... till något annat... men jag måste så klart möta klienten där den är först... kanske då i lidande... men jag måste hjälpa klienten att röra sig bort från detta... jag blir orolig över att gotta mig för mycket i lidandet... det blir tungt och passivt...

De informanter som har mindre erfarenhet av yrket har i detta svårare att skilja mellan lidande som begrepp och lidande som fenomen och gör direkta kopplingar mellan sina egna begreppsassociationer och klientens situation. De verkar även för egen del ha svårare, än de mer erfarna informanterna, att stå ut i det som är tungt och smärtsamt. Detta tydliggörs genom, en i ord uttryckt, tydlig distansering.

De mindre erfarna informanterna särskiljer även klientens känsla och socialarbetarens uppdrag. De är tydliga med att de arbetar utifrån en lagstadgad verksamhet och att de måste agera utifrån de givna ramar som styr verksamheten. De framhäver även att de tar hjälp av sin professionella kunskap och evidensbaserade metoder. I detta blir begrepp som "risk" och "brist" väsentliga. Enligt de mindre erfarna informanterna ska socialarbetarna tjäna samhället genom att agera utifrån lag och de evidensbaserad kunskap.

- Nej ... vi kan ju inte agera på någons upplevelse eller känsla på det sättet, utan vi agerar på det vi ser och upplever... det som vi upplever som riskfyllt beteende...

Informanterna har således till viss del olika syn på klientens lidande i det sociala arbetet, vilket också tydligt speglar hur de ser på sitt uppdrag och sin roll som socialarbetare. De mer erfarna informanterna framhåller att klienternas lidande är påtagligt och ständigt närvarande i det sociala arbetet och att deras uppgift som socialarbetare är att möta och medvetandegöra klienten i detta. De utgår från klientens subjektiva upplevelse av sin livssituation. De mindre erfarna informanterna, däremot, menar att klienternas lidande till viss del förekommer, men att socialarbetarens uppgift och roll istället är att se förbi detta lidande för att istället eventuellt kunna agera på sådant som de bedömer vara riskfyllt beteende et cetera. De utgår från den professionella socialarbetarens definition av klientens livssituation. De mer erfarna informanterna verkar således försöka förstå klienterna utifrån deras känsla och upplevelse, medan de mindre erfarna informanterna mer verkar bedöma klienten utifrån sitt eget professionella kunskapsperspektiv.

I denna studie visar det sig alltså att de informanter som har längre erfarenhet av yrket har lättare för att identifiera och gå närmare det lidande som klienten bär på, medan de informanter som är förhållandevis nyutbildade och oerfarna i yrket har svårare att se och förhålla sig till klientens lidande. Detta visar sig även i mina videoupptagningar där de mer erfarna informanterna visar på ett igenkännande och en samstämmighet när frågan tas upp

under intervjuerna, medan de mindre erfarna informanterna istället ställer sig mer frågande och agiterande till frågan som sådan. Jag kan också se att de mer erfarna informanterna blir mer tyngda och sorgsna av ämnet medan de mindre erfarna däremot blir mer ifrågasättande och energifyllda, men även distanserande. De mer erfarna verkar i videoinspelningarna nästan identifiera sig med lidandet och den som lider när de pratar om det samma, medan de mindre erfarna istället verkar avskärma sig från lidandet och den som lider genom att intellektualisera lidandet som fenomen.

Informanternas skilda förhållningssätt gentemot klienternas lidande kan förstås utifrån Buber, Asplund såväl som Hochschild. Tydligt är att de mindre erfarna informanterna med Hochschilds benämning (1983) är mer styrda av den kontroll som utbildning, arbetsgivare och andra instanser förmedlar och upprätthåller, medan de mer erfarna informanterna under sina år i yrket haft möjlighet att delvis utveckla sitt eget professionella förhållningssätt. De har i detta även utvecklat större möjlighet att frångå den abstrakta socialiteten (Asplund, 1987) till förmån för den mer konkreta socialiteten. Detta möjliggör också en större ömsesidighet i mötet mellan socialarbetare och klient (Buber, 1990).

Att hantera det som inte är hanterbart

Tydligt i mitt material är alltså att lidande som fenomen är synligt för informanterna och något som de kan relatera till, om än på olika sätt. Lidande som begrepp är dock, enligt samtliga informanterna, helt frånvarande inom det sociala arbetet som profession. En av anledningarna till detta är, enligt informanterna, att lidande som begrepp sätter ord på något som är stort, oformligt och svårt att hantera. Utmärkande för socialt arbete är många gånger, menar informanterna, att försöka hantera det som egentligen inte är hanterbart. Giddens (1999) menar att vi människor skapar rutiner för att göra det ”ickehanterbara” hanterbart. Genom rutiniseringen håller vi ångesten borta från det som vi just upplever som ”ickehanterbart”. Den mänskliga existensens ”ickehanterbara” sfärer rutineras på så sätt för att livet i sig ska upplevas som mer hanterbart (Ibid.). I denna process ingår även vårt språk. Språket hjälper oss att benämna det som är hanterbart, och lämnar det som vi inte kan handskas med ordlöst (Berger & Luckman, 1991). Språket hjälper oss benämna, kategorisera och institutionalisera den verklighet som vi tillsammans bygger upp, och omger oss med.

I grupperna framkommer att informanterna i sitt arbete ofta möter klienter som av olika anledningar befinner sig i mycket svåra livssituationer, som vid första anblick kan kännas helt

oövervinnliga också för socialarbetaren. Socialarbetarens roll är dock att hjälpa, och för att kunna hjälpa måste hen därför försöka strukturera och bryta ner klientens lidande i mindre beståndsdelar. Lidande som begrepp kan mycket väl beskriva klienternas känsla och upplevelse, menar informanterna ganska enat, men lidande som begrepp motverkar på något vis socialarbetarens möjlighet att överblicka och åtgärda klientens problem. I det sociala arbetet blir klientens lidande socialarbetarens problem eftersom det i mötet mellan klient och socialarbetare förmedlas en förväntan om lindring. Nedan följer en ordväxling mellan tre informanter som visar på detta;

- Vi har andra ord för det och lidandebegreppet blir stort, oformligt och tungt...
- Tungt framförallt... det skrämmer skiten ur en, begreppet... och det känns som om det inte går att hantera...
- Så vi bryter ner det för att kunna hantera det och för att kunna mäta... vi kan ju inte skriva...” vi tycker att klienten lider och därför ska hon inte bo hemma”...

Socialarbetarens vilja och åtagande att hjälpa kommer alltså, för informanterna, på något vis i konflikt med lidandebegreppet som sådant. Om man vill, och förväntas, hjälpa andra måste problemet som orsakar smärtan och lidandet vara hanterbart och möjligt att sätta i ett sammanhang. Att inte kunna hjälpa, menar informanterna, kan medföra att man som socialarbetare, själv känner sig hjälplös. Informanterna samtalar i de olika grupperna om hur de gör för att kunna hantera lidandet som fenomen. En informant uttrycker sig enligt följande;

- Vi organiserar lidandet... vi hänger upp det på krokar, och säger...” det blir bättre sen”...”det är bara att gå igenom... det blir bättre sen”... för man vet ju hur det blir... det blir ju inte så svårt sen. Om det sen beror på om vi har gjort ett bra jobb eller om det beror på att människor har förändrats, om de har resignerat eller om de ger upp eller tar det lite lugnt och känner att ”samarbetar jag nu, så blir det bättre sen”... det vet jag inte riktigt...

Andra ord och positiva omformuleringar

Utan organisering och struktur kan klientens lidande upplevas som ett väldigt kaos utan riktning, vilket omöjliggör för socialarbetaren att agera utifrån sin profession. Rutiniseringen av det sociala arbetets vardagsverklighet blir på så sätt socialarbetarens verktyg för att bemästra klientens smärta (Giddens, 1999). Informanterna berättar att de, med hjälp av språket, bryter ner lidandebegreppet i andra, mer hanterbara ord. Genom språket strukturerar och organiserar hen på så sätt klientens lidande och gör det mer överblickbart. Lidandet i sig

går inte att påverka, menar de, bara att i någon mån, strukturera. Socialarbetarnas språkbruk blir på så sätt en garant för att de ska hantera den verkliga som omger dem i professionen (Walls, 1992).

- Ja, men jag tror att vi gör det för att göra det mindre på något sätt... vi strukturerar och organiserar... och då blir lidandet mindre...

Genom att bryta ner lidandebegreppet i andra ord gör socialarbetaren alltså även lidandet som fenomen mer hanterbart. Informanterna ser i detta socialarbetaren som en social hantverkare som ska lösa klientens problem. Det sociala arbetet blir i detta sammanhang starkt inriktat på att göra, istället för att vara, och lidande som en existentiell verklighet omformuleras till avgränsbara, praktiska problem som går att åtgärda. Detta återspeglas i språket och kan förklara frånvaron av lidande som begrepp i det sociala arbetet. Man saknar begrepp för något som inte går att fullt ut hantera och ersätter detta med ord som benämner det som går att förhålla sig till, och ta hand om (Berger & Luckman, 1991). I denna omformulering är risken dock stor, menar några av informanterna, att man förlorar aspekter av det ursprungliga meningsinnehållet i lidandebegreppet. Detta ger en informant tydligt uttryck för;

- Jag tror (informanten refererar till lidande som fenomen i det sociala arbetet, min anm.) att vi kallar det för utsatthet eller olika saker... det finns massor av ord... men jag tycker inte att de täcker in... lidande är ju ett vidare och mer personligt begrepp och så... kopplat till en person och så...

Ovanstående informant får medhåll av de andra i sin grupp och ämnet tas även upp till samtal i de andra fokusgrupperna. Informanterna nämner ord som de använder sig av i sin vardag; fattigdom, social utsatthet, våld, omsorgssvikt, missbruk, psykisk ohälsa et cetera och menar att dessa ord tjänar som begripliga och hanterbara kategorier för det lidande som de möter hos sina klienter. Den mer existentiella aspekten av lidandet som fenomen saknar emellertid namn, och lämnas därför också mer i det tysta, menar informanterna. Den existentiella aspekten av lidandet blir alltså först hanterbar och möjlig att möta genom rutinisering (Giddens, 1999) och kategorisering av språkbruket (Berger & Luckman, 1991).

En annan strategi som blir synlig i mitt material är hur man som socialarbetare gör om det som faktiskt är, till något annat, genom positiva omformuleringar. Flera informanter menar att ”det är inte hur man har det som räknas, utan hur man tar det”, med detta åsyftar de individens

möjlighet att påverka sin situation. I detta förhållningssätt skymtar synen på individens, nog både socialarbetarens och klientens, eget ansvar fram. Detta kan tolkas som ett exempel på hur den diskursiva individualiseringen i det moderna samhället omvandlar politiska systemfel till individuella misslyckanden (Beck, 1998). Det är inte förhållandena som sådana som är orsak till det som är, eller inte är, utan det är subjektets tolkning och förhållande till det som är, som räknas. Detta synliggörs genom nedanstående samtalssekvens mellan tre informanter;

- Nej, men det kan nog vara och sen... tänker jag hur man ser det... för jag brukar få frågan... hur orkar man jobba med problem? Då brukar jag säga; ” Jag jobbar med lösningar”... alltså det är liksom det man vill hitta... det är hopp man vill hitta... eh... så att jag tror att det är det man vill ifrån... det här lidande...
- Ja, det kan faktiskt vara så att eh... eller för mig i alla fall... känns lidande som något ihållande... som inte är så föränderligt... om vi säger att psykisk ohälsa, eller vad det nu kan vara, handlar om missbruk eller någon specifik svårighet som man kan sätta ord på... då kan man ju också göra något åt det, eller?
- Ja, för det är då det är möjligt att hjälpa... annars... vad ska man annars göra? Vad ska man göra när man saknar ord? Man måste ju ha ord för det man gör, eller ...

När informanterna pratar om hur de försöker göra det som inte är hanterbart, hanterbart och om hur de använder sig av positiva omformuleringar kommer en ny energi in i rummet i samtliga fokusgrupper. Detta blir tydligt i videoinspelningarna där stämningen i rummet påtagligt förändras när samtalet övergår från att handla om lidande och smärta till att handla om professionella strategier för att möta det som är svårt. Här enas informanterna ganska tydligt igen och i denna fråga kan jag inte urskilja någon skillnad på de mer erfarna och de mindre erfarna informanter. Samtliga försöker på något vis berätta för mig, varandra och sig själva om vad de faktiskt gör i sin profession. De är eniga i sak och bekräftar varandra i detta genom nickar, hummande och ett tydligt engagemang.

Den som lider är passiv

I samtalen med mina informanter framkommer, som tidigare redovisats här i analysen, att lidande som begrepp blir intressant först när det kopplas till den som lider, subjektet. Detta resonemang aktualiseras när informanterna talar om det sociala arbetet och informanternas syn på klienten som lider. Genomgående i alla intervjuer är att informanterna i detta avseende tydligt skiljer mellan vuxna och barn.

- ... Jag tänker på vuxna i detta... det är en enorm skillnad och det är det som är den största skillnaden mellan att vara barn och vuxen... som barn är du hundra procent beroende av dem som du har runt dig. Som vuxen är du inte beroende av en enda människa...

Vuxna klienter har, enligt informanterna, alltid ett tydligt ansvar för sitt liv. Barnen däremot, är barn, och kan aldrig ställas till svars för det som de blir utsatta för. Barnen står i beroendeförhållande till de vuxna som omger dem och saknar på grund av detta valmöjligheter. De blir därför ansvarsbefriade i relation till lidandet. De blir också berättigade att lida. De vuxna kan dock, ganska samstämmigt enligt informanterna, alltid göra egna val. Denna valmöjlighet är behäftad med ett eget ansvar, vilket enligt informanterna, måste sättas i relation till rätten att lida.

- ... för mig är det jätteskillnad på barn och vuxna... jag tänker att när vi har hand om barn... så är jag ju en utomstående som behöver känna det lidandet... för det gör ju också att jag kan göra bra bedömningar, så det är ju också ett fantastiskt redskap i jobbet... för det gör ju att jag kan leva mig in i det, och då kan jag också... då orkar och vågar jag göra riktiga bedömningar... men en vuxen, tycker jag... där har man mer ansvar... en vuxen har alltid ett eget ansvar...

Vuxna klienter som lider, uppfattas av några informanter, som personer som inte fullt ut tar ansvar. Dessa informanter ser det sociala arbetet huvudsakligen som ett förändringsarbete där de själva har rollen som en form av livscoach. I denna roll försöker de motivera klienten till förändring. De försöker även att visa på alternativa lösningar. Den vuxna klient som inte gör rätt val och som hamnar i ett lidande kan i detta sammanhang upplevas som passiv, som någon som tillåter sig vara offer för omständigheterna. De lidande klienterna får på så sätt skylla sig själva, eftersom de inte tar tag i sin situation, något som förväntas av alla vuxna individer i samhället eftersom ansvars- och skuldbördan i det moderna samhället inte längre ligger hos dem som har makten att förändra de strukturella villkoren i samhället, utan istället har förpassats till den enskilde (Beck, 1998). Socialt arbete, menar informanterna, är till skillnad från de olika vårdyrkena, inte ett omsorgsarbete där man ska ta hand om klienten, utan mer ett förändringsarbete där man ska hjälpa klienten till självhjälp. Socialarbetarens uppgift blir alltså att försöka förmå klienten att villigt ta emot det som erbjuds.

- ... för att jag kan tycka att två klienter kan befinna sig i samma livssituation med ungefär liknande problematik... men så är det en klient som är driven som kanske behöver hjälp på vägen av oss... men där man märker att här finns det kanske något att jobba med och där blir ju lidandet inte lika stort... alltså min känsla då... medan den andre personen då... det kanske finns möjlighet att hjälpa den

också... men den där passiva... den har inte en tro på förändring själv... och framförallt kanske inte heller är så initiativtagande... då blir det ju kanske en mer negativ underton då... ”det är mer synd om mig”... ”mitt lidande är större”... klienten blir mer ett offer...

Att vara offer är inte något som ses med blida ögon av flera av informanterna. Offerrollen förknippas med det som inte går att förändra och står på så sätt i rak kontrast mot informanternas bild av det sociala arbetet som det ultimata förändringsarbetet. Som vuxen klient anses man därför vara skyldig att kasta av sig offerskjortan och inordna sig i det sociala arbetets förändringspraxis. Denna uppfattning kan tolkas som ett utslag för att den abstrakta socialiteten tagit form (Asplund, 1987). Socialarbetarna ser då inte längre klienten som ett subjekt och förlorar därför sin egen förmåga till emotionalitet. Klienten blir i detta en person som inte uppfyller sin rollprestation, istället för en människa som befinner sig i ett lidande (Redmalm, 2011). Klienten som inte förmår, eller vill förändras, påminner även informanterna om det tunga, oföränderliga lidandet – det som inte är hanterbart, vare sig för det sociala arbetet som profession eller för dem som enskilda socialarbetare. Den konkreta socialitetens gensvar har då uteblivit och ljuder med sin frånvaro till förmån för den abstrakta socialitetens ömsesidiga förtingligande (Asplund, 1987). Detta resonemang synliggörs i nedanstående replikväxling mellan två informanter;

- Sen är vi ju inne på att ingen är ett offer... i socialt arbete... alltså lidandebegreppet är ju lite offerbetonat... och att det på något vis... nämen... det finns valmöjligheter... och vår roll är ju... vi kan bara hjälpa människor att se sina valmöjligheter... sina tillgångar... resurser och... sina valmöjligheter i det och i det som är runtomkring...
- Ja, det är ju fult... att vara ett offer... det vill ingen va...
- Nej, det är fult att vara ett offer... och då kan man ju inte göra något för dem (klienterna, min anm).
- Livscoachernas decennium... vi lever ju i det, eller?
- Jag, kan ju själv bli väldigt arg på dem som tar på sig offerkoftan alltså... det triggas mig alltså...

Det verkar sålunda som att det som inte går att förändra väcker vanmakt och att de som inte låter sig förändras väcker ilska och irritation. Detta blir tydligt också i mina videoupptagningar där informanternas kroppsspråk och ansiktsuttryck, under dessa samtalssekvenser, också tydligt visar på dessa svåra känslor. Några informanter rynkar tydligt pannan och drar ihop ögonbrynen när samtalet handlar om de klienter som tillåter sig vara offer. Andra sjunker ihop i kroppshållningen och suckar ljudligt. Ovanstående kan vara ett uttryck för den svåra balansgång som råder för socialarbetarna i dag, där det sociala arbetet hamnat mellan den konkreta och den abstrakta socialiteten och där socialarbetarna utifrån

strukturella förutsättningar inte alltid har möjlighet att bibehålla den konkreta socialiteten (Asplund, 1987). Det kan också vara ett uttryck för att rationaliseringar och dylikt fått till följd att emotionellt ytagerande har ersatt emotionell djupagerande (Hochschild, 1983).

När de sociala institutionerna skapar lidande

I samtliga fokusgrupper berörs också det lidande som det sociala arbetet i sig skapar, det lidande som man inom vårdvetenskapen benämner för vårdlidande. I denna diskussion särskiljer informanterna två typer av lidande; det som skapas genom socialtjänstens interventioner och det som skapas på grund av socialtjänstens bristande organisation. Lindgren och Olsson (2008) visar i sin forskning på hur organisationsförändringar och samhällsliga rationaliseringar påverkar det emotionella arbete som utförs i relation både till dem som utför arbetet såväl till dem som är satta att motta arbetsinsatsen.

När det gäller det lidande som socialtjänstens interventioner skapar är de flesta informanter eniga och ganska engagerade, vilket tydligt visar sig i videoupptagningarna på så sätt att informanterna blir energiska i dialogväxlingen, samtidigt som de tydligt bekräftar varandra genom att humma och nicka instämmande. Informanterna tar upp svårigheterna med helhetsperspektivet och menar att det inom det sociala arbetet i dag finns en tydlig diskrepans mellan barnperspektivet och familjeperspektivet. Flera framför även att barnperspektivet fortfarande är ganska luddigt och oklart och att det kan vara väldigt svårt att avgöra vad som är bäst för ett barn både utifrån ett större helhetsperspektiv och utifrån ett längre tidsperspektiv. Tidsperspektivet, verkar också, för flera informanter, vara en svårighet i sig eftersom det finns så många variabler som under tid kan påverka en klients eller en familjs livssituation. En informant uttrycker sig enligt nedan när det kommer till interventioner i lagens namn;

- Jo, men... fast det är ju ändå så att när man gör saker, det som man enligt lag är satt att göra, så blir det ju inte bara bra, heller... att omhändertar barn... alltså... barn ska ju vara hos sina föräldrar... det är ju liksom allra bäst om det är så... vissa lyckas ju inte förändra sig så mycket att det går, va...

Informanterna är alltså i stort sett eniga om att det arbete som de ibland utför, för att till exempel skydda ett barn, också kan skapa ett stort lidande både för det enskilda barnet som rycks bort från sin familj, men också för familjen runt barnet som ofta i samband med det att barnet placeras i ett annat hem eller på en institution, upplever en stor smärta som är förenat

med många starka känslor. I sådana situationer, menar de, måste socialarbetaren förstå och orka ta emot de rent faktiska konsekvenserna av det lidande som de skapar utifrån sin yrkesutövning. Denna uppgift väcker många gånger socialarbetarens tvivel på det arbete som hen utför, vilket kommer till uttryck i form av frågor som; ”Är detta verkligen rätt beslut?” och ”vem är jag att fatta detta beslut?”. Detta tvivel tydliggörs bland annat i nedanstående samtalssekvens mellan två informanter;

- Jag tänker att det är en sorg, många gånger... jag tänker nog mer... till exempel och jag gör utredningar där jag bedömer att inte föräldrarna tillgodoser barnens behov och där vi bestämmer att barnen ska placeras... det är ju en stor sorg för föräldrarna och i det ... jag hinner tänka på mig själv i det... hundra gånger... och jag tänker... om någon skulle göra så mot mig i min föräldraroll... eh... jag tänker att det är en kris som man går in i och att det är en kris som man behöver ta hand om ... för jag tvivlar inte på att man inte älskar sina barn och att man inte vill... men det är förmågan som inte finns där och vårt uppdrag är ju ... att ... alltså vi har ju barnperspektivet och det är överordnat... det är min uppgift... samtidigt så är det ju helt klart att jag känner av de vuxnas sorg, lidande i detta och frustration... det är nog en livskris som man aldrig kommer ur, tror jag... att bli fråntagen sina barn...
- Och det är också en konstig känsla... jag vet ... en gång när jag var med och placerade... vem är jag... vem är vi... som tar de här besluten...
- Ja, och vad har jag för rätt att göra detta, ja...
- Så, någonstans är det ju inte förrän man ser ett halvår, ett år senare, när man får in omdömena från skolan och hur allting bara har ändrats för det här barnet... det är ju då någonstans man känner ... även om man kände det givetvis... för annars hade man ju inte lagt fram det... men det blir ju på något vis ett bevis på att det ändå var rätt... men det kan ju som sagt ta tid innan man vet om det var rätt...
- Ja, och man sätter så många människor i kris när man omhändertar ett barn... där är det ju faktisk ett lidande som man som socionom skapar... också... där är det inte bara familjens lidande i sig... utan även det som vi skapar...

Informanterna talar även om det lidande som socialtjänsten skapar på grund av bristande organisation i olika former. Med detta avser de allt från dåliga chefer, bristande samarbete mellan avdelningar, för lite personal, för lite resurser, för ung personal, et cetera. Dessa organisatoriska aspekter undergräver de ritualer som skapar emotiv energi hos arbetsgruppen (Lindgren & Olsson, 2008) och påverkar sedan i sin tur i högsta grad även klientarbetet. Denna form av vårdlidande verkar påverka informanterna särdeles starkt, vilket tydligt går att se på videoupptagningarna där informanterna visar på en påtaglig trötthet och uppgivenhet när ämnet berörs. Informanterna suckar, sjunker ihop i kroppen och får stelare mimik. Troligtvis hänger detta samman med att de upplever att detta är ett lidande som egentligen är onödigt, eftersom det skapas och uppstår just på grund av att socialtjänstens egen organisation brister.

Det ”onödiga lidandet” verkar på så sätt vara tde mindre erfarna för informanterna att bära, än det lidande som springer ur de interventioner som de ibland tvingas göra i sitt arbete. Det ”onödiga lidandet” tar kraft som man som socialarbetare egentligen inte har, menar informanterna, och som man istället skulle behöva lägga på själva klientarbetet.

- Jag tänker lite på det du var inne på tidigare (vänder sig till en annan informant, min anm.), jag påverkas mindre av klienternas lidande... än när det blir organisatoriska saker som gör att man inte kan... eller som gör att det drabbar klienterna och som ökar deras lidande... för att man har organiserat på olika sätt och för att man har olika personer som ska fatta beslut och för att ... när de sakerna påverkar familjer och barn... och ökar deras lidande så att säga... så påverkar det mig mer... än familjernas lidande i sig... för det kan man... man kan förhålla sig till det... men inte i att vi som finns till för att hjälpa stjärper...

När dokumentationen ersätter berättelserna

I samband med att informanterna pratar om det lidande som de sociala institutionerna skapar, kommer flera informanter in på det, med åren alltmer, ökade kravet på dokumentation och formalia. Detta förfarande stämmer väl överens med Giddens resonemang (1999) om abstrakta system som skapas för att ge individen en känsla av sammanhang och kontroll. Många informanter menar att kraven på dokumentation håller på att ta udden av det sociala arbetet. Med detta menar de att alltmer tid och kraft i varje ärende går åt till att fylla i rätt dokument och till att dokumentera det man gör istället för att göra det man ska. Det sociala arbetet utmärks här av en tydlig professionalisering och distansering eller, med Asplunds benämning (1987), en övergång från konkret socialitet till abstrakt socialitet. Genom dokumentationen blir klienten till objekt, till skillnad från berättelserna, som framhäver subjektet. Kring dokumentationen finns också krav på att hinna med, eftersom det till dokumentationen alltid finns tydliga tidsangivelser. Detta skapar en stress och en form av lidande hos socialsekreteraren själv eftersom hen i detta känner att hon sysslar med något annat än det som hon egentligen är både utbildad och anställd för.

- Och just det här... alla tider som vi ska följa... vi har olika formalia... som egentligen inte handlar om barnen... det är inte dem vi klämmer i dörrar eller så... utan det är papper som vi inte skriver i tid och så... det stressar väldigt mycket... och det är värre ju nyare man är...
- Och en förskjutning i att papper och dokumentation är viktigare...
- Ja, klienten försvinner... istället är det kraven på att hinna fylla i alla dokument i rätt tid som styr...

Formaliteter och utökad dokumentation upptar således, enligt informanterna, en stor del av socialsekreterarnas vardag, vilket innebär en stor frustration för samtliga. Detta kan ses som en utökad kontroll över det emotionella arbetet, samtidigt som det även visar på arbetsgivarens utökade krav på de anställda (Starrin, Wettergren, Lindgren, 2008). I videoupptagningarna synliggörs detta genom att informanterna suckar, ruskar på huvudet och

ser allmänt beklämda och nedstämda ut när frågan kommer på tal. Dokumentationen, menar de, tar tid från klientmötena och medför att socialsekreterarna upplever sig vara administratörer istället för socialarbetare. Socialsekreterarna ägnar, enligt informanterna, betydligt mer tid åt att dokumentera det de gör, än åt att lyssna på klienternas berättelser. Bakom de ökade kraven på dokumentation och formalia ligger även en enorm press på att göra rätt, det vill säga, att inte glömma något formulär eller att inte glömma att journalföra något möte et cetera. Pressen på att göra rätt jagar socialsekreterarna samtidigt som de känner dåligt samvete för att de har för lite tid att ägna åt klienterna och klientmötena. Nedan följer en replikväxling mellan fyra informanter som tydliggör detta;

- Ja, det är en enorm press att göra rätt...
Ja, och ibland vet man inte vad rätt är...
- Det kan vara så mycket, eller lite... det är inte alltid enkelt att säga vad som är rätt... vi har ju dessutom inte utbildat oss till administratörer... men det är det vi är nu... men det är samma sjuka i hela samhället...
- Och det är kanske en god vilja i det... att man inte ska glömma bort bitar och så liksom... men för mig blir det väldigt belastande att fokusera på det... istället för (och vänder sig till föregående informant) ”hur ska detta mötet bli”?
- Ja, men visst... och man kan verkligen hamna i det här... att nu måste vi avsluta mötet för nu måste jag kunna skriva om det istället... det hamnar jag ju också i... för det är ju det som är det viktiga... att allting är dokumenterat... inte hur mötet blev... socialstyrelsen... det är ju ingen som frågar om det... socialstyrelsen frågar ju inte efter hur relationen var... ”vad kunde du åstadkomma med klienten”... utan det är ju istället... finns det dokumentet och det formuläret och... det har vi verkligen fått bevis för att det är så...
- Jaaaa ... (de andra informanterna suckar).

Några informanter framhåller att socialtjänsten, precis som andra professioner i samhället, nu lider av samma ”sjuka”. Med detta avser de ”den tydliga och överdrivna tendensen” att dokumentera allt man gör i professionalitetens namn. Några informanter menar att detta fenomen hänger samman med de ökade kraven på att arbeta enligt evidensbaserade metoder. Saker och ting har inte längre något värde i sig, utan måste omskrivas för att få en betydelse. Detta färgar av sig också på språket, menar de, och kan vara en orsak till att lidande som begrepp inte ryms inom det sociala arbetets begreppssfär. Formulären som används är betydligt mer handlingsinriktade och innehåller därför ord och begrepp som tydligt, på ett eller annat sätt, går att mäta eller bedöma. Lidande som begrepp faller utanför detta.

Ovanstående resonemang visar tydligt på de krav på kontroll som skapas i en hela tiden föränderlig värld där expertsystemen på olika sätt, genom handling och språkbruk, tillåts invadera allt från de sociala relationerna till det mest privata sidorna av självet (Giddens, 1999). Det mellanmänniska mötet mellan ett Jag och ett Du förvandlas i detta, även inom socialarbetarnas profession, självklart till en Jag- Det-relation (Buber1990), där den abstrakta

socialiteten alltmer ersätter den konkreta socialiteten (Asplund, 1987). Följden av detta är att det, som informanterna visar på, uppstår en emotiv dissonans hos socialarbetarna samtidigt som det känslomässiga innehållet i de professionella mötena utarmas (Hochschild, 1983).

6.3 Hur relaterar socialarbetaren till det lidande som hen möter i professionen?

Det viktiga bemötandet

I alla fokusgrupper kommer informanterna in på vikten av det goda bemötandet. De visar här på en tydlig önskan om att möta klienten i en Jag- Du relation (Buber, 1990) och de visar också på alla människors fundamentala längtan efter att finna gensvar hos andra (Asplund, 1987). Jag kan dock i detta samtal se en tydlig skillnad mellan de mer erfarna och mer erfarna, och de mindre erfarna och mer oerfarna, socialarbetarna, bland annat såtillvida att de mer erfarna är betydligt mer engagerade och pratsamma kring ämnet. Med det goda bemötandet avser de mer erfarna informanterna socialarbetarens faktiska bemötande av klienten i stunden. Det goda bemötandet visar på professionalitet och på värdighet och är något som kan komma till stånd ”i det lilla” mellan socialarbetare och klient. Med ”det lilla”, avser dessa informanter det nakna mötet som sker mellan socialarbetare och klient som vilar på gränsen mellan det professionella och det personliga, på så sätt att det oavsett roller även blir ett möte två människor emellan. Genom det goda bemötandet kan klientens lidande lindras, i alla fall, för stunden. En mer erfaren informant uttrycker sig så här;

- Att göra den stunden så bra det går... att bemöta dem... det är klart att det är olika från dag till dag hur man själv mår... men ändå... att försöka bemöta klienten på ett bra sätt, så att mötet i sig kan ge något gott från människa till människa... förhoppningsvis kan det göra skillnad... om klienten befinner sig i ett tungt lidande... att bli sedd och bemött... just den här stunden... hur kan det bli... jag försöker nog fånga det lilla... kan man ge något i den stunden i alla fall...

-

En annan informant med lång erfarenhet av yrket uttrycker sig så här;

- Framförallt hur man blir bemött, tänker jag... vi har ju tittat på det väldigt länge... en klient kan ju ha det väldigt eländigt, men om han eller hon blir väl bemött... så kan det vara riktigt gott i stunden... då är ju inte lidandet så högt då, i den stunden. Den stunden kan ju ha gett mig som klient ganska mycket...

Att stanna upp och möta klienten kräver dock mycket av socialarbetaren, menar samtliga informanter, och innebär också en fara eftersom man som socialarbetare i detta kan bli sårbar. I Jag- Du-relationen mår båda parterna om varandra, vilket ger en genuin känsla av samhörighet, trots särskildhet (Buber, 1990). Detta innebär givetvis också en ökad sårbarhet. Att verkligen möta en annan människa i sitt lidande kan bli betydligt mer smärtsamt än man som socialarbetare är beredd på. I det verkliga mötet med klienten blir gränsen mellan den professionella yrkesrollen och den privata personen hårfin. Så länge som man som socialarbetare behåller sin professionella roll och så länge man som socialarbetare vet hur man ska förhålla sig till situationen, menar informanterna, kan man hålla sig mer distanserad till, och bli mindre berörd av, den andres lidande. De mindre erfarna informanterna ser yrkesrollen som ett viktigt skydd i detta, medan de mer erfarna informanterna till och från upplever att yrkesrollen blir ett hinder eftersom den ibland kan ligga som ett raster mellan dem och klienten. De mindre erfarna informanterna verkar således, i mötet med klienten, ha behov av att hålla fast vid yrkesrollen, medan de mer erfarna till och från väljer att lämna den samma. Informanterna visar här på det som Asplund (1987) benämner som den dubbelhet som kännetecknar de yrkeskårer i det moderna samhället som dagligen hanterar social interaktion. Dubbelheten utmärks av att i detta fall, socialarbetarna, är både konkreta gestalter såväl som abstrakta samhällsvarelser. En de mindre erfarna informant uttrycker sig enligt nedan;

- Jag kan väl tänka att den andres lidande, om man säger så... med ditt uttryck (åsyftar mig som moderator), så länge som jag behåller min professionella roll och så länge jag vet hur jag ska bemöta den andre utifrån denna, så kan jag hålla mig mer distanserad och då behöver jag inte gå in i lidandet, men om jag hamnar mer i min privata person och inte vet hur jag ska hantera det som jag får mot mig utifrån ett professionellt perspektiv, då blir det mitt eget lidande också... när jag tvingas möta den andres lidande med min privata person...

För de mer erfarna socialarbetarna verkar förmågan till gränsöverskridande mellan professionell yrkesroll och privat person vara av vikt för att få till stånd ett äkta möte där klienten kan känna sig trygg och bekräftad. Några informanter ser till och med detta som en förutsättning för att verkligen kunna möta klienten där hen är. I två grupper kom man även att tala om de eventuella fördelarna med att bekräfta klientens lidande, eftersom detta då möjligen skulle kunna ha en terapeutisk och frigörande inverkan på klienten. En förutsättning för detta vore dock, menade flera informanter, att man införde lidande som begrepp i det sociala arbetet.

- Men om man går med i... om man frångår den där vanliga rollen att lyfta andra hela tiden... om man bekräftar lidandet... då kan man kanske också frigöra krafter som också skulle ha en bra inverkan... en mer terapeutisk inverkan på klienten... och som du sa (vänder sig till en annan informant, min anm.) skuldavlastande... så det kanske hade varit en vinst att införa lidandebegreppet i socialt arbete... för det kanske hade hjälpt oss att sätta ord på det som faktiskt är... ändå...

Att införa lidande som begrepp i det sociala arbetet tilltalade flera av informanterna i samtliga grupper. Inte bara för att "sätta ord på det som faktiskt är", utan även för att öppna upp för nya perspektiv och dimensioner i det sociala arbetet. Dessa perspektiv skulle enligt flera informanter vara klientorienterade, på så sätt att de skulle sätta klientens upplevelse och känsla i fokus. Lidande, menade i princip alla informanterna, är ett uttryck för klientens subjektiva känsla och upplevelse och synliggör inte bara det som utifrån är att betrakta som klientens problem. Att införa lidandebegreppet i det sociala arbetet hade därför, enligt informanterna, vidgat det sociala arbetet som profession,

Det känns i hjärtat och det finns i rummet

När jag, i fokusgrupperna, ställer frågan om hur klientens lidande påverkar socialarbetaren, får jag ett förhållandevis entydigt svar av samtliga; klientens lidande är i vissa möten påtagligt närvarande och därför också omöjligt att värja sig från. Lidande blir i detta inte bara ett begrepp som man ska förhålla sig till rent teoretiskt, utan också en konkret verklighet som man som socialarbetare inte kan undgå att känna av. Informanterna visar här tydligt på att det, trots yrkesroll och professionella redskap, många gånger är omöjligt att värja sig från klientens smärta och lidande. Detta kan man tolka som den sociala responsivitetens starka genomslagskraft (Asplund, 1987).

- Och lidande är ju inte bara ett ord... det är ju också något som finns i rummet...

Klientens känsla signalerar behovet av att bli sedd och speglad och socialarbetarens bemötande på klientens känsla reglerar samhörigheten i rummet. Empati, menar informanterna är en mycket viktig egenskap för en socialarbetare. Utan förmåga att sätta sig in i hur den andre mår och har det, blir det sociala arbetet uddlöst. Genom empatin förstår man som socialarbetare inte bara hur klienten har det, utan känner man även rent kroppsligt av hur klienten mår. Klientens känsla återspeglar sig alltså, enligt informanterna, inte bara i socialarbetarens intellekt utan sätter sig också i socialarbetarens kropp.

- Jag tänker nog att det känns om en annan person lider, både vuxen och barn... det känns liksom i ens eget hjärta... lidandet tar plats också där... och i Sverige har vi ju en hel vårdapparat som tar hand om lidandet... där socialtjänst är en del... vi har allt från socialjour till sjukvård och allt däremellan... även polis... vi har en apparat som känner av lidandet och till viss del tar hand om det, i alla fall om man jämför med andra delar av världen...

Empatin som förmåga har dock många olika ansikten, menar informanterna. Dels är det den professionella socialarbetarens vassaste verktyg, dels den enskilde socialarbetarens privata bedömningsinstrument. Empatin är således, enligt informanterna, en förmåga som socialarbetaren bär med sig både i yrkeslivet och i den privata sfären. I arbetet tjänar empatin som redskap för att förhålla sig till klienterna och för att göra de rätta bedömningarna. I det privata fungerar empatin som verktyg för att navigera till nära och kära och för att förhålla sig till det privata livets prövningar. Empatin är alltså en förmåga som ständigt, både i yrkeslivet och i det privata, prövas, vilket kan få till följd att man som socialarbetare ibland kan känna sig avtrubbad och känslomässigt avstängd. Flera informanter menar att det ställer stora krav på socialarbetaren att hela tiden arbeta med människor som har problem och som inte mår bra, eftersom känslor smittar och därför ibland även kryper in i det privata.

- Påverkar en ganska mycket att jobba med socialt arbete, mer än vad man tror, man blir full i hjärnan av att jobba med socialt arbete och man höjer ribban för vad man ser som problem...

Att arbeta med människor som har problem och som far illa verkar sålunda, enligt informanterna, slita också på den privata personen bakom den professionella yrkesrollen. Att ständigt vara nära människor som signalerar utsatthet och lidande har således ett pris. Flera informanter kommer i samband med detta samtal in på att nyutbildade socionomer generellt är mycket dåligt rustade för att möta den sociala verklighet som de konfronteras med när de börjar arbeta. Enligt informanterna är de dåligt förberedda på att stå ut med det praktiska arbetet. Två informanter uttrycker sig så här om en tidigare kandidat;

- Jag tänker på vår senaste kandidat, som vi hade här i höstas... hon var väldigt berörd av det hon mötte i jobbet här... det behövde inte vara så stora saker... för hon blev väldigt berörd... hon tog till sig...
- Ja, det gjorde hon... och samtidigt så hade hon mycket... hon var ganska teoretisk och så... hon var proppad med teorier... hon ville mycket och så... hon var hungrig... driven... men hon var mycket känslig och hade svårt att stå ut med det praktiska arbetet...

Andra informanter pratar om kollegor som slutat och som inte orkat fortsätta att jobba med socialt arbete. De menar att dessa tidigare kollegor varit dåligt förberedda på att möta den sociala verklighet som man konfronteras med i det praktiska sociala arbetet. De har inte varit lämpade för yrket och de har inte haft förmåga och verktyg för att stå ut, och för att hantera de svåra känslor och den stress som man utsätts för som socialarbetare. Informanterna visar här på det faktum att utbildningsinstitutionernas och arbetsgivarnas kontroll över blivande socialarbetares och yrkesverksamma socionomers emotionella aktiviteter till viss del skjuter snett (Hochschild, 1983), på så sätt att de inte tillhandahåller de rätta verktygen för att hantera det sociala arbetets faktiska vardagsverklighet. De styrinstrument som används tydliggör de uttalade såväl som de outtalade krav som finns på socialarbetarna (Starrin, Wettergren, Lindgren, 2008), men de svarar inte upp mot de behov som socialarbetarna har och som det professionella sociala arbetet kräver. Den ökade professionaliseringen av det sociala arbetet har på så sätt blivit ensidig i det att den huvudsakligen utgått från en professionalisering av den abstrakta socialiteten medan den konkreta socialiteten (Asplund, 1987) som, informanterna tydligt visar på, trots allt fortfarande är ständigt aktuell i det sociala arbetets vardagsverklighet har lämnats därhän.

Gränser som suddas ut

Ibland kan förmågan att stå ut kantra även för den mest erfarne socialarbetaren, menar informanterna. Vad det är som orsakar detta kan variera. Oftast beror det på att man blir extra berörd av en klient eller en situation. Man kanske känner igen sig på något sätt, eller man kanske identifierar sig med klienten i fråga. Ibland blir det extra känslomässigt starkt och då kan det vara svårt, menar några informanter, att veta vem som känner vad, klienten eller socialarbetaren.

- Ja det kan bli både känslomässigt starkt och svårt att sortera i tankarna ibland... dels i stunden när man sitter där framför klienten... det är lätt att ta över känslan och man skulle nästan göra vad som helst för att kunna avlasta lite granna, men där får man ibland stanna upp lite...

När socialarbetaren tar över klientens känsla är risken stor att hen förlorar möjligheten att hjälpa. Lidandet, kan då som en informant uttrycker det, bli något större än summan av allt elände, det vill säga socialarbetaren kan då drunkna i känslan och mista förmågan att hjälpa klienten. Klientens lidande har då också blivit socialarbetarens och gränserna mellan klient och socialarbetare har suddats ut. Buber (1990) framhåller vikten av en åtskillnad mellan

Jaget och Duet för att få till stånd den samma ömsesidigheten. När gränsen suddas ut förloras även förmågan till att upprätthålla Jag- och Du- relationen. Samtliga informanter känner igen detta scenario. Ibland är det svårt att hålla sig utanför, och att inte fångas av, klientens utsatthet och lidande. Svårast av allt, menar informanterna enhälligt, är att se barn som lider och befinner sig i utsatta situationer. Vid dessa tillfällen är det inte ovanligt att också socialarbetaren själv drabbas av lidandet;

- Fast jag tänker på det nu... när jag varit på hembesök i en familj där barnen far illa och inte har det tillräckligt bra... då lider jag när jag far därifrån... där kan jag säga att jag själv lider... det gör ont i mig... och jag kanske säger det, ”att det gör ont”, jag säger nog inte att jag lider, med det är ju det jag gör. Jag lider.

Barn som far illa berör sålunda socialarbetaren särdeles starkt, menar informanterna. Att se barn som befinner sig i utsatta situationer väcker en spontan och direkt vilja att hjälpa. Detta, menar några av informanterna, hänger samman med hur våra hjärnor är konstruerade. Som människor reagerar de flesta av oss instinktivt när man ser att andra far illa och denna känsla förstärks när det gäller barn. När man i sådana situationer, av någon anledning, inte kan, eller förhindras hjälpa, kanske på grund av lagstiftning eller andra mer strukturella orsaker, uppstår, menar många informanter, en känsla av maktlöshet. Denna maktlöshet övergår sedan ibland nästan obemärkt till ett eget lidande. Informanterna visar här på vikten av att inrätta professionella sociala verksamheter där den konkreta socialiteten kan främjas och utvecklas (Asplund, 1987), samt att inrätta störsystem som främjar utvecklingen av de anställdas mentaliseringsförmåga. De visar även på behovet av att utveckla organisationsformer där utbildning och handledning premieras så att de anställda kan erbjudas möjlighet att ladda ny emotionell energi (Lindgren & Olsson, 2008).

Professionella verktyg och hanterbarhet

Att stå ut och orka stanna kvar är viktiga egenskaper i det praktiska sociala arbetet, menar i stort sett samtliga informanter. För att kunna detta krävs, som en informant uttrycker det; ”att man får stå tillbaka ganska mycket med sig själv”. Detta uttryck synliggör den viktiga uppgiften som flera informanter understryker; att sätta klientens behov i centrum och spegla klientens inre tillstånd, samtidigt som man också, på egen hand, måste syresätta sig själv som hjälpare. Att spegla klienten är en outtalad och ofta också omedveten handling som medför att klienten känner sig sedd, förstådd och lyssnad på. Utan spegling uppstår ingen genuin kontakt klient och socialarbetare emellan, menar informanterna.

Som jag beskrivit i stycket ovan, menar flera informanter, att gränserna mellan klient och socialarbetare ibland suddas ut och blir oklara. Detta sker inte sällan under speglingsprocessen. Risken för att gränserna suddas ut ökar vid stress och hög arbetsbelastning. En strukturlös organisation och mindre bra chefer kan också påverka socialarbetarnas arbetssituation till det sämre (Lindgren & Olsson, 2008). Vissa informanter menar att det tyngsta med det sociala arbetet kan vara när man har en chef som inte förstår eller orkar backa upp. Man kan då, menar de, känna sig oerhört ensam och övergiven i det man gör.

- ... min erfarenhet av chefer från tidigare ställen är att de bara håller ifrån sig... de lämpar liksom över klienters lidande och smärta på oss... men de tar inte ansvar för det själva. Det har man liksom känt från chefer tidigare. Att man aldrig blir hörd... det enda man vill ha är ju genuin förståelse för det man gör...

För att orka behöver man som socialarbetare alltså, i stort sett enligt alla informanter, stöd uppifrån. Cheferna ska vara kompetenta och emotionellt tillgängliga. De ska vara välutbildade och erfarna och de ska även ha en välutvecklad emotionell intelligens. Det sistnämnda, menar några informanter, är viktigt eftersom cheferna måste ha förmåga att snabbt sätta sig in i och förstå, inte bara praktiska göromål, utan även emotionella processer. För att orka som socialarbetare behöver man också en hållande organisation, som är välstrukturerad och förutsägbar (Lindgren & Olsson, 2008). En tydlig organisation minskar stress och underlättar samarbete mellan avdelningar, menar flera informanter. En otydlig organisation däremot skapar otrygghet och osäkerhet, vilket kan utvecklas till, menar flera av informanterna, en form av vårdlidande. Att tvingas representera en organisation som man inte kan stå bakom kan medföra ett tydligt lidande för den enskilde socialarbetaren.

För att orka stanna kvar i det sociala arbetet krävs, menar flera informanter, att man som människa förmår skilja mellan det personliga och det privata. Som socialarbetare måste man ha en god självkänedom, där man känner sina egna gränser och där man inte räds för att bli personlig, utan att bli privat, i mötena med klienten. Många informanter framhåller även vikten av att man som socialarbetare har förmåga att ”stå tillbaka med sig själv” och vikten av att ”tåla att låna ut sig själv”. En informant uttrycker detta enligt nedan;

- Jag tror det handlar mycket om person, som jag tidigare sagt, om förmågan att hantera stress och ansvar utan att gå under... om att tåla att låna ut sig själv...

Flera framhåller också betydelsen av att, som socialarbetare, kunna fylla på med energi och sådant som ger kraft och livslust på fritiden. Genom att ta hand om sig själv när man är ledig genererar man kraft till arbetet i vardagen. När man har kraft blir man mindre stressad och mindre mottaglig för press och yttre påfrestning. En informant säger följande:

- Ja, de är mycket viktigt att fylla på med annat... och det var det jag menade med fritiden... för mig är det... det är där som jag fyller på med annat... musik, film och sånt... det fyller på mig och får mig att slappna av... och få bort stressen... man får perspektiv och ser vad som är viktigt och vad som är mindre viktigt...

En annan viktig aspekt av det sociala arbetets vardag är socialarbetarens kollegium. Med kollegorna kan man dela problem, känslor och tankar som dyker upp under arbetsdagen. Ett bra arbetslag, kan vara av avgörande betydelse för att man ska orka som socialarbetare, menar flera av informanterna. Genom att dela det som är svårt, blir man mindre ensam och då blir det också lättare att orka. Hos kollegorna får man både förståelse och igenkännande och detta gemensamt skapar kraft;

- Sen tror jag att det spelar roll hur kollegorna är... det är viktigare i yrkesrollen än vad man har hemma... för jag pratar aldrig jobb hemma... men att man har kollegor... och att de finns där och att de går att prata med... det är oerhört viktigt tänker jag... för tidigare... när jag jobbade på behandling... så hade vi inte det... och där var det på ett annat sätt och där stod man ganska ensam med sina problem och bekymmer... men här kan vi öppna ventilen och släppa ut... och det är viktigt...

Den externa handledningen fyller också, enligt informanterna, en mycket viktig funktion i det professionella sociala arbetet. I handledningen får socialarbetaren hjälp med att bearbeta och reda i de emotionella processer som sker mellan socialarbetare och klient. Den skicklige handledaren ger socialarbetaren verktyg att förstå och hantera även det som först synes obegripligt, samtidigt som hen även tydliggör var gränsen mellan socialarbetare och klient går. Handledningen ger sålunda socialarbetaren hjälp med att sortera och separera;

- Jag tänker att vi behöver hjälp med att särskilja och prata om... vad är mitt och vad är ditt och vad är klientens... med att sortera och separera, och det kan ju vara olika hur man gör detta... det kan vara olika vad man behöver för stöd i det... man kan göra det själv... man kan göra det med kollegor och chefer... jag tycker ändå att vi är ganska bra här i kollegiet... vi finns där för varandra och vi tar oss tid

att lyssna på varandra och fråga, ”Men vad tänkte du nu?” ... och sen har vi ju handledningen... handledningen är viktigt...

Informanterna tydliggör här ovan behovet av att vårda den konkreta socialiteten i det sociala arbetet (Asplund, 1987) och synliggör vikten av att tillhandahålla de rätta redskapen för detta ändamål (Lindgren & Olsson, 2008). De visar här på att kärnan i det sociala arbetet, för dem, är mötet mellan socialarbetaren och klienten och framhåller att det är så det måste förbli. Den ökade professionaliseringen av det sociala arbetet bör därför framöver utveckla redskap och metoder för att främja och stärka den konkreta socialiteten istället för, som i dag, mer riktas mot den abstrakta socialiteten (Asplund, 1987).

Kapitel 7. Slutdiskussion/ Reflektion

En fördel med att bli äldre är att man som människa då inte bara lärt sig via andra, utan att man också genom de egna sinnena fått möjlighet att erfara en del. Detta är tydligt för mig, som nu arbetat med socialt arbete under tre decennier. Under denna tid har socialt arbete som profession, precis som så mycket annat, förändrats och så även de idéer och teorier som styr synen på vad det sociala arbetet är och bör vara. Det sociala arbetet är en spegelbild av det samhälle vari det är satt att verka och bilden som reflekteras förändras.

Denna studie springer ur min egen undran över tystanden kring lidande som fenomen i det sociala arbetet. Varför pratar man inte om lidande i socialt arbete, vare sig inom praktiken eller inom forskningen? Varför har lidandet som fenomen inte något namn? Min undran blev början på idén som bär detta arbete och formulerades efterhand i frågeställningar som krävde svar, inte bara av mig själv, utan även av andra. Jag bestämde mig därför att, via fokusgruppintervjuer, lägga ut mina frågor till andra socialarbetare för att få lyssna till hur de tänkte och pratade kring lidande, rent generellt, men även i relation till sin profession. Jag var även intresserad av hur de relaterade till det lidande som de möter hos klienten och vad detta lidande väcker hos dem själva. Inom ramen för detta arbete genomförde jag därför fyra fokusgruppintervjuer med allt som allt arton socialsekreterare och en behandlingsassistent.

I fokusgrupperna blev det tydligt att mina frågeställningar väckte intresse och engagemang också hos de andra socialarbetarna, som genast kom igång i spännande och innehållsrika samtal med varandra. Jag spelade inte bara in samtalen på band, utan valde också att

videofilma samtliga gruppsamtal. Med hjälp av filmerna har jag sedan kunnat upptäcka, inte bara det som sades i rummet mellan informanterna, utan även det som pågick i det tysta socialarbetarna emellan under samtalens gång. Jag har på så sätt försökt lyssna inte bara till **vad** socialarbetarna säger, utan även till **hur** de pratar med varandra. Jag har även försökt fånga interaktionen i rummet.

Som teoretisk grund för min studie, för att förstå mitt empiriska material, har jag använt mig av socialkonstruktivistiskt perspektiv, modernitetsteori, dialogfilosofi, socialpsykologen Johan Asplunds teori om social responsivitet samt emotionssociologi. Med dessa teorier som bas har jag sedan försökt analysera mitt förhållandevis omfångsrika empiriska material. Jag har gjort en beskrivande analys med tolkande inslag.

Kan lidandebegreppet ge något nytt till socialt arbete som profession?

Min studie visar att socialarbetarna generellt sammankopplar lidande som begrepp med något som gör mycket ont, som är befast och som ofta är kopplat till den fysiska exisensen.

Lidandebegreppet, menar informanterna, benämner ett statiskt tillstånd som det är svårt att förändra, både för den som lider och för den som är bredvid. Flera informanter framför dock även att psykisk smärta kan orsaka lidande och att detta är något som kan drabba i princip alla människor. Även det psykiska lidandet är djupt och starkt. Det tar hela personen i besittning, samtidigt som det blir påtaglig också för den som ser den som är drabbad.

Inte någon av socialarbetarna har tidigare hört talas om, eller stött på, lidande som begrepp i samband med sin egen profession, detta till trots att samtliga av dem upplever att lidande som fenomen är mycket vanligt förekommande i det sociala arbetet, inte minst på de svenska socialkontoren runt om i landet. Socialbyråernas klienter lider, men lidandet saknar namn eller kallas för något annat. Under intervjuerna blir det dock tydligt att socialarbetarna snabbt öppnar upp för möjligheten att använda sig av lidandebegreppet också i relation till sin egen profession och jag som moderator får därför möjlighet att vara med i rummet tillsammans med informanterna när begreppet tar form, undersöks och prövas. Tydligt i detta blir då hur namngivandet av fenomenet gör det samma synligt och att det som är synligt också blir pratbart. I det pratbara uppstår och skapas tankar och funderingar kring det lidande som socialarbetarna möter i sin profession.

Kännetecknade för det sociala arbetet är, enligt flera informanter, att försöka ”hantera det som inte är hanterbart”. Lidande som begrepp sätter fingret på just detta; det ”ickehanterbara”, som inte går att fånga i vare sig formulär eller manualer. Det moderna samhällets kommersialisering av känslor har i detta fått till följd att lidande som existentiell verklighet förpassats ut i det tysta. Det sociala arbetets känslöhantering rymmer inte längre det som hör livet till, utan försöker istället hantera det som går att dokumentera på blanketter och förlagor. Socialarbetaren blir i detta en social ingenjör som strukturerar och gör om klientens lidande till ett hanterbart problem. Först när lidandet blir nerbrutet i mindre beståndsdelar blir det överblickbart och möjligt att åtgärda för socialarbetaren. Detta återspeglar sig, menar flera av informanterna, också i språkbruket i det sociala arbetet. Lidandet får där andra namn och benämningar, så att det kan kategoriseras under, för socialarbetaren, mer hanterbara kategorier. Omformuleringen har dock ett pris och detta kan bland annat vara att ursprungliga aspekter av lidandebegreppets meningsinnehåll kan gå förlorade. När det sociala arbetet ständigt är inriktat på att göra, blir det mindre utrymme för det som bara är.

Kännetecknande för det sociala arbetet är även, menar informanterna, att det i mötet mellan klient och socialarbetare förmedlas en förväntan om lindring. Att, för socialarbetaren, inte kunna infria denna förväntan kan medföra att socialarbetaren själv känner sig hjälplös. Denna hjälplöshet kan sedan övergå till vanmakt och påminner då till viss del om den hjälpsökandes lidande. Lidandet som fenomen i sig är tungt, menar samtliga informanter, och svårt att stå ut i även för den som befinner sig bredvid den som lider. För att stå ut använder sig socialarbetarna därför av olika strategier som fungerar som en rutinisering av professionaliteten. Hur dessa ser ut, verkar utifrån mitt empiriska material, till viss del hänga samman med hur lång erfarenhet man som socialarbetare har av yrket. För de mindre erfarna socialarbetarna verkar det till stor del handla om att, med hjälp av olika förhållningssätt, hålla klientens lidande på avstånd. För de mer erfarna socialarbetarna däremot verkar det istället vara så att det finns en önskan om att se och förstå klientens lidande. För att orka detta behöver dock även de mer erfarna socialarbetarna använda sig av strategier av olika slag. En av dessa är att lägga fokus på det ”lilla”, på det som går att förändra. De mindre erfarna socialarbetarna verkar mer styrda av den kontroll som utbildning och arbetsgivare med flera förmedlar och upprätthåller, medan de mer erfarna, genom åren, hunnit utveckla ett mer eget professionellt förhållningssätt. De har i detta, till skillnad från de mindre erfarna socialarbetarna, utvecklat en möjlighet att frångå den abstrakta socialiteten, till förmån för den mer konkreta socialiteten.

Socialarbetarnas starka önskan, och vilja, **att göra** får konsekvenser även för synen på klienten. I denna önskan är det inte ovanligt att socialarbetaren gör om det som faktiskt är till något annat. Detta blir synligt i uttrycket ”det är inte hur man har det som räknas, utan hur man tar det”. Det är inte förhållandena som sådana som är orsak till det som är, utan det är klientens inställning till det som är, som är av betydelse. Socialarbetarna åsyftar här individens möjlighet att påverka och ta ansvar för sin situation och också sin känsla av lidande. Den som inte gör så, betraktas med oblidiga ögon och betraktas som passiv. Ett gott liv, ett liv utan lidande, blir på så sätt ett moraliskt krav från samhället där allt ansvar åläggs individen. Verkligheten, och de yttre omständigheterna kan vara hur beklagliga och ojusta som helst... men det är hur du tar det som är betydelsefullt. Mår du bra är du en god samhällsmedborgare som spelar din roll väl. Är du motiverad till hjälp svarar du an på samhällets önskan. Den som lider är passiv eller oförmögen och väcker ilska, vanmakt och hamnar utanför det som går att hantera. Socialarbetaren ser i detta inte längre klienten som ett subjekt och förlorar därför sin förmåga till emotionalitet. Den abstrakta socialiteten blir då allenarådande.

I min studie har jag funnit att socialarbetarna, i sin profession, ständigt verkar i en balansgång mellan den konkreta, och den abstrakta, socialiteten. De har alla någonstans en önskan om att möta klienten i en Jag- Du relation, samtidigt som det finns många hinder i vägen för denna form av bemötande. Dessa hinder är, som jag ser det, en konsekvens av det moderna samhällets kommersialisering av känslor och känslohantering där mycket av det viktiga som hör livet till förpassats till den samhälleliga tjänsteproduktionen. Kontrollen över denna tjänsteproduktion är stark och sker via utbildningsinstitutionerna, arbetslivet och det omgivande samhället. Påbuden, föreskrifterna och normerna är påtagliga, men smyger sig även in genom tystnaden. Socialarbetaren blir i detta ett medium som styrs utifrån, men också inifrån, eftersom socialarbetarna, precis som alla andra, också är barn av sin tid.

Mina ursprungliga frågor om lidande i relation till det sociala arbetet har fött nya frågor och nya tankar. Vad är och bör socialt arbete vara i en värld som ständigt förändras, där allt som är fast förflyktigas? Vad händer med mötet mellan socialarbetaren och klienten i en värld med ökad individualisering, med en tro på att var och en skapar sig själv efter egna val och där alla, om de vill, har möjlighet att göra rätt val. Vad är utanförskap i ett alltmer otydligt innanförskap?

Det sociala arbetet har sedan 1990-talet genomgått en tydlig professionalisering och akademisering. Detta har skett ungefär samtidigt som det svenska välfärdssystemets har blivit alltmer nedmonterat. Professionaliseringen har dock, som jag ser det, bland annat via språket, både det uttalade och det outtalade, huvudsakligen riktats mot den abstrakta socialiteten. Tystnaden kring lidandet i det sociala arbetet är en konsekvens av detta och får till följd att människor, både klienter och socialarbetare, faller mellan stolarna rakt ut i det sociala tomrummet, samtidigt som socialarbetarna mest är upptagna av att omformulera det som faktiskt är, till något annat. Risker med detta förfarande är, som jag ser det, att det sociala arbetet blir starkt kontrollerat och uppstyrt. I en alltmer komplex verklighet har djupa existentiella frågor och det språk som hör detta till, ersatts av teknokratiska/ socialvetenskapliga teorier, evidensbaserade metoder och ett språk som passar in i färdigtryckta manualer. I en globaliserad värld och i ett mer sammansatt samhälle blir lidandet svårare att hantera och därför också svårare att stå ut med.

I en sekulariserad värld är det upp till var och en att skapa sin egen tro och att söka sina egna svar. Det sociala lidandet är av abstrakt och komplex karaktär och ryms inte i modellen för det som är hanterbart. Men lidandet gör faktiskt ont och försvinner inte bara för att det saknas ord för det. Tvärtom, tror jag, är risken stor att lidandet tar sig oanade proportioner om vi inte benämner det för vad det faktiskt är. Men för att våga benämna måste vi också våga se på grundläggande värderingar, politik och fördelningsfrågor. De sociala institutionerna i dag är, som jag ser det, med och skapar och upprätthåller en bild av att välfärden fortfarande fungerar, samtidigt som många av oss vet att den egentligen inte är mer än av kosmetisk karaktär. Vi behöver, som jag ser det, en betydligt mer genomgripande förändring i samhället för att komma till rätta med det som i dag benämns vara socialtjänstens problem. Vi behöver se och benämna klientens lidande. Socialtjänstens problem måste bli samhällets ansvar och klientens lidande och svårigheter måste härledas inte bara till individen, utan istället till samhället som omger den samma. Om så sker skulle troligtvis socialarbetarnas förmåga att stå ut i att möta klientens lidande öka, samtidigt som också socialarbetarens möjligheter att faktiskt hjälpa klienten ur detta lidande skulle bli större. Klientens lidande skulle då inte bara bli klientens enskilda angelägenhet och socialarbetarens problem, utan istället ett friskt uttryck för att något i det sociala är fel.

De viktigaste slutsatserna som framkommit ur mitt empiriska material är att socialarbetarna generellt saknar ett gemensamt språk för lidande som fenomen i det sociala arbetet. Detta till trots att samtliga informanter mycket väl känner igen, och på olika sätt berörs av, fenomenet i sig. Lidande som begrepp lyser alltså med sin frånvaro, samtidigt som lidande som fenomen många gånger är ytterst påtagligt i professionen. Avsaknaden av en gemensam begreppsdefinition lämnar socialarbetarna i en begreppsförvirring som ackompanjeras av ett känslomässigt tomrum, vilket i sin tur kan ha en negativ återverkan på mötet mellan socialarbetaren och klienten, men också på socialarbetarens relation till sig själv. Ett gemensamt språk för lidande som fenomen inom det sociala arbetet skulle sålunda kunna ge socialarbetaren ett bättre verktyg att hantera det sociala arbetets grundläggande kärna, det professionella mötet mellan sig själv som socialarbetare och den andre som klient.

Referenser

- Allwood, Carl-Martin (red.) (2004) *Perspektiv på kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andréasson, Per (2010). *Emotional Empathy, Facial Reactions, and Facial Feedback*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Arlebrink, Jan (2012). *Existentiella frågor- inom vård och omsorg*. Lund: Studentlitteratur.
- Arman, Maria & Rehnsfeldt, Arne (2011). *Vårdande som lindrar lidande. Etik i vårdandet*. Stockholm: Liber.
- Arman, Maria (2012). Lidande. I: Wiklund Gustin, Lena & Bergbom, Ingegerd (red). *Vårdvetenskapliga begrepp i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Asplund, Johan (1987). *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Barlebo Wennerberg, Sören (2010). *Socialkonstruktivism: positioner, problem och perspektiv*. Malmö: Liber AB.
- Beck, Ulrich (1998). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bellah, Robert (1970). *Beyond belief: essays on religion in a post-traditional world*. New York: Harper & Row.
- Berger, Peter (1967). *The sacred canopy: elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.
- Berger, Peter & Luckman, Thomas (1991). *The social construction of reality: a treatise in the sociology o knowledge*. London: Penguin.
- Bergmark, Anders & Lundström, Tommy (2011). Evidensbaserad praktik i svenskt socialt arbete. Om ett programs mottagande, förändring och möjligheter i en ny omgivning. I: Bohlin, Ingemar & Sager, Morten (red.) *Evidensens många ansikten*. Lund: Arkiv förlag
- Blom, Björn & Morén, Stefan (2007). *Insatser och resultat i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

- Bohlin, Ingemar & Sager, Morten (2011). Evidensbaserad praktik i praktiken. I: Bohlin, Ingemar & Sager, Morten (red.) *Evidensens många ansikten*. Lund: Arkiv förlag
- Bryman, Alan (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber AB.
- Bråkenhielm, Carl Reinhold (1992). Lidandet som livsfråga. I: Kallenberg, Kjell (red.) *Lidandets mening*. Stockholm: Natur & kultur.
- Buber, Martin (1989). *Skuld och skuldskänsla*. Ludvika: Dualis.
- Buber, Martin (1990). *Jag och du*. Ludvika: Dualis.
- Camnerin, Sofia (2008). *Försoningens mellanrum: en analys av Daphne Hampsons och Rita Nakashima Brocks teologiska tolkningar*. Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek.
- Cassel, Eric (1996). *Lidandets natur och medicinens mål*. Lund: Studentlitteratur.
- Cox, Kathleen & Steiner, Sue (2013). *Self-Care in Social Work: A Guide for Practitioners, Supervisors, and Administrators*. Washington, DC: NASW Press.
- Cunnigham, Maddy (2003). Impact of trauma work on social work clinicians: Empirical findings. *Social Work*, 48(4), 451-459.
- Dahlgren, Lars & Starrin, Bengt (2012). *Emotioner, vardagsliv & samhälle- en introduktion till emotionssociologi*. Malmö: Liber.
- Denvall, Verner, Heule, Cecilia & Kristiansen, Arne (2011). Brukaren och socialarbetarutbildningen. I: Svensson, Kerstin (red.) *Normer och normalitet i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, Katie (1987). *Vårdandets idé*. Stockholm: Liber utbildning.
- Eriksson, Katie (2001). *Den lidande människan*. Stockholm: Liber Utbildning.
- Fangen, Katrine. & Sellerberg, Ann- Mari m.fl. (2011). *Många möjliga metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Ferrell, Betty & Coyle, Nessa (2008). *The nature of suffering and the goals of nursing*. Oxford: University press.
-

- Folkman, Susan (2008). The case for positive emotions in the stress process. *Anxiety, Stress, & Coping*, 21(1), 3-14.
- Fromm, Erich (1982). *Är människan ond eller god?* Stockholm: Natur och Kultur.
- Fromm, Erich (2004). *Kärlekens konst*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Geels, Anton & Wikström, Ove (2012). *Den religiösa människan- en introduktion till religionspsykologi*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Gentry, Eric (2008). Compassion fatigue: A crucible of transformation. *Journal of Trauma Practice*, 1(3/4), 37-61.
- Giddens, Anthony. (1999). *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Uddevalla: Bokförlaget Daidalos AB
- Gilje, Nils & Grimen, Harald (2007). *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Gren, Jenny (1996). *Etik i socialt arbete*. Stockholm: Liber.
- Gustavsson, Lena- Karin (2008). *Försoning ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Hansson, Bengt (2004). Perspektiv på kvalitativ metod. I: Allwood, C. M (red.) *Perspektiv på kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Heberlein, Ann (2014). *Etik- människa, moral, mening: en introduktion*. Bookwell, Finland: Albert Bonniers Förlag.
- Hochschild, Arlie Russel (1983). *The Managed Heart – Commercialisation of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Hustvedt, Siri (2011). *Sommaren utan män*. Stockholm: Norstedt,
- Israel, Joachim (1998). *Martin Buber – dialogfilosof och sionist*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Jacobsson, Katarina (2008). "Den svårfångade kvaliteten" I: Sjöberg, Katarina & Wästerfors, David (red) *Uppdrag: forskning- konsten att genomföra kvalitativa studier*. Malmö: Liber.
-

Johannisson, Karin (1992). Att lida och fördraga. I: Kallenberg, Kjell. *Lidandets mening*. Stockholm: Natur och Kultur.

Johnston, Nancy & Scholler- Jaquish, Alwilda (2007). *Meaning in Suffering: Caring Practices in the Health Professions*. The University of Wisconsin Press.

Knight, Carolyn (2010). Indirect trauma in the Field Practicum: Secondary Traumatic Stress, Vicarious Trauma, and Compassion Fatigue Among Social Work Students and Their Field Instructors. *The Journal of Baccalaureate Social Work*, 15(1), 31-52.

Kåver, Anna (2007). *Att leva ett liv, inte vinna ett krig: om acceptans*. Stockholm: Natur & Kultur.

Lazarus, Richard & Folkman, Susan. (1984) *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.

Lévinas, Emmanuel (1992) *Tiden och den andre*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag symposium.

Lindgren, Gerd & Olsson, Eva (2008). Emotionellt arbete med förhinder. I: Wettergren, Åsa, Starrin, Bengt & Lindgren, Gerd (red). *Det sociala livets emotionella grunder*. Malmö: Liber

Lögstrup, Knud (1994). *Det etiska kravet*. Göteborg: Daidalos.

Maslach, Christina (2015). *Burnout: The cost of caring*. Los Altos: Malor Books.

May, Tim (2013). *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.

Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (2006). Vad är socialt arbete? I: Meeuwisse, Anna, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete – en grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Meeuwisse, Anna, Swärd, Hans, Elisasson-Lappalainen, Rosmari & Jacobsson, Katarina (red) (2008). *Forskningsmetodik för socialveterare*. Stockholm. Natur och Kultur.

Morén, Stefan (2010) Att studera socialt arbete -vadan och vartän. I Sandström, Gunbritt (red.) *Att vara socionom – från utbildning till erfaren*. Lund: Studentlitteratur.

Norcross, John & Guy, James (2007). *Leaving it at the office: A guide to psychotherapist selfcare*. New York: Guilford Press.

Nygren, Lennart (2006). Socialt arbete som ämne. I: Meuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete – en grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Park, Crystal & Folkman, Susan (1997). Meaning in the context of stress and coping. *Review of General Psychology*, 1(2), 115-144.

Payne Malcolm (2002) *Modern teoribildning i socialt arbete*. Stockholm: Natur och Kultur.

Pearlman, Laurie & Saakvitne, Karen (1995). *Trauma and the therapist: Countertransference and vicarious traumatization in psychotherapy with incest survivors*. New York: Norton & Co.

Redmalm, David (2011). Johan Asplund: Mellan fråga och svar. I: Lindblom, Jonas & Stier, Jonas (red.) *Det socialpsykologiska perspektivet*. Lund: Studentlitteratur.

Rehnsfeldt, Arne & Eriksson, Katie (2004). The progression of suffering implies alleviated suffering. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 18(3), 265-272.

Roxberg, Åsa (2005). *Vårdande och ickevårdande tröst*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

Ryen, Anne (2004). *Kvalitativ intervju-från vetenskapsteori till fältstudier*. Malmö: Liber.

Sabin- Farrell, Rachel & Turbin, Graham (2003). Vicarious traumatization: Implications for the mental health of health workers? *Clinical psychology Review*, 23, 449-480.

Siebert, Darcy, Siebert, Carl & Taylor- McLaughlin, Alicia (2007). Susceptibility to emotional contagion: Its measurement and importance to social work. *Journal of Social Service Research*, 33(3), 47-56.

Finn Skårderud, Svein Haugsgjerd & Erik Stänicke (2010). *Psykiatriboken; själ- kropp- samhälle*. Stockholm. Liber.

Svensson, Kerstin (2007). Normer, normalitet och normalisering. I: Svensson, Kerstin (red.) *Normer och normalitet i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Starrin, Bengt, Wettergren, Åsa & Lindgren, Gerd (red). (2008). *Det sociala livets emotionella grunder*. Malmö: Liber.

Thomassen, Magdalene (2007). *Vetenskap, kunskap och praxis, introduktion till vetenskapsfilosofi*. Lund: Gleerups.

Thurén, Torsten (2013) *Källkritik*. Stockholm: Liber.

Unger, Johan (1992). Lidandet och moder Teresa. I: Kallenberg, Kjell (red.) *Lidandets mening*. Stockholm: Natur och kultur.

Walls, Georg (1992). *Rationalitet och språkspel i socialt arbete*. Floda: Zenon.

Walsh, Roger (2011). Lifestyle and mental health. *American Psychologist*, 66(7), 597-592.

Vetenskapsrådets rapportserie, 1:2 011

Wibeck, Victoria (2000). *Fokusgrupper*. Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod. Lund: Studentlitteratur.

Wibeck, Victoria (2011). Med fokus på interaktion. I: Fangen K. & Sellerberg, A-M. (red.) *Många möjliga metoder*. Lund: Studentlitteratur.

Wittgenstein, Ludwig (2012). *Filosofiska undersökningar*. Stockholm: Bokförlaget Thales.

Wästerfors, David & Sjöberg, Katarina (2008). *Uppdrag: forskning- konsten att genomföra kvalitativa studier*. Malmö: Liber.

Internetkällor:

<http://www.codex.vr.se/> (2015-03-20)

<http://www.dn.se> (2015-04-07)

<http://www.dn.se> (2015-04-08)

Bilaga A

Intervjuguide

Intervjufrågor om lidande

1. Vad var anledningen till att Ni valde att utbilda er till socionomer? Hur länge har ni jobbat med socialt arbete och inom vilka arbetsfält har ni verkat?
2. Hur definierar ni begreppet lidande? Vad betyder detta begrepp för Er?
3. Upplever ni att ni i ert arbete som socionomer stöter på lidande i någon form och hur har detta i så fall tätt sig för den andre (för klienten)? Om inte, hur skulle ni i så fall vilja beskriva konsekvenserna av de sociala problem och den sociala utsatthet som ni möter i ert arbete?
4. Om ni har stött på lidande hos den andre/ klienten i ert arbete- hur har detta i så fall påverkat er?
5. Upplever ni att det pratas om lidande inom det sociala arbetet? Om ja, på vilket sätt och i vilka sammanhang? Om nej, vad beror tystnaden på?
6. Lidande som begrepp är vedertaget inom somatiken och psykiatrin, varför tror ni att det saknas ord för lidande inom det sociala arbetet?
7. Tycker ni att lidande som begrepp går att koppla samman med socialt arbete? Finns det några eventuella vinster med att göra detta? Finns det några nackdelar?
8. Vad är det, som ni ser det, som är det känslomässigt tyngsta med att arbeta med socialt arbete?
9. Finns det något som hade kunnat lätta denna tyngd på era axlar som socialarbetare?
10. Kommer ni att tänka på något speciellt i samband med lidande som jag inte berört i mina frågor och som inte kommit upp under vårt samtal?

BILAGA B

Brev till socialtjänst

Hej!

Jag heter Lena Källström. Jag är socionom sedan många år tillbaka och läser nu till master i socialt arbete vid Socialhögskolan i Lund. Min masteruppsats handlar om socialt arbete och lidande. Jag vet att många socialarbetare i dag sliter hårt i sitt arbete och att det sociala arbetet som profession under en längre tid har kämpat med en allt tyngre problematik. I mitt arbete är jag därför intresserad av hur socialarbetare *förhåller* sig till det lidande de möter i sitt arbete med utsatta människor- vad innebär det för den enskilde socialarbetaren att dagligen faktiskt se och möta andras lidande? Vad gör detta med socialarbetaren och vad gör detta med socialarbetarens bild av lidandet?

För att mitt arbete ska vara möjligt att genomföra söker jag socionomer/ socialarbetare som är intresserade av, och har möjlighet, att ställa upp på en gruppintervju/ gruppdiskussion. I varje grupp kommer fem deltagare att medverka. Intervjun/ samtalet kommer att vara i cirka 1 timme och 30 minuter. Varje deltagare kommer att vara anonym och aidentifierad i mitt färdiga arbete. För att kunna rätt fånga det som blir tänkt och uttalat i rummet kommer jag att spela in, och filma, samtalet.

Min förhoppning är nu att få kontakt med socionomer/ socialarbetare som tycker att mitt ämne känns meningsfullt och som har möjlighet att ta sig tid att medverka vid en gruppintervju. Min tanke är att jag kommer till Er arbetsplats på en tid som passar Er, och att jag där kan låna ett rum för att genomföra min gruppintervju.

När Du får detta mail har jag redan varit i kontakt med Dig via telefon. Om du nu har några frågor eller andra synpunkter och funderingar kan Du kontakta mig direkt på telefon eller via e-post. Du kan även vända Dig till min handledare professor Christina Erneling.

Lena Källström

Christina Erneling

Tack på förhand!

Vänliga hälsningar

Lena Källström

BILAGA C

Brev till deltagande socionomer

Hej!

Jag heter Lena Källström. Jag är socionom sedan många år tillbaka och läser nu till master i socialt arbete vid Socialhögskolan i Lund. Min masteruppsats handlar om socialt arbete och lidande.

Jag vet att många socialarbetare i dag sliter hårt i sitt arbete och att det sociala arbetet som profession under en längre tid har kämpat med en allt tyngre problematik. Jag vet också att denna allt tyngre problematik påverkar oss socionomer på olika sätt, ibland till och med så illa att det är svårt att stå ut, och märka med själva yrkesrollen. Under åren som gått har jag därför funderat mycket på det sociala arbetets villkor i praktiken. Vad är det *egentligen* som är så tungt och svårt med vårt arbete? Efter många samtal med socionomvänner och kollegor undrar jag nu om det inte är så att det lidande som vi möter hos våra klienter har en stark inverkan på oss. I mitt mastersarbete är jag därför intresserad av hur socialarbetare *förhåller* sig till det lidande de möter i sitt arbete med utsatta människor- vad innebär det för den enskilde socialarbetaren att dagligen faktiskt se och möta människor som på olika sätt befinner sig i svåra och utsatta livssituationer? Hur förhåller man sig som socialarbetare till den andres lidande? Vad gör den andres lidande med socialarbetaren och vad gör mötet med den lidande med socialarbetarens bild av lidande?

För att mitt arbete ska vara möjligt att genomföra söker jag Dig som socionom/ socialarbetare, som är intresserad av, och har möjlighet, att ställa upp på en gruppintervju/ gruppdiskussion. Min förhoppning är att få till stånd en grupp med fem deltagare. Intervjun/ samtalet kommer att vara i cirka 1 timme och 30 minuter. Varje deltagare kommer att garanteras integritet, konfidentialitet och anonymitet. Deltagandet är helt frivilligt och Du kan, om Du vill, avbryta ditt deltagande. För att kunna rätt fånga det som blir tänkt och uttalat i rummet kommer jag att spela in, och filma, samtalet. Jag kommer vid intervjun framföra min önskan till samtliga deltagare om att inte lämna ut personlig information om de övriga deltagarna till någon. Om du får tankar efter intervjun, eller om Du bara behöver prata om ämnet eller intervjun i sig, är Du välkommen att ta kontakt. Jag finns givetvis där och möter upp.

Min förhoppning är att få kontakt med Dig som socionom/ socialarbetare som tycker att mitt ämne känns intressant och som har möjlighet att ta dig tid att medverka vid en gruppintervju. Min tanke är att jag kommer till Er arbetsplats på en tid som passar Er, och att jag där kan låna ett rum för att genomföra min gruppintervju.

När Du får detta mail har jag redan varit i kontakt med din chef, XX, och av henne fått tillåtelse att ta vidare kontakt med Dig. Om du nu har några frågor eller andra synpunkter och funderingar kan Du kontakta mig direkt på telefon eller via e-post. Du kan även vända Dig till min handledare professor Christina Erneling.

Lena Källström

Christina Erneling

Tack på förhand!

Vänliga hälsningar

Lena Källström

Bilaga D

Den metodologiska läroprocessen

Intresset för mitt ämne har funnits hos mig under många år. När jag på kursen SOAN 31, i socialt arbete, fick uppgiften att skapa en forskningsplan, valde jag därför att formulera en tanke kring ett forskningsprojekt om fenomenet lidandet i det sociala arbetet. Redan under samma termin provade jag mitt ämne och min undersökningsmetod genom att genomföra en pilotintervju med fyra kollegor på mitt arbete. Jag presenterade mitt ämne på ett APT-möte veckan innan själva intervjun ägde rum och fick väldigt snabbt gensvar hos flera av mina kollegor som tyckte att ämnet kändes intressant.

Min första pilotintervju genomfördes därefter ganska spontant från min sida. Jag hade läst in mig på metoden, men valde, för att försöka hitta min egen känsla för den samma, att improvisera vid intervjutillfället. Jag hade visserligen tänkt ut några teman för samtalet dagarna innan, som skulle fungera som intervjuguide, men hade varken bandspelare eller kamera för att dokumentera själva samtalet. Valet av metod styrdes till stor del av att jag i min roll som praktiker under många år ofta arbetat med grupp/ och familjesamtal. Jag trivs när jag som samtalsledare har många i rummet och tycker ofta att det uppstår en spännande dynamik de andra emellan, när jag som moderator kan ha en mer tillbakahållen position. Jag upplever då att samtalet blir mindre styrt av mig som samtalsledare, samtidigt som jag i min position, har möjlighet att växla mellan att vara deltagare och observatör. Detta ger ett annat perspektiv, än när jag som samtalsledare sitter mitt emot en enskild person som fullt ut kräver min närvaro och där möjligheten till observation inte på samma sätt är möjlig. I en dialog stannar samtalet vid det som uttalas den andre och socialarbetaren emellan. Jag inbillar mig att det samma gäller vid intervjusituationer i forskningssammanhang.

Vid min första pilotintervju förstod jag att jag, för att överhuvudtaget kunna göra något med mitt material som skulle kunna gå under beteckningen "forskning" framöver, skulle vara tvungen att dokumentera både det som sades i rummet, men också det som hände under samtalets gång. Det blev mycket tydligt och uppenbart att ämnet i sig väckte mycket tankar och känslor hos de närvarande och att jag som samtalsledare/ intervjuare inte hade en chans att fånga ens en bråkdel av det som sades och hände i rummet. Det blev också tydligt att jag, för att få ett adekvat material för min undersökning framöver, inte skulle intervjua socialarbetare som jag på något vis redan har en anknytning till, eftersom mycket av det som

sas och inträffade i rummet under denna första intervju anknöt till en annan kontext än själva intervjusituationen. Av detta förstod jag vikten av en korrekt inramning och sammanhangsmarkering av intervjusituationen. De intervjuade ska inte behöva bli förvirrade under fokusgruppintervjun. De ska veta exakt vad de gör och varför och de ska inte ha några relationella band till mig som intervjuare utifrån något annat sammanhang.

Under min första intervju blev det också tydligt för mig att min intervjuguide var för allmän och vid, vilket fick till följd att samtalet om lidande blev oerhört omfattande och att vi efter en och en halv timme tillsammans i rummet, hade hunnit prata mycket om lidande som fenomen utifrån ett allmänt livsperspektiv, men desto mindre om lidande som fenomen i socialt arbete. Alla i gruppen, inklusive jag själv som moderator, var dock alldeles slut, vilket fick till följd att vi fick avsluta samtalet utan att direkt hunnit prata om det som jag var mest nyfiken på.

För att testa endast mitt ämne och mina frågor, bestämde jag mig därför att efter detta, genomföra två individuella intervjuer med två socialarbetare. Jag hade inför dessa samtal utarbetat en mer strukturerad och detaljerad intervjuguide. Socialarbetarna rekryterade jag dock även denna gång från mitt eget arbete. Jag vände mig dock i min förfrågan till dem som jag kände minst och hade minst samröre med i vardagen.

De individuella intervjuerna var spännande. Jag fick till två drygt entimmes intervjuer som jag transkriberade noggrant. Vi kom denna gång nästan direkt in på ämnet ”fenomenet lidande i socialt arbete”. Båda mina informanter blev engagerade under samtalets gång. Tydligt blev dock, när jag studerade mina utskrifts av intervjuerna, att samtalen mycket hade just dialogens form, det vill säga, blev ett samtal mellan mig och den andre socialarbetaren där också jag som person på ett vis tog förhållandevis stor plats. Samtalet gick som en våg mellan mig och den andre socialarbetaren och för mig som ”forskare” blev det, när jag efteråt läste igenom det som sades under samtalets gång, ibland otydligt vem av oss som egentligen tyckte vad. Jag har tänkt mycket på detta efteråt. Kan det vara så att jag som socialarbetare under många års praktiskt socialt arbete under handledning och utbildning utvecklat en samtalsförmåga/ samtalsstil som är oerhört behandlingsinriktad, validerande och i vissa fall också till viss del gränsöverskridande?

I nära behandlingsarbete krävs att man som socialarbetare ständigt arbetar med att utveckla sin egen mentaliseringsförmåga för att kunna främja mentaliserande kompetenser hos den andre/ klienten (Skårderud, Haugsgjerd, Stännicke, 2010). Detta innebär att man under ett samtal inte bara samtalar utan även hela tiden håller en relationsprocess i gång, på

så sätt att man omväxlande härbärgerar, reglerar och relaterar relationen till den andre/klienten. Denna förmåga misstänker jag, är mindre gynnsam, i en regelrätt forskningsintervju.

I de individuella intervjuerna fick jag alltså de svar som jag förväntade mig eftersom mina informanter, genom att svara på mina frågeställningar, bekräftade mina hypoteser. Min undran i detta är dock huruvida, och i så fall hur mycket, jag som intervjuare styrde och påverkade samtalet och det som kom ut av det samma. Efter två mindre pilotstudier satt jag därför med ganska mycket bry om såväl ämne som metod, vilket fick till följd att jag beslutade mig för att genomföra ytterligare en provintervju i grupp. Denna gång samlade jag fyra socialarbetare som jag alla kände sedan många år tillbaka, men som jag inte längre har någon direkt professionell relation till. Jag informerade samtliga kort om syftet och ämnet innan de kom till intervjun. Under själva intervjutillfället hade jag sedan riggat upp både filmkamera och bandspelare.

Denna, min tredje pilotintervju, gick bra. Informanterna glömde nästan genast bort både kamera, bandspelare och mig som moderator. Ämnet engagerade samtliga och samtalet flöt hela tiden på. Vid enstaka tillfällen fick jag gå in och hjälpa gruppen att fördela utrymmet, eftersom framförallt en av informanterna gärna pratade för både sig själv och de andra i gruppen. Vid dessa tillfällen fick jag hjälp av min egen nyfikenhet och kunde ganska obemärkt, omväxlande ställa direkta frågor också till de andra informanterna.

Tydligt under denna intervju var hur informanterna på egen hand skapade ett samtal i rummet. För mig som moderator innebar detta på ett sätt en vila eftersom jag kunde växla mellan att vara deltagare och observatör. I detta kunde jag märka och se att mitt ämne var känsligt men också både pratbart och intressant för informanterna. Jag upptäckte också att resonemanget om lidandet som fenomen fick fler dimensioner och vidare omfattning i denna grupp än i de individuella intervjuer som jag tidigare genomfört. På något vis verkade det som om gruppen genererade associationer och berättelser, ibland nästan fristående från var och en av deltagarna. Som om samtalet fick en egen själ och rörelse i sig.

Efter fokusgruppintervjun lyssnade jag på bandinspelningen och tittade jag på filmen var för sig. Spännande i detta var att märka hur varje instrument, filmkameran respektive bandspelare, fångade olika aspekter av det inspelade samtalet. När jag lyssnade på bandinspelningen hörde jag sådant som gled obemärkt förbi under filminspelningen och vice versa. Ur denna erfarenhet bestämde jag mig för att under mitt kommande analysarbete först noggrant transkribera bandinspelningarna för att därefter gå igenom mitt filmmaterial.

Bilaga E

Vad jag trodde mig veta innan jag genomförde min studie

Varje möte med verkligheten förutsätter, som jag redan nämnt, en förförståelse. Ur min förförståelse, som bland annat emanerar från min mångåriga erfarenhet som praktiker i det sociala arbetet, har jag skapat ämnet för detta arbete. Frågeställningarna kring lidandet kommer från min egen upplevelse av den andres/ klientens livssituation och livsberättelse. I detta har jag under många år funderat över tystnaden kring det lidandet som, för mig som praktiker, så tydligt är närvarande i mötet mellan mig som hjälpare och den andre som hjälpsökare. Jag har sökt verktyg och begrepp inom olika vetenskapliga discipliner, och har funnit en del, men har inte hittat något som är direkt överförbart till det sociala arbetets praktik.

Ett sätt att utmana min förförståelse och mina fördomar har, genom åren, varit att prata mycket med andra socialarbetare. Jag är väl medveten om att jag, först när jag öppnar upp det som finns inom mig, fullt ut kan medvetandegöra och reflektera över de egna tankarna och föreställningarna. Att slutligen få möjlighet att genomföra ett mindre forskningsprojekt, detta arbete, har varit ett sätt att ta mina och andras funderingar på allvar. Jag ska därför inte sticka under stol med att min förförståelse och mina fördomar också ligger till grund för de antaganden som jag utformat för att analysera mitt material. Att ta steget ut från praktik till forskning är inte helt enkelt eftersom dessa världar, tyvärr, ofta är så separerade från varandra. För mig blir det därför, som praktiker, i detta extra viktigt, inte minst för mig själv, att visa på transparens i allt jag gör. För mig som praktiker vore det sociala arbetets praktik så mycket enklare om det fanns självklara broar mellan forskningens- och praktikens kunskapssfärer. Detta skulle inte minst de människor vi praktiker är satta att hjälpa, vinna på.

Här nedan följer de antaganden som jag bär med mig in i detta arbete. Dessa tydliggör endast min egen förförståelse och ska alltså inte förväxlas med mina frågeställningar. Mina antaganden kan tydligt åskådliggöra mina privata föreställningar och min förkunskap och kan förhoppningsvis därför också bli ett användbart redskap för reflexion när kunskap inhämtas från fältet genom fokusgruppintervjuer. Min bild av verkligheten, i detta läge i rollen som forskare, kan då i mötet med den nya kunskapen förhoppningsvis lättare justeras.

Antaganden

1. Lidande som fenomen är vanligt förekommande i mötet mellan socialarbetare och klient.
2. Det saknas ord/begrepp för lidande som fenomen i socialt arbete som profession.
3. Det faktum att det saknas ord och begrepp för lidande som fenomen i det sociala arbetet, försvårar socialarbetarens roll och yrkesutövning.
4. Tystande kring fenomenet lidande i socialt arbete medför att socialarbetarna saknar adekvata redskap för att ta hand om den andres lidande och det lidande som får genklang i henne själv.
5. Ord och begrepp för fenomenet lidande i socialt arbete skulle förenkla och förbättra det sociala arbetets praktik.
6. Ord och begrepp för fenomenet lidande i socialt arbete skulle möjliggöra för socialarbetaren att bättre förmå hjälpa den andre/ klienten i sitt lidande.